

T Ü R K T A R İ H K U R U M U

BELLE TEN

ÜÇ AYDA BİR ÇIKAR

Cilt : XXXII

No : 126

Nisan 1963

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ — ANKARA

1 9 6 8

Sahibi : TÜRK TARİH KURUMU
Yazı işlerini yöneten sorumlu müdür : ULUĞ İĞDEMİR

İ Ç İ N D E K İ L E R

Makaleler, İncelemeler :	Sayfa
MANSEL, ORD. PROF. DR. ARIF M. : Side'nin Doğu Şehir Kapısı (1966 Kazısına dair Önrapor) (41 resimle birlikte)	127
ÖĞÜN, BAKİ : 1966 yılı Kaunos Sondajları (22 resimle birlikte)	137
————— : Excavations at Caunos (with 22 fig).	150
UZUNÇARŞILI, ORD. PROF. İ. HAKKI : Sivas - Kayseri ve Dolaylarında Eretna Devleti	161
————— : Sivas ve Kayseri Hükümdarı Kadı Burhaneddin Ahmed.....	191
TURAN, ŞERAFETTİN : Venedik'te Türk Ticaret Merkezi (Fondaco dei Turchi) (2 res. 1 harita ile birlikte)	247
İNAN, PROF. DR. ÂFET : Balkan Antantı (1934) (10 fotokopi ile birlikte).....	285
Nekroloji :	
GOTZFELD, HEINZ : Prof. Dr. Franz Taeschner (1 resimle birlikte)	293
Bibliyografya :	
KOŞAY, DR. PHIL. HÂMİT Z. : Kilikya Tarihi	297

Kapakdaki resim : Kültepe - Karum'da bulunmuş bir hematit silindir mühür (M. Ö. yaklaşık olarak 19 - 18 inci yüzyıl).

BELLE TEN

Cilt: XXXII

NİSAN 1968

Sayı: 126

SİDE'NİN DOĞU ŞEHİR KAPISI

1966 KAZISINA DAİR ÖNRAPOR

Ord. Prof. Dr. ARİF MÜFİD MANSEL

Türk Tarih Kurumu adına mezkûr kurumun ve İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesine bağlı Antalya Arkeoloji İstasyonunun sağladıkları tahsisatla yapılan Side kazısına 25 Eylül'den 28 Ekim'e kadar devam edilmiş, heyet, başkanlığım altında Prof. Jale İnan, asistan Dr. Somay Onurkan, y. mimar Berge Aran, desinatör Akif Dâi, fotoğraf uzmanı Aziz Albek ve ileri sömestrelere üç öğrenciden teşekkül etmiştir.

1966 çalışmaları 1964 yılında üzerinde silâh kabartmalı levhalar ve Side dili ve yazısı ile yazılmış bir yazıtın bulunması üzerine, muazzam kum kütleleri ile örtülü olmasına rağmen¹ (res. 1), kısmen açılmış olan şehrin doğru kapısının² tümü ile meydana çıkarılması üzerinde teksif edilmiş, kazılarımıza karşı öteden beri büyük ilgi gösteren ve yardımlarını bizlerden esirgemiyen Antalya bölgesi Karayolları Suişleri idaresinden sağlanan araçlar sayesinde kapının önünden ve arkasından yaklaşık olarak 10000 m³ kum kaldırıldıktan sonra eski toprak seviyesine inilerek gerek kapı, gerek arkasındaki avlu meydana çıkarılmış (res. 2), ayrıca gerekli yerlerde derine inen

¹ Side'de şehrin doğu kısımlarını tamamiyle kaplamış olan ve her sene içere içere doğru bir miktar ilerleyen kum kütlelerinin teşekkülü için bk. L. Robert, *Hellénica* 5, 1948, s. 69 v. dd. A. M. Mansel, *Die Ruinen von Side*, s. 45 v. dd.

² A. M. Mansel, *Belleten* 30, 1966, s. 351 v. dd.

sondajlar yapılarak binanın temelleri ve zeminini teşkil eden toprak tabakaları hakkında bir fikir edinmek mümkün olmuştur.

Kapı 0,55 - 0,60 m yüksekliğinde düzenli yatay tabakalar meydana getiren konglomera bloklarından harçsız olarak inşa edilmiş olup üzerleri aşağı yukarı aynı eb'adda konglomera kama taşlarından müteşekkil beşik kemerlerle örtülü üç mekândan (A, B, C) ibaret bulunmaktadır (res. 3-4). Kapının ön ve arka cephesinin düz bir hat şeklinde olmayup batıya doğru hafif çıkıntı yapan bir yayvan eğri hat meydana getirmesi sonunda bu mekânlar düzenli bir dörtgen plâna sahip bulunmamaktadır. İç genişlikler A mekânında 6,75, B de 3,05 ve C de 6,45 m dir; derinlikler ise 8,70 ile 8,80 m arasında değişmektedir. Tonoz kemerleri taşıyan duvarların kalınlığı ortada, yani B mekânının sağında ve solunda 1,25, yanlarda ise 3,25 m yi bulmaktadır. A ve C mekânlarında yan duvarlar antik zeminden 2,75 - 2,80 m ye kadar dikey olarak yükselmekte, ondan sonra 0,50 m yüksekliğinde dışarıya doğru hafifçe taşkın bir dizi meydana getiren özengi taşları gelmekte, bunların üzerinde ise tonoz kemerler oturmaktadır (res. 5-6). Geçit olarak kullanıldıkları anlaşılan A ve C mekânlarının dış cepheleri yaklaşık olarak 1 m genişliğinde dolgu duvarları ile kapatılmıştı. Bunların ortasında yer alması gereken kapıların eski şekilleri hakkında bir fikir edinemiyoruz. Çünkü bu dolgu duvarı A mekânında temellere kadar sökülüş (res. 7), C mekânında ise binanın konstrüksiyonuna nazaran çok daha düzensiz bir surette ve konglomera bloklarının arasına küçük taş ve tuğla kırıkları sıkıştırılmak suretiyle yapılmış bir Bizans duvarı halinde bize kadar gelmiştir (res. 8). Ortada alt genişliği 2,30, üst genişliği ise 1,75 m olan 4,90 m yüksekliğinde bir kapı yer almakta, fakat ayrıca yan söğelerle bu kapının daraltılmış olup olmadığı bugünkü durumda anlaşılamamaktadır. Büyük bir blok halinde olan kapı lentosunun üzerinde ise yuvarlak bir çerçeve içinde bir İsa monogramı vardır. A ve C mekânlarının zeminleri döğülmüş topraktan ibarettir. A zeminin hemen altında bir su kanalı ve onun içinde su künkleri bulunmuştur ki bu kanal arka avludan gelüp meyilli olarak A mekânını katetmekte ve kapının dışına doğru uzanmaktadır (res. 9).

Üzeri 3,05 çapında bir beşik kemerle örtülü olan B mekânının ilk zamanlar ne kapısı, ne de penceresi vardı. Arka cephede binanın eksenine rastlamayan küçük bir pencerenin (res. 10-12) Bizanslılar zamanında bir tamir esnasında açıldığı anlaşılıyor.

İki geçit ve bir kapalı mekândan ibaret olan kapı binasının üzerinde, alt plâna uygun olarak düzenli bir dörtgen plâna sahip bulunmayan 8,70 m genişlik ve 26,60 m uzunlukta bir teras bulunmaktadır ki bu terasın üzerinde evvelce etraflı bir surette incelediğimiz³ silâh kabartmaları bulunmuştur (res. 13). Terasın etrafını çeviren 0,85 - 0,90 m kalınlığındaki siper duvarı altta ve üstte çıkıntı teşkil eden taş dizilerin meydana getirdiği sade silmelerle sınırlanmış, arka arkaya dizili iki sıra ortostatlar'dan meydana gelmekte, yüksekliği 1,65 m yi bulmaktadır. Altı kısmın üzerinde hellenistik devirde pencereli bir duvar (epalksis)⁴, Bizanslılar zamanında ise muayyen fasıllarla birbirini takip eden mazgal payeleri yükseliyordu. Kapının tüm yüksekliği (toprak seviyesinden siper duvarının bugünkü üst kısmına kadar) 9. m yi bulmaktadır.

Terasın zemini Bizans devrinde iri siyah ve beyaz taşlardan yapılmış mozayiklerle süslenmişti ki bunların kalıntılarına güneyde rastlanmıştır. Kıvrık dal şeklinde tertiplenmiş sarmaşık yaprakları ve iri boncuk dizilerinden ibaret bir bordür ile çerçevelenmiş orta panonun içinde birbirini kesen dairelerin yer aldığı anlaşılıyor (res. 13). Terasın doğu tarafında, siper duvarından 1,60 m mesafede terasın boyunca devam ettiği anlaşılan 0,40 m genişliğinde bir duvar temeli bulunmuş (res. 4), siper duvarının hemen gerisinde bir sıra halinde dizili duran ve aynı genişlikte olan taş blokların⁵ (res. 14) bu temeller üzerinde durduğu anlaşılmıştır. Yukarıda tarif ettiğimiz mozayik zemin duvarın hemen gerisinde başladığına ve mozayiklerin üzerleri açıkta kalamıyacağına göre Bizanslılar devrinde doğuda bu taş blokların, batıda ise arka siper duvarının üzerinde oturan hafif bir konstrüksiyon (belki ahşap bir sundurma) kabul etmek gerekir. Terasın kısa taraflarının ortasında bulunan kapılardan, kapı binasının sağında ve solunda yer alan kulelerin arkasından geçtiği anlaşılan seğirdim yoluna giriliyordu ki kuzeyde bu kapının yan söğeleri *in situ* olarak zamanımıza kadar gelmiştir⁶. Güney kapısına ait olması

³ A. M. Mansel, *adı geçen makale*, s. 356 v. dd.

⁴ Hellenistik devir surları için karakteristik olduğu, F. Krischen'in çalışmalarından sonra ortaya açıkça çıkmış olan "epalksis" ler için: A.M. Mansel, *Pamphylia şehir surları ve şehir kapıları, Atatürk Konferansları* (1964), s. 224/25.

⁵ *Bulleten* 30, 1966, s. 356, res. 2 ve 7.

⁶ *Aynı yerde*, s. 352/53.

muhtemel bulunan bir söğ e taşı terasın üzerinde, bir diğ eri ise arka avluda bulunmuştur.

Kapının sağında ve solunda dikdörtgen plânlı birer kule yer almaktadır. Güneydeki 12 no.lı kulenin Bizanslılar zamanında devş irme malzeme ve bol kireç harcı kullanmak suretiyle yapılmış olan doğ u ve güney duvarları hellenistik temeller üzerinde yükselmekte, cephe genişliğ i 11,08, derinliğ i 12 ve duvar kalınlığ ı ortalama 1,35 m yi bulmaktadır (res. 15 - 16). Kuzeydeki 11a no.lı kulenin kalıntılarına ise çok harap bir durumda kum kütlelerinin altında rastlanmış , bu kulenin büyüklük bakımından diğ erine hemen hemen eş it olduğu (genişlik 10,96, derinlik 11,50 m) tesbit edilmiştir (res. 17). Bu kulenin gerisinde ve üst katında yan duvarları halen ayakta duran 1,30 m genişliğ inde bir kapı ve onun arkasında 7,30 m ç apında ve 2,50 m genişliğ inde bir kemer tarafından taşınan seğ irdim yolu vardır (res. 18). Fakat kule ile seğ irdim yolu arasında 3,60 m lik bir boşluğ un bulunması kuleden buraya ancak bir tahta köprü ile geçildiğ ine işaret etmektedir.

Enteresan olan husus kapının gerisinde dikdörtgen bir avlunun yer almasıdır. Tam düzenli bir dörtgen meydana getirmeyen bu avlunun ortalama genişliğ i 18,50, derinliğ i ise 17 m olup dört tarafından konglomera kesme taşlarından yapılmış bir duvarla çevrili bulunmaktadır (res. 3-4). Yan (yani kuzey ve güney) duvarların genişliğ i kapı tarafından, yani doğ udan batıya doğ u kısım kısım azalmakta (3,50 — 1,40 — 0,80 m), arka (yani batı) duvarının ki ise 1,20 m yi bulmaktadır. Dış ta her iki tarafta avlunun yan duvarlarına bitiş ik, üst kısmında 1,97, alt kısmında ise 2,57 m genişlikte, konglomera taşından yapılmış birer merdiven bulunmaktadır ki bu merdivenler avlu duvarlarının üzerine ve oradan kapının üzerindeki terasa ulaşılmasını sağ lıyordu⁷. Merdivenler tamamiyle kazılmamış olmakla beraber (daha iyi korunmuş olan kuzey merdiveninden 14 basamak bulunmuştur) basamak sayısının 28 i bulduğ unu hesaplamak mümkün olmuştur (res 19-21). Basamak yüksekliğ i 0,20, genişliğ i ise 0,40 m dir. Kuzey merdiveninin altında yüksekliğ i aş ađ ı yukarı 4 m yi bulan, üzeri bindirme tekniğ inde yapılmış bir kemerle örtülü bir

⁷ Bu taş merdivenler ř u bakımdan önemlidir ki bütün kara surları boyunca hiçbir yerde hellenistik devre ait taş merdivenlere rastlanmamıştır. Bk. A. M. Mansel, *Die Ruinen von Side*, s. 32 ve *Pamphylia şehir surları*, s. 219.

höcre tesbit edilmiştir (res. 20) ki aynı şekilde bir höcreyi güney tarafı için de (res. 22) kabullenmek gerekir. Esasında 3,50 m kalınlığında olan yan duvarların doğu kısmında ve üst seviyesinde konsol şeklinde dışarıya taşkın bazı taşlar *in situ* olarak bulunmuş, bunlar sayesinde herhalde seğirdim yolu olarak kullanılmış olan bu kısmın 4,20 m ye kadar genişletilmiş olduğu anlaşılmıştır (res. 11). Fakat antik devirde bu genişliğin daha da fazla olduğunu kabullenmek herhalde yerinde olur.

Avlunun A ve C esas geçitlerinden başka üç tane kapısı daha vardır. Eksenden güneye doğru hafifçe kaymış olan (inhiraf 0,20 m dir) arka kapının genişliği 3,55 m dir. Karşılıklı konsol şeklinde çıkıntı teşkil eden iki blokun üzerinde oturduğu anlaşılacak büyük bir blokun (uzunluk 3,65, yükseklik 0,55, kalınlık 0,75 m) kapının lentosu olduğu kesinlikle söylenebilir. Bir devlet agora'sı olduğu anlaşılacak (M) binası ve onun gerisindeki alış veriş agora'sına kadar uzanan (b) sokağına⁸ açılan bu kapının iç kısmında, sağda ve solda 1,16 m genişlikte yassı payeler yer almaktadır (res 23-24.). Bu kısmın eski hali hakkında res. 25 bir fikir vermektedir.

A ve C girişlerinin hemen gerisinde iki yan kapı daha vardır ki 3,60 m genişlik, 3,80 m derinlik ve 5,50 m azamî yükseklikte olan bu kapıların üzerleri ince grenli ve açık renk konglomera bloklarından müteşekkil tonoz kemerlerle örtülüdür (res. 26 v. dd.). Cepheleri birbirinin üzerinden taşan iki fascia ve bir kuvvetli üst silme kapsayan bu kemerler⁹ kalınlıkları 1,20 yi bulan payeler üzerinde oturmaktadır. 0,55 m yükseklikte olan paye başlıkları ise (res. 31-32) orta kısmı oyulmuş, üst ve alt kısımları ise kenarları düz silmelerle sınırlı olup avlu duvarından 0,75 m kadar dışarıya taşmaktadır. Güney kapısının yanında bulunmuş olan aynı taştan bir alınlık parçası (uzunluk 0,80, azamî yükseklik 0,48, üst kalınlık 0,94, alt kalınlık 0,66 m) (res. 35) kemerin üstünde bir arşitektonik çerçeveye işaret edebilirdi kapı kemerleri ile A ve C geçitleri tonozlarının doğu uçlarında birbirini kesmesi bu ihtimali uzaklaştırmaktadır. Surların hemen arka-

⁸ (b) sokağı için: A. M. Mansel, *Die Ruinen von Side*, ilâve büyük şehir plânı ve *Pamphylia şehir surları*, res. 1. - Aynı şekilde bir kapı M.ö. 4. yüzyıl sonlarına ait olduğu anlaşılacak Assos'un batı surlarındaki 3 no.lu kapıda görülür: F. T. Clarke-F. H. Bacon - R. Koldewey, *Investigations at Assos*, s. 190, 203, 205 res. 2.

⁹ Benzer kapılar Perge şehir kapısının sağında ve solunda yer alan yuvarlak kulelerin yanlarında mevcuttur. Bk. A. M. Mansel, *Pamphylia şehir surları*, res. 25.

sında ve bunları takiben giden yollara geçit verdikleri anlaşılan bu yan kapılar Bizanslılar devrinde duvarla örülmüş, hattâ güney kapısının içinde, duvar sıvalarının ve bir kapı kalıntısının gösterdiği gibi (res. 27-28), burası bir müddet belki bir dükkân olarak kullanılmış, fakat sonraları içerisi çok miktarda çanak çömlek kırığı kap-sayan toprakla doldurulmuştur.

Avlu duvarlarında, toprak seviyesinden itibaren üçüncü taş sırasında, duvarların derinliğince devam eden ince uzun menfezler (yükseklik 0,55, genişlik 0,20 m) vardır ki (res. 23-26, 33) bunların mazgal delikleri olduğu anlaşılıyor¹⁰. Bunlardan yan duvarlarda üçer, arka duvarda ise, kapının sağında ve solunda olmak üzere 6 delik bulunmaktadır. Bunlar herhalde, düşman avluya girdiği takdirde, şehir müdafilerine duvarların arkasından onu cephe ve yarlardan oklarla vurmaya imkânını veriyordu. Bu menfezler geç devirde küçük taşlar, tuğla ve harçla doldurulmuştur.

Duvarların avluya bakan cepheleri çepeçevre ince grenli ve açık renk konglomera taşından yapılmış arşitrav, triglif frizi ve arslan başları ile süslü geison-sima'dan meydana gelen bir saçaklık ile çevrili idi. Bir arşitrav-friz parçası avlunun güney-doğu köşesinde, güney duvarının A mekânı ile birleştiği köşede *in situ* olarak bize kadar gelmiştir (res. 34). Saçaklığa ait parçalara duvarların eteklerinde ve antik toprak zemin seviyesinde rastlanmıştır (res. 33). Çok az sayıda mahfuz kalmış olan arşitravlar (tam bir parçanın yüksekliği 0,44, uzunluğu 0,96 ve genişliği 0,70 m dir) normal olarak üst kısımlarında bir taenia ve trigliflerin altına gelen yerlerde altı damlalı bir regula'ya sahip bulunmaktadır. Triglif-metop blokları ve bunların ölçülerine dair res. 36-37 ve 40 bir fikir vermektedir¹¹. Bunların özelliği gerek trigliflerin, gerek metopların üzerinde ince uzun devamlı şerit halinde bir silmenin mevcudiyeti ve genişlemesine kesitleri üçgen olan glif'lerin üst kısımlarının düz hat şeklinde kesilmiş olma-

¹⁰ Fakat hemen şunu da söyleyelim ki bu menfezler Side'nin kara surlarında 0,55 m yükseklik, 0,30 m dış ve 0,10 m orta genişlikte olan menfezlerden şekil bakımından ayrılmaktadır: A. M. Mansel, *Die Ruinen von Side*, s. 31 ve *Pamphylia şehir surları*, s. 218.

¹¹ 6 blokta 1 triglif + 2 metop, dört blokta 2 triglifi + 1 metop vardır. Uzunluklar 1,13 ile 1,30 m arasında değişmekte, kalınlıklar ise ortalama 0,65 m yi bulmaktadır. Yalnız bir parçanın kalınlığı 0,90 m dir.

sıdır¹². Düz bir geison ve profili S şeklinde bir sima'ya sahip olan, fakat dış kesimi kapsamayan korniş blokları 0,32 - 0,36 m yüksekliğindedir (res. 38 - 39, 41). Simanın üst sathında bir su oluşu bulunmaması ve arslan başlarının delinmemiş olmaları, yani bunların çörtlen vazifesini görmemeleri bu blokların sırf dekoratif mahiyette olduğunu göstermektedir¹³. Triglif eksen açıklıklarının ortalama 0,82 m oluşu, 1,10 hattâ 1,29 m uzunluğundaki bazı geison-sima bloklarının arslan başı kapsamayışı her triglif üzerinde değil, fakat her ikinci triglif üzerinde bir arslan başının oturmuş olduğuna işaret etmektedir. Bütün bu blokların üst sathlarında düzensiz bir tarzda oyulmuş delikler, ayrıca çeşitli genişlik ve uzunlukta oyuntular vardır ki bunlar saçaklığın üzerinde ayrıca bir siper duvarının yer almış olduğuna işaret etseler gerekir.

Side'nin doğu kapısı yüzyıllar boyunca depremler ve savaşlardan bir hayli zarar görmüş olacak ki Bizanslılar zamanında müteaddit defalar tâmir ve restore edilmiştir. Bugünkü şekilleri ile büyük bir kısmı bizanten olan kulelerden başka C geçidinin ön dolgu duvarı (res. 8) ve B mekânının arka, yani batı cephesi ve onun üzerindeki siper duvarı hellenistik işçilikten ayrılan itinasız inşa tarzları bakımından (res 10) oldukça geç devirlere işaret etmektedir. Yine Bizans devrinde avlu duvarlarındaki mazgal delikleri örülmüş, yan kapılar da örüldükten başka arkaları toprakla doldurulmuştur. Bundan başka silâh kabartmaları yerlerinden sökülerek mozayik zeminli terasın üzerinde vücade getirildiği anlaşılan bir sundurmanın altında muhafaza altına alınmıştır. Daha sonraları ise B ve C mekânlarının üzerindeki tonozlar kısmen çökmüş, bu olay birtakım silâh kabartmalarının yok olmasına yol açmıştır.

Avlu, şehrin büyük kapı avlusu gibi, Romalılar zamanında iç duvarları mermerle kaplanmak ve önüne çok katlı bir sütun mimarisi

¹² Normal olarak bu silme trigliflerin üzerinde dışarıya taşmakta, metopların üzerinde ise biraz içeriye girmektedir. Fakat bazı Dor saçaklıklarında devamlı şerit halinde düz silmeler de vardır. Meselâ: Aigai'da Demeter ve Kore mabedi (M.ö. 2. yüzyıl) (R. Bohn - C. Schuchhardt, *Altertümer von Aegae. Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts, Ergänzungs - Heft II*, s. 40 v. d. res. 49). Yine aynı şehirde tiyatro terasındaki galeriler (*ayn eserde*, s. 42. res. 51). Bunlar da hellenistik devre aittir.

¹³ Kazıda bulunmuş olan 10 parçanın uzunlukları 0,83 ile 1,29 m arasında, kalınlıkları ise 0,83 ile 0,90 m arasında değişmektedir. 6 blokta, her zaman tam ortada yer almayan bir arslan başı vardır. 4 blokta ise arslan başı mevcut değildir.

oturtulmak suretiyle bir şeref avlusu haline getirilmemiş olduğundan, mimarî ya da heykeltraşî eserlere rastlanmamıştır. Yalnız güney duvarı boyunca çok sayıda günlük çanak çömlek kırıklarından ve geç Roma devrine ait bakır sikkelerden başka küçük bir sunak yahut bir şapele işaret eden ve duvara ankastre edilmiş oldukları anlaşılan mermer konsollar, bunların üzerinde oturan narin sütün gövdeleri, iyon nizamında başlıklar ve palmetlerle süslü yassı levha parçaları bulunmuştur. Fakat bu sunağın yerini tesbit etmek mümkün olmamıştır.

Bu suretle Pamphylia bölgesi için karakteristik olan hellenistik devir avlulu şehir kapılarına¹⁴ bir yenisi ilâve edilmiş bulunuyor¹⁵.

¹⁴ Bunlara dair bk. A. M. Mansel, *Pamphylia şehir surları*, s. 228 v. dd.

¹⁵ A ve C mekânları üzerindeki 6,45 - 6,75 m çapında ve aşağı yukarı 9 m derinlikteki tonoz kemerler ilk bakışta kapının hiç olmazsa doğu kısmının Roma İmparatorluk devrine ait olduğu zehabını uyandırabilir. Fakat bizzat Side'de VI no.lu kurtinden itibaren alt kat seğirdim yolunun 6,30 m çapında ve 2,10 genişliğinde kemerler tarafından taşınması hakikî kemer tekniğinin Side'de M.ö. 2. yüzyılda mükemmelen kullanıldığını göstermektedir (A. M. Mansel, *Die Ruinen von Side*, s. 32, res. 16, 17 c. *Pamphylia şehir surları*, s. 218, res. 10, 11c). Başlangıçları M.ö. 4. yüzyıla çıktığı ve Doğunun etkisi altında vücut bulduğu anlaşılan kama taşlarından müteşekkil kemer ve tonozlar (en eski örnekler Mezopotamya'da Dura-Europos şehrinin ana kapısında ve 17 no.lu kulenin kuzeyindeki kapıda bize kadar gelmiştir: *Excavations at Dura-Europos, Preliminary Report of the 7th and 8th Seasons of Work 1933/34 and 1934/5*, s. 5, res. 1; s. 9, res. 3 ve s. 12) M.ö. 3. yüzyılda az sayıda, 2. yüzyılda ise (herhalde şehir surlarının gelişmesi sonunda) daha sık ve daha geniş ölçüde kullanılmaktadır (R. Delbrück, *Hellenistische Bauten in Latium II*, s. 64 v. dd., 72 v. dd.). M.ö. 3. yüzyıla ait örnekler: Makedonya tümülüs-altı mezar odaları (Delbrück, *adı geçen eser*, s. 65. G. Mendel, *Catalogue des Sculptures I*, s. 353. St. Casson, *Macedonia, Thrace and Illyria*, s. 122, 246 Ph. Petsas, *Atti del VII. Congresso Internazionale di Archeologia Classica* (Roma), I, s. 401 v. dd lev. I-III). Meselâ Th. Makridy tarafından Selânik yöresinde Langaza'da kazılmış olan bir tümülüsteki önoda 5,38 m çapında ve 2,55 m derinliğinde, asıl mezar odası ise 4,07 m çapında ve 4,41 m derinliğinde tonoz kemerlerle örtülü idi (Th. Macridy, *Archäologischer Anzeiger* 1910, s. 145 no. 6 ve *Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts* 26, 1911, s. 193 v. dd. lev. 2. v. dd.). M.ö. 3. yüzyılın ortalarına ait olduğu anlaşılan Efesos yöresindeki Belevi mezar anıtında (Y. Boysal, *Anatolia II*, 1957, s. 123 v. dd. G. Kleiner, *Diadochengräber*, s. 80 v. dd.) gerek mezar odasında, gerek önodanın üzerinde 3,40 m çapında tonoz kemerler oturuyordu (J. Keil, *Österreichische Jahreshefte* 29, 1935, Beibl. 133 v. dd. res. 51. C. Praschniker, *Anzeiger der Wiener Akademie* 1948, No. 20, s. 289 v. dd.). - M.ö. 2. yüzyıla ait örnekler: Bergama'da Selinus çayı üzerindeki köprüünün ortası 8,10 m çapında ve 3,75 m genişliğinde bir kemerden meydana gelmişti (W. Dörpfeld, *Athenische Mitteilungen* 33, 1908, s. 359 v. dd. res. 7, lev. 22,2).

Bu kapıların plânlarında, Pamphylia gibi oldukça küçük bir bölgede bile, büyük bir çeşitlilik göze çarpmaktadır. Hattâ Side'de, yazıtlarda "büyük kapı" olarak gösterilen şehrin ana kapısı¹⁶ ile doğu kapısı arasında plân ve mekânların tertibi bakımından farklar görülmekte, orada girişin, muhtemelen bir tonoz kemerle örtülü dikdörtgen bir mekân halinde olmasına, onun arkasında yarım daire şeklinde bir avlu ve onun da gerisinde oda şeklinde bir geçidin yer almasına karşılık doğu kapısında tonozlu iki geçit ve onun gerisinde hemen hemen kare plânlı bir avlu bulunmakta, bu avlunun iki yanındaki merdivenler ise Side tahkimat sisteminde yepyeni bir unsur olarak ortaya çıkmaktadır. Perge'de yine dikdörtgen bir mekân halinde olan ve üzeri arka arkaya dizilmiş üç kemer ve bunların aralarında yer alan kasetli levhalarla örtülü girişin gerisinde oval bir avlu¹⁷, Sillyon'da ise yarım daire şeklinde önü tamamiyle açık bir meydana sahip bir kapı¹⁸ yer almaktadır. Bütün bu kapılarda müşterek olan nokta bunların aksial bir plâna sahip olması, avlu duvarlarının üst kısımlarında ise arşitrav, triglif frizi ve geison-sima'dan ibaret bir saçaklığın bulunmasıdır. Side'nin büyük kapısında bulunmuş olan böyle bir saçaklığa ait parçalar doğu kapısı saçaklığı ile büyük bir benzerlik göstermektedir. Bunlar yalnız eb'ad bakımından bunlardan biraz daha büyüktür (triglif frizinin yüksekliği 0,55, geison-sima'nın yüksekliği 0,46 m). Keza bu şekilde bir saçaklık Sillyon şehir kapısı duvarlarının üst kısmını süslüyordu. Bu saçaklığa ait bir parça avlu duvarının doğu kulesi ile birleştiği yerde *in situ* olarak bize kadar gelmiştir¹⁹. Perge'de bir saçaklığa ait parçalar bulunmamış olmakla

Yine Bergama'da gymnasion'da alt terası orta terasla birleştiren kısmen iyi bir durumda zamanımıza kadar gelmiş olan ve iki çeşitli seviyede olup birbiri ile dikey olarak temas eden iki merdiven kısmının üzerleri 2,65 m çapında tonoz kemerlerle mücehhez idi W. Dörpfeld, *Athenische Mitteilungen* 29, 1904, s. 130 v. dd., res. 8 v. dd. lev. 11 v. dd. P. Schazmann, *Altertümer von Pergamon* VI, s. 20 v. dd. lev. 24 v. dd.).

¹⁶ A. M. Mansel, *Die Ruinen von Side*, s. 33, res. 20 ve *Pamphylia şehir surları*, s. 228 v. dd. res. 29 v. dd.

¹⁷ K. Lanckoronski, *Städte Pamphylens und Pisidiens* I, s. 40, res. 28; s. 59, res. 46 (burada yanlış olarak duvarlardaki höcreler yuvarlak gösterilmiştir). A. M. Mansel, *Pamphylia şehir surları*, s. 229 v. d. res. 35 v. dd.

¹⁸ K. Lanckoronski, *adı geçen eser* I, s. 64, res. 51, 73. A. M. Mansel, *Pamphylia şehir surları*, s. 230 v. d. res. 40 v. dd.

¹⁹ A. M. Mansel, *Pamphylia şehir surları*, res. 43.

beraber kapının sağında ve solundaki yuvarlak kulelerin üst katında pencerelerin üzerinde böyle bir saçaklığın mevcudiyeti²⁰ avlu duvarlarının üzerinde de bir saçaklık oturmuş olduğunu çok muhtemel kılmaktadır.

Pamphylia'nın dışında, Pisidia dağlık bölgesinde Selge'de (Zerk) güneydeki A kapısının hemen yanında Bizanslılar zamanında devşirme malzeme ile yapılmış dikdörtgen bir kule, gerek kulenin, gerek ona bitişik olarak yapılmış sur duvarının gerisinde ise birtakım silâh kabartmaları ve bir Dor saçaklığına ait çeşitli mimarî parçalar göze çarpmaktadır ki bunlardan triglif-metop blokları Side'ninkiler ile büyük bir benzerlik göstermektedir²¹.

Kapı binasının aksial ya da frontal, arka avlunun ise dikdörtgen bir plân göstermesi bakımından Assos'un doğu ve batı kapıları²² Side'nin doğu kapısına en yakın analogiler olarak gösterilebilir. Her ne kadar Bergama'daki Eunemes II devri şehir kapısı dikdörtgen bir avluya sahip bulunmakta ise de²³ bu kapı, geçitlerin ve bunları koruyan kulelerin tertibi bakımından aksial plândan ayrılmakta ve H. Kähler'in "tangential" plânlı kapılar olarak adlandırdığı gruba girmektedir²⁴.

Doğuda Mezopotamya'da Dura-Europos şehrinin hellenistik kapısı bu arada zikrolunabilir ki burada geçidin arkasında iki avlu yer almakta, bu avlular ise üzeri bindirme tekniğinde yapılmış üçgen bir kemerle örtülü bir kapı tarafından birbirinden ayrılmaktadır²⁵.

²⁰ K. Lanckoronski, *adı geçen eser* I, s. 61, res. 48. A. M. Mansel, *Pamphylia şehir surları*, res. 26.

²¹ Ekim 1966 da Selge'ye yaptığımız bir inceleme gezisinde bu mimarî parçaları ölçmek ve fotoğraflarını çekmek mümkün oldu. Bunları ayrı bir makalede neşretmeği düşünüyoruz. Kapının gerisinde bir avlu bulunup bulunmadığını, bu kısım çok harap olmuş ve enkaz la dolmuş olduğundan, tesbit etmek mümkün olmadı. Şimdilik bk. Lanckoronski, *adı geçen eser* II, s. 178.

²² F. T. Clarke - F. H. Bacon - R. Koldewey, *Investigations at Assos*, s. 189 v. dd. 197, 199, 201 (batı kapısı); s. 209, 217, 219 (doğu kapısı). Ayrıca bk. Mansel, *Pamphylia şehir surları*, s. 231.

²³ W. Dörpfeld, *Abhandlungen der Berliner Akademie*, Anhang 1901. H. Kähler, *Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts* 57, 1942, s. 34 v. d. res. 34.

²⁴ H. Kähler, *adı geçen makale*, s. 30 v. dd. "Frontal" kapılar için *aynı yerde*, s. 36 v. dd.

²⁵ *The Excavations at Dura-Europos. Preliminary Report of the 7th and 8th Seasons of Work 1934/34 and 1933/35*, s. 5, res. 1.

Yunanistan'da keza plân bakımından büyük bir çeşitlilik gösteren ve M.ö. 4. yüzyıldan itibaren kullanılmağa başlandıkları anlaşılan şehir kapıları arasında Mantinea'daki A kapısı gösterilebilir. Burada yuvarlak kuleler tarafından korunan konkav hilâl şeklinde bir ön avlu, onun gerisinde ise bir dikdörtgen avlu vardır²⁶. Korint'te trapez şeklinde bir arka avlu görülmektedir ki buna benzer avlulara Atina'da Dipylon kapısında, ya da Stratos'ta ana şehir kapısında rastlıyoruz²⁷.

Side'nin doğu şehir kapısı bu Anadolu, Yunanistan kapıları ve hattâ Side'nin büyük kapısı karşısında orijinal bir kapı vasfını taşımakta, meselâ avluya giren düşmanı vurmak için seğirdim yolunun bütün avlunun etrafını çevirmediği²⁸, yalnız doğu kısmına mün-sır kaldığı, fakat seğirdim yolu bulunmayan yerlerde duvarın içinde mazgal delikleri bulunduğu ve böylece bu kısımların müdafaasının sağlandığı göze çarpmaktadır ki bu husus bu kapının müdafa bakımından ne kadar iyi düşünülmüş tertibata sahip olduğunu göstermeğe yeter. Diğer taraftan bu kapı, arka avlusunun dikdörtgen plânı bakımından, bukabil kapıların Doğudaki şehir kapılarının etkisi altında meydana geldiğini öne süren faraziyemizi teyit eder bir mahiyet taşımaktadır²⁹.

²⁶ G. Fougères, *Mantinee et l'Arcadie Orientale*, s. 153, res. 27 (kapı A). H. Kähler, *adı geçen makale*, s. 40. Mansel, *Pamphylia şehir surları*, s. 233.

²⁷ Korinth: *Corinth III*, 2, s. 94 v. dd. lev. 5. Kähler, *adı geçen makale*, s. 36, 37 res. 36. Atina: W. Judeich, *Topographie von Athen*², s. 135, s. 137, res. 10. Kähler, *adı geçen makale*, s. 36. Mansel, *Pamphylia şehir surları*, s. 233. Stratos: F. Courby - Ch. Picard, *Recherches archéologiques à Stratos d'Acarnanie*, s. 95, res. 59, lev. 17. Kähler, *adı geçen makale*, s. 36. Mansel, *Pamphylia şehir surları*, s. 233. Arka avlulu şehir kapıları için genel olarak: P.-M. Duval, *Cherchell et Tîpasa* (Institut Archéologique de Beyrouth, Bibliothèque archéologique et historique 43), s. 47 v. d.

²⁸ Perge'de de oval avlunun duvarlarının üzerinde bir seğirdim yolunun bulunmadığı anlaşılıyor.

²⁹ Doğudaki arka avlulu şehir kapıları R. Naumann, *Architektur Kleinasien*, s. 280 res. 350 v. d. da toplu olarak gösterilmiştir. Bu serinin tipik örneklerinden biri olan Zincirli şehir kapısı için bk. Naumann, *adı geçen eser*, s. 271, res. 334. Dura-Europos şehir kapısı (bk. not 25) bu Önasya tradisyonunun hellenistik devirde de yaşamakta devam ettiğini göstermektedir.

Bundan başka bu kapı iki geçit kapsamından dolayı yukarıda saydığımız kapılardan ayrılmakta, yalnız Atina'daki Dipylon kapısı ile benzerlik göstermektedir. Bu çeşit kapıların erken İmparatorluk devrine ait Yukarı İtalya ve Güney Fransa iki geçitli şehir kapılarını ne dereceye kadar etkilemiş olduğu problemi üzerinde ise durmıyacağız³⁰.

³⁰ Bk. Kähler, *adı geçen makale*, s. 52.

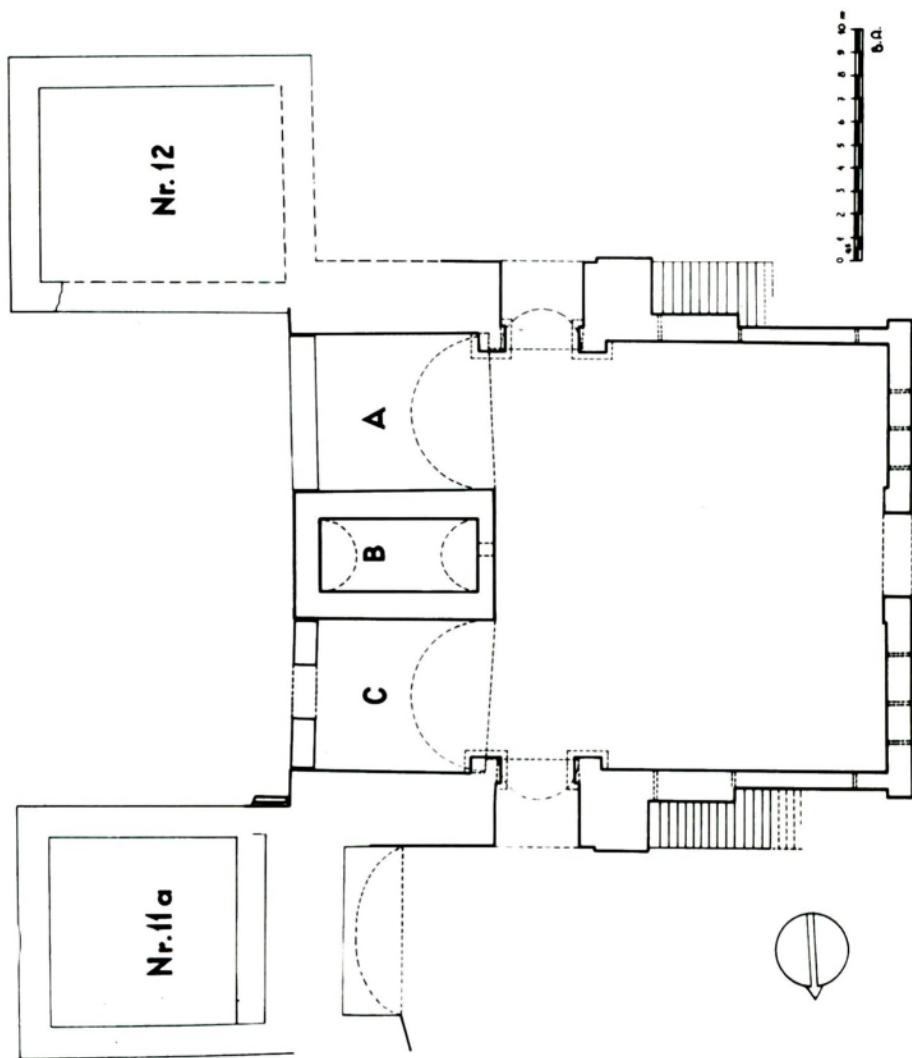

Res. 1 — Side'nin doğu bölgesini örten kumlar. Geride 12 no.lu kule

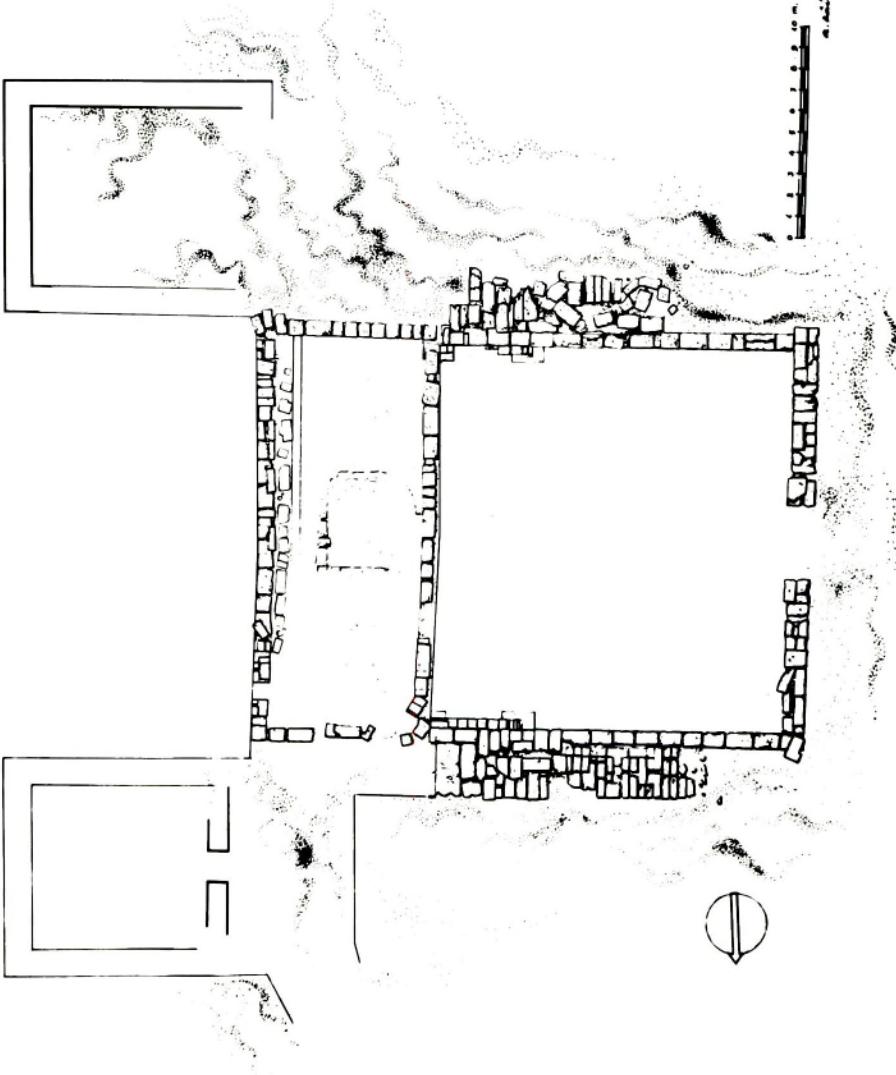

Res. 2 — Side'nin doğu şehir kapısı meydana çıkarıldıktan sonra

A. M. Mansel

Res. 3 — Doğu şehir kapısının plâni (B. Aran)

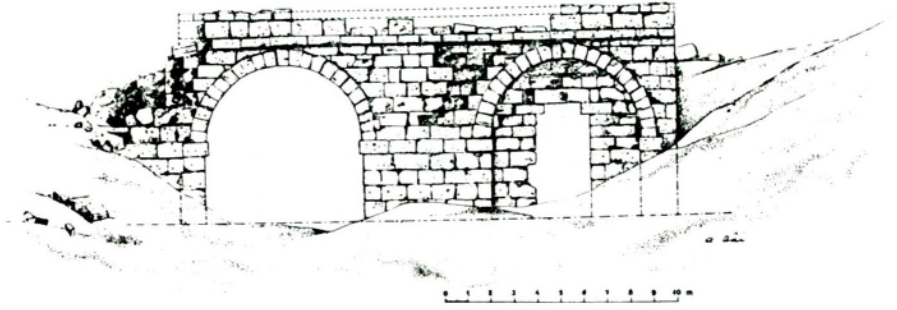

Res. 4 — Doğu şehir kapısının taş plânı (B. Aran - A. Dâi)

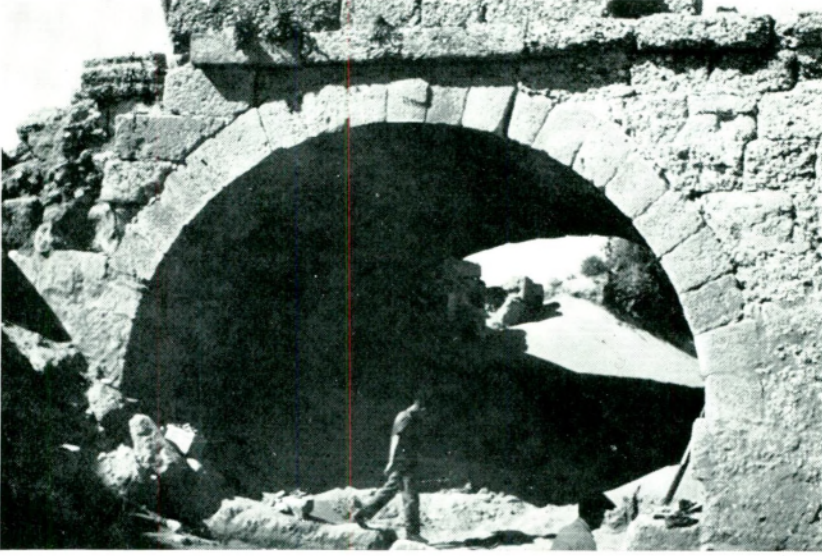
A. M. Mansel

Res. 5 — Şehir kapısının doğu (dış) cephesi

Res. 6 — Şehir kapısının doğu cephesinin eski hali (A. Dâi)

Res. 7 — A geçidinin doğu cephesi

Res. 8 — C geçidinin doğu cephesi

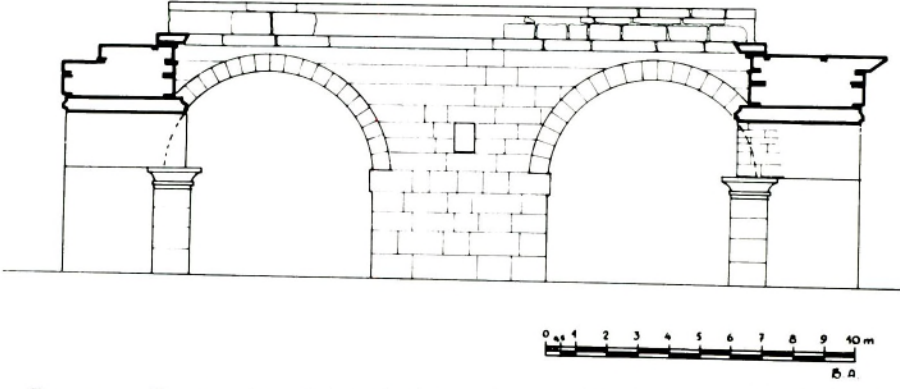
A. M. Mansel

Res. 9 — A geçidinin altındaki su kanalı ve su künkü

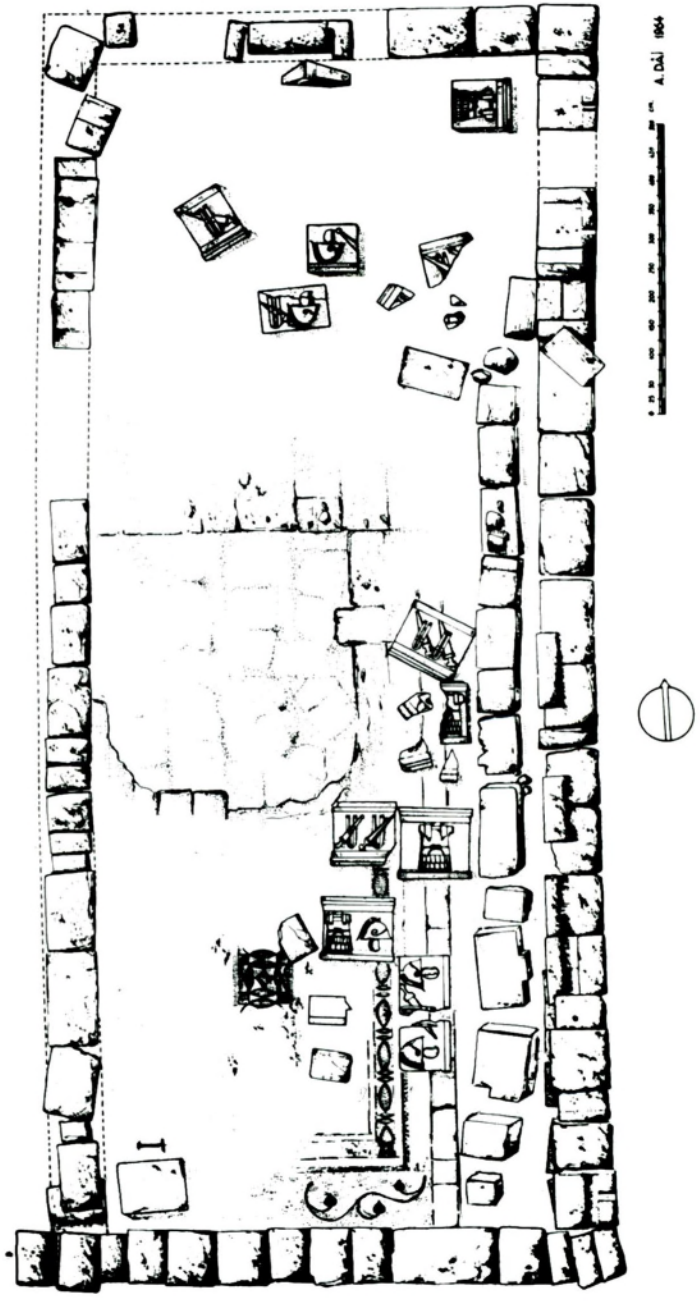
Res. 10 — Kapının batı (iç) cephesi

Res. 11 — Kapının batı (iç) cephesi ve avlu yan duvarlarının kesiti (B. Aran)

Res. 12 — A geçidinin batı cephesi

Res 13. Terasın plânı. Yazıtın (I) ve silah kabartmalarının bulunuş durumu (A. Dâi)

Res. 14 — Terasın doğu tarafı ve siper duvarının gerisindeki bloklar

Res. 15 — 12 no. lı kulenin doğu cephesi

A. M. Mansel

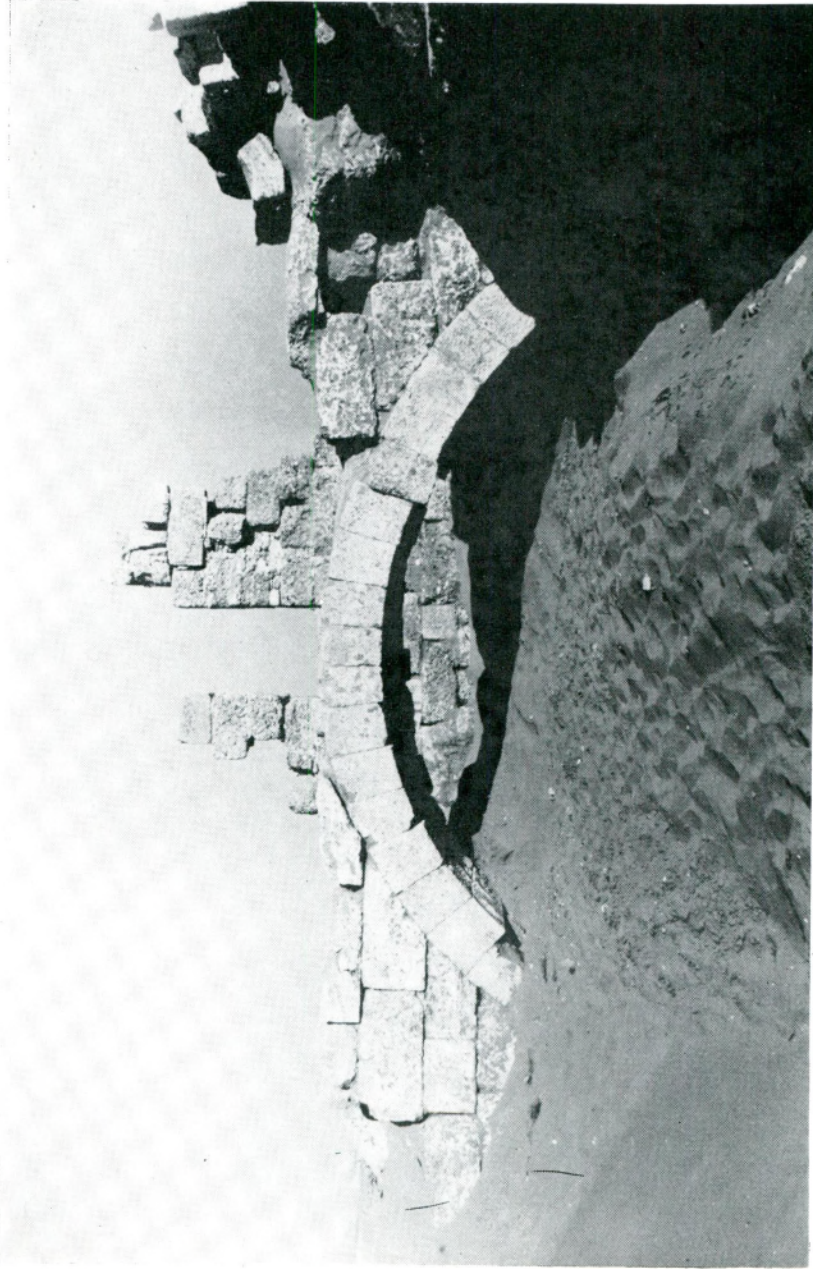

Res. 16 — 12 no.lı kulenin doğu ve güney cepheleri

Res. 17 — 11a no.lı kule

A. M. Mansel

Res. 18 — 11a no.11 kulenin gerisinde segirdim yolunu taşıyan kemer

A. M. Mansel

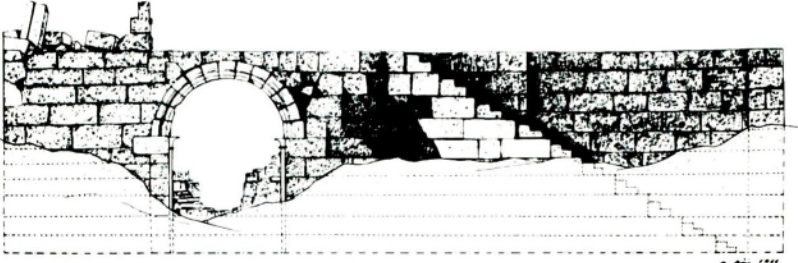

Res. 19 — Avlunun kuzey yanındaki merdivenin cepheden görünüşü

A. M. Mansel

Res. 20 — Aynı merdivenin yandan görünüşü

Res. 21 — Aynı merdivenin eski halini gösteren resim (A. Dâi)

A. M. Mansel

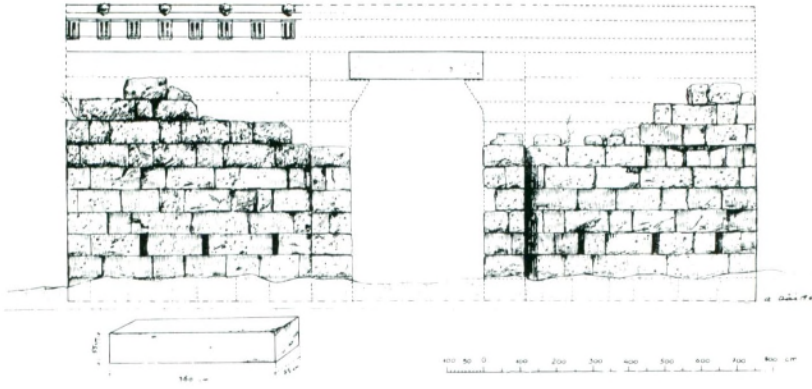
Res. 22 — Avlunun güney yanındaki merdiven

Res. 23 — Avlunun batı duvarının güney kısmı

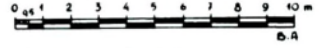
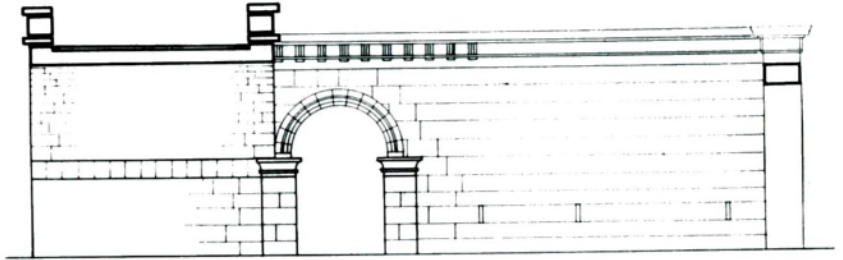

Res. 24 — Avlunun batı duvarının kuzey kısmı

Res. 25 — Avlunun batı duvarının ve ortasındaki kapının eski hali (A. Dâi)

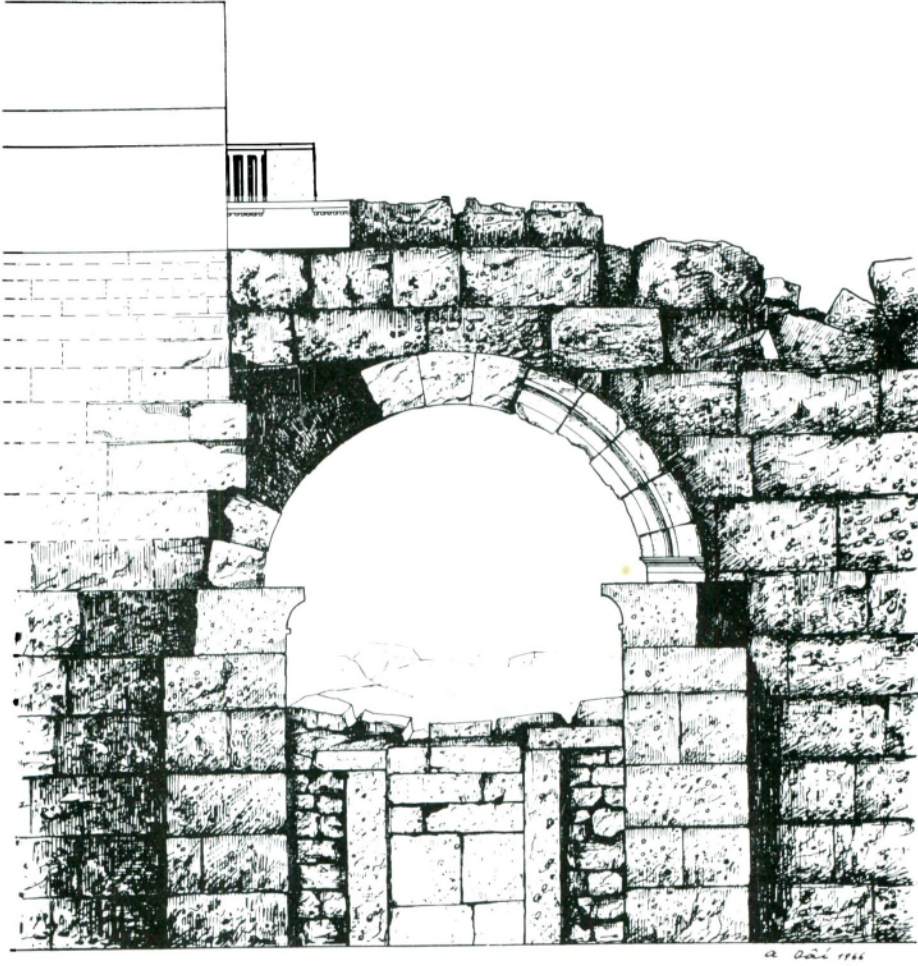
A. M. Mansel

Res. 26 — Kapı ve avlunun uzunlamasına kesiti

Res. 27 — Avlunun güney yan kapısı

Res. 28 — Güney yan kapısı ve içindeki dolgu (A. Dâi)

A. M. Mansel

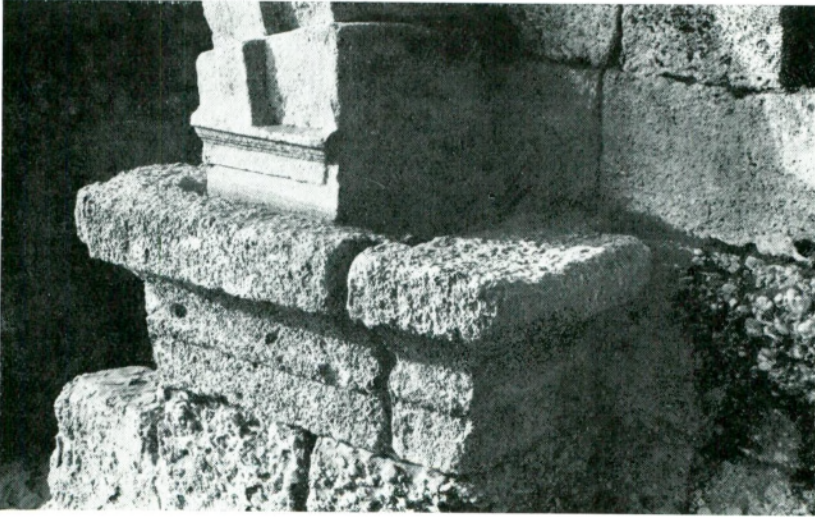
Res. 29 — Güney yan kapısını örten tonoz kemerin içi

Res. 30 — Güney yan kapısından avlunun içine ve kuzey yan kapısına bakış

Res. 31 — Kuzey yan kapısı

Res. 32 — Kuzey yan kapısının paye başlıklarından biri

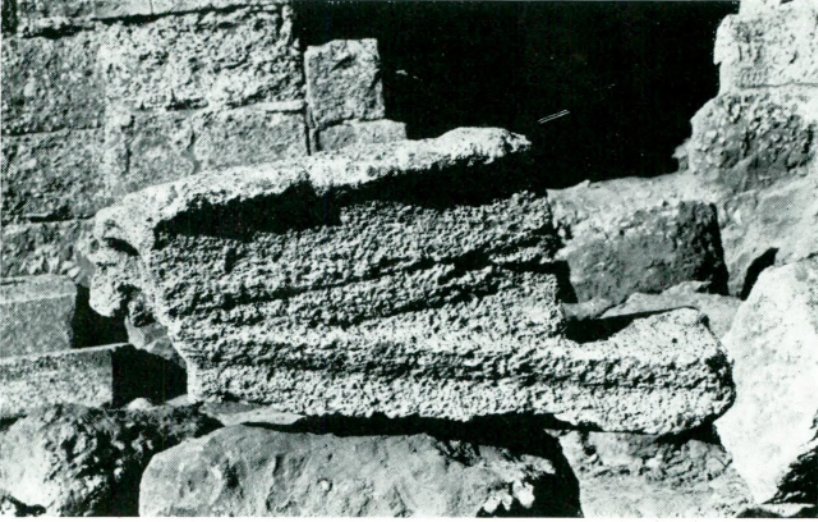
A. M. Mansel

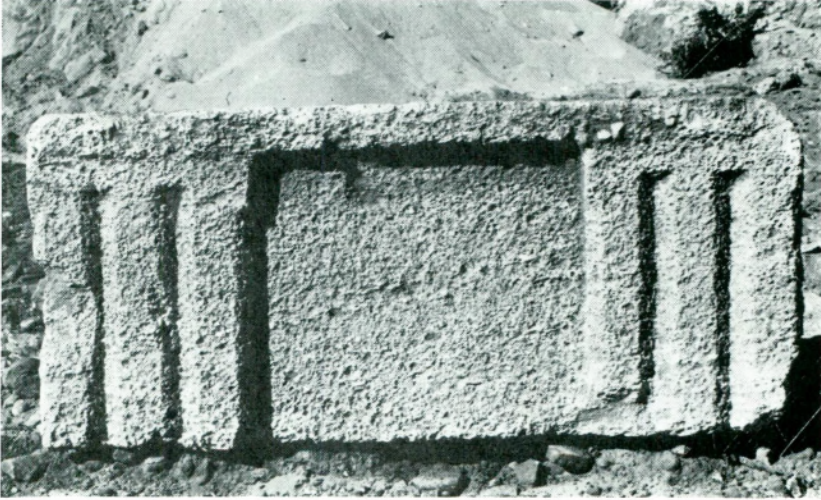
Res. 33 — Avlunun kuzey yan duvarı

Res. 34 — Güney yan duvarının üzerinde *in situ* olarak duran saçaklık parçası

Res. 35 — Alınlık parçası

Res. 36 — Triglif-metop bloku

A. M. Mansel

Res. 37 — Triglif-metop bloku

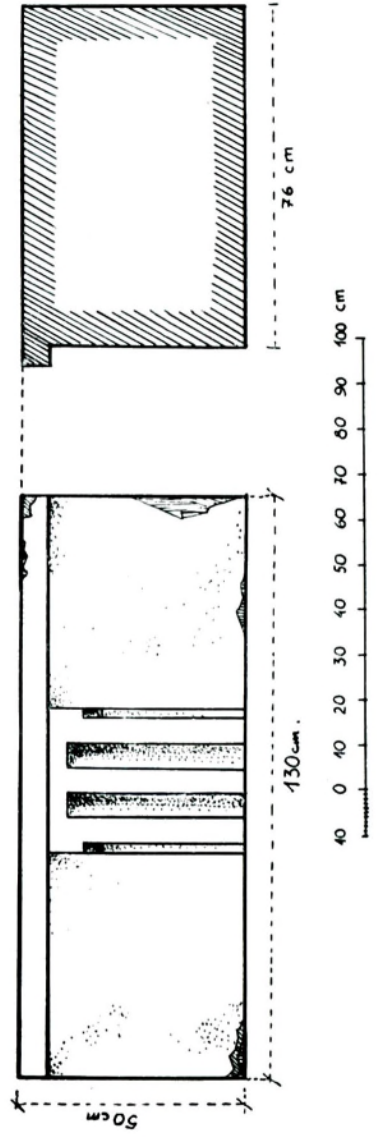
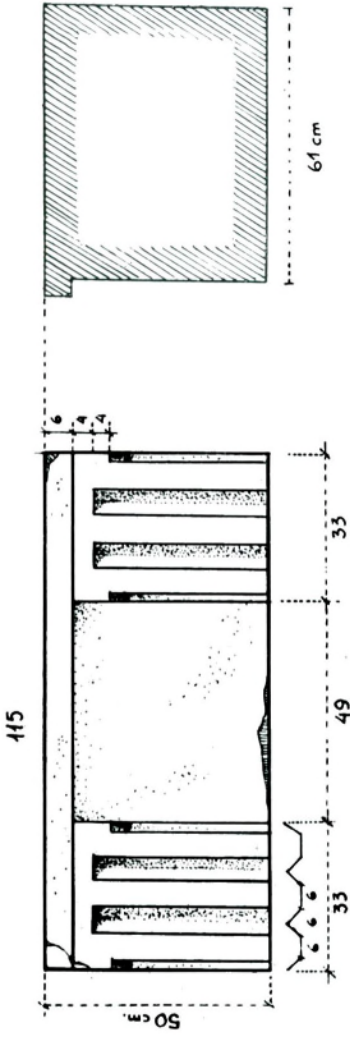

Res. 38 — Geison-sima parçası

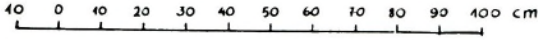
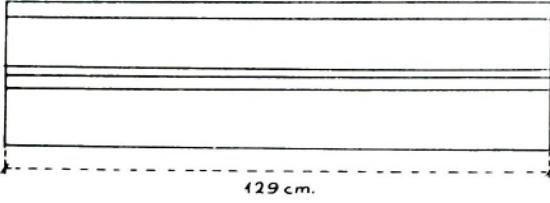
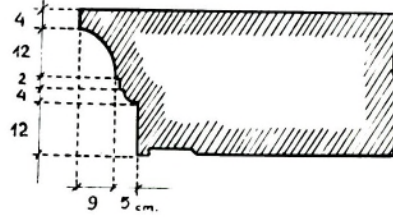
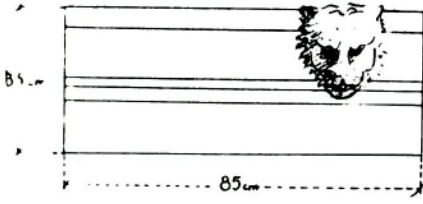
A. M. Mansel

Res. 39 — Geison-sima parçası

Res. 40 — Triglif-metop bloklarının ölçülerini gösteren resim (A. Dâi)

Res. 41 — Geison-sima bloklarının ölçülerini gösteren resim (A. Dâi)

1966 YILI KAUNOS SONDAJLARI

BAKİ ÖĞÜN

Millî Eğitim Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün de yardımları ile Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi adına 1966 yılında Kaunos'ta sondajlara başlanmıştır. Ekim ayı içinde fiili olarak üç hafta devam eden araştırmalar makalenin yazarı tarafından yönetilmiştir¹. Epigrafımız Dr. Peter Herrmann bu yıl kısa bir zaman için çalışmalara katılmıştır. Oktay Pasinli, Süheyl Ünal, Seyhan Doruk, Ali Dağdeviren, İnci Uçer, Sevinç Yılmaz, Orhan Gürman kazı hey'etinin diğer üyeleri idiler.

Antik Kaunos şehri, bu günkü Köyceğiz gölünü denize bağlayan eski "Kalbis" şimdiki Dalyan çayı üzerinde ve Dalyan köyünün karşındadır. Coğrafî bakımdan Karya ile Lykia hududunda bulunan Kaunos şehri Herodot'tan öğrendiğimize göre Pers harpleri sırasında bağımsız ve önemli bir merkezdi². Kendisine bağlı civar şehirlerin ihraç limanı vazifesini gördüğünü çeşitli kayıtlardan öğreniyoruz. Fakat eski yazarlarda İ. Ö. 4. yüzyıl ortalarında Karya'nın bir şehri olarak geçer³.

¹ Kaunos'ta araştırmalara karar vererek bu vazifeyi bize veren fakültemiz Anadolu ve Akdeniz Medeniyetleri Enstitüsü ve Profesörler kuruluna, gösterilen kolaylık ve yapılan yardımlardan dolayı Millî Eğitim Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğüne teşekkürü borç biliriz. Muğla Valisi ve Millî Eğitim Müdürü ile Köyceğiz kaymakam vekiline ve İlköğretim Müdürüne işlerimizi kolaylaştıran yardımlarından dolayı teşekkür ederiz. Köyceğiz Turizm Derneği yetkililerinin kazılarımıza karşı gösterdiği ilgi ve derneğin mütevazî bütçesinden yaptıkları yardım hey'etimizi mütehasis etmiştir. Bunun için kendilerine ayrıca teşekkürü vazife sayıyoruz.

² Herodot 1, 172.

³ Pseudo-Skylax 99.

Hekatomnid'lerin Karya'da hâkimiyetleri sırasında bir takım yapıcı faaliyet gösterdikleri (L. Robert, *Le Sanctuaire d'Amyzon*, CRAI - 1953 s. 414) ve çeşitli yollardan kendilerini halka sevdirdikleri (Droysen, *Geschichte des Hellenismus*. Tübingen 1952, I. s. 137) ve bu suretle hâkimiyetlerini Kaunos'u da içine alan daha geniş bir alana yaydıkları anlaşılmaktadır. Pseudo-Skylax'ın Kaunos'u Karya şehirlerinden sayan yukarıda bahsi geçen yerdeki ifadesi ve son olarak Bean tarafından yayınlanmış olan (JHS 73, 1953, s. 20 de 3 ve 4 No. yazıtlar) Mausollos'un

Bean'in bir çok defa buraya yaptığı gezilerden sonra yayınladığı yazıtlarla dikkati çeken Kaunos, daha önceleri çeşitli bilginler tarafından ziyaret edilmiştir⁴. Fakat yine Bean'in de dediği gibi Kaunos her nedense hâfirlar tarafından ihmal edilmiştir.

Kaunos'taki araştırmalara üç ayrı yerde başlanmıştır :

A. Liman civarında sonradan *Stoa* olduğu anlaşılan eski bir yapı etrafında,

B. Şehir surununun araştırılması maksadı ile şehrin batısını çeviren surların güneyinde bulunan Batı-Güney *Şehir Kapısında*,

C. *Mezarlarda*.

A. *Stoa* :

Şehir hayli büyüktür. Tiyatro, hamamlar ve yanındaki diğer yapılarla liman civarındaki çeşitli yapı kalıntıları, yazıtlar ve antik devir ekonomisi için önemli bilgiler veren gümrük binası kalıntılarının⁵ gösterdiği gibi Roma devrinde de geniş bir iskâna maruz kalmıştır. Bir çok defa iskân edilmiş geniş bir şehirde yapılacak araştırmalardaki ve hele çalışmalara başlanacak yerin seçilmesindeki güçlük bilinen bir olaydır. Bununla birlikte antik devirde zincirle kapatılarak⁶ emniyet altına alınan liman (Res. 1)⁷ civarında bulunan yazıtlar

babası Hekatomnos ve Mausollos'un kendisine ait heykel kaideleri bu fikri teyit etmektedir.

⁴ G. E. Bean, Notes and Inscriptions from Caunus. JHS 73, 1953, s. 10-35; 74, 1954, s. 85-110 ve orada adı geçen bibliyografya.

⁵ H. W. Pleket, Note on a Customs-law from Caunus. Mnemosyne 11, 1958, s. 128-135. Bu gümrük binasının yazıtı özellikle antik gümrük nizamlarına dair bilgiler veren hemen hemen tek belge olması bakımından önemlidir.

⁶ Strabo 14, 651; Krşl. JHS 73, 1953 s. 14 ve n. 13.

⁷ Bu resimde bir göl gibi görünen su birikintisinin bulunduğu yer bahsi geçen eski limandır. Bu gölün sağında ve solundaki tepelerin yamaçlarına kadar gelen şehir suru bu yamaçlarda her iki tarafta sona erer (Krşl. JHS. 73, 1953, s. 12'deki kroki). İşte bu şehir surununun iki ucu birleştirilerek liman kapatılıyor olmalıydı. Bununla birlikte bu gün bu şehir surununun iki ucu arasındaki mesafenin kolay kolay zincirle kapatılamıyacak kadar geniş görüldüğünü de belirtmek gerekir. Fakat Kaunos'ta zincirle kapatılan bir liman (Bk. n. 6) bahis konusu ise bu liman ancak burası olabilir. Öte yandan bu gölün sağında ve solundaki yamaçlarda iki ucu sona eren şehir suru bu fikri teyit eder durumdadır. Resimde gölden daha ötede Kalbis (Dalyan çayı) kıvrılarak denize ulaşmaktadır. Çayın etrafındaki arazinin çok alçak ve sazlık olduğu da resimde görülmektedir. Böylece çoğu yerî hâlâ bataklık olan bu arazinin vaktiyle denize ait olduğu tahmin edilebilir. Kaunos akropolisinin (Res. 2) eteklerinde doğu ve kuzey - doğuda görülen arazi aynı şekilde alçak bir düzlük

ve yine burada, antik şehrin içinden geçerek bu günkü Çandır köyüne giden patikanın kenarında, bir Roma duvarının altında pek az bir kısmı görünen düzgün ve daha eski devirden olduğu anlaşılan bir duvar (Res. 3) kazıya başlanacak en uygun yerin burası olacağına işaret ediyorlardı. Yukarıda bahsi geçen gümrük binası da ⁸ bu duvara yakın bir yerde bulunmaktadır. Bu sebeple biz de bu duvarı ⁹ takip edip ortaya çıkarmak amacı ile işe buradan başladık. Duvarın güneye, limana bakan yüzü gayet düzgündü. Kazıya önce bu tarafta başlanmıştır. Açıldıkça duvarın doğudan batıya tahminimizden fazla uzadığı müşahede edildi. Neticede bu duvarın 94 m. kadar uzunluğa sahip bir *stoanın* arka duvarı olduğu anlaşılmıştır. Doğu ve batı köşeleri ve yanları açığa çıkarılmıştır. İki kısa yanlarda girişi bulunması (Res. 4) bakımından Atina Agorasındaki 2. *Attalos stoasına* ¹⁰ benzetilmektedir. *Attalos stoasında* olduğu gibi bizim *stoada* da exedra bulunup bulunmadığını henüz bilmiyoruz. Doğu tarafta böyle bir şey görülmemiştir (Res. 5). Fakat batı küçük yanında, kapının kenarında, batıya doğru uzanan bir duvar (Res. 4) tesbit edilmiştir. Bunun, bu yandaki exedranın bir duvarı olması mümkündür. *Stoanın* yönü güneye, limana doğrudur. *Stoanın* açığa çıkarılan arka duvarından temel üzerinde bir sıra ince, bir sıra kalın (0.51 m.) ve tekrar bir sıra ince (0.28 m.) (Res. 6) olmak üzere üç sıra taş kalmıştır. Bu iki ince taş sırası arasına yüksek taş konulmak suretiyle yapılan duvar sistemini 2. *Attalos stoa* duvarının iç yüzünde ¹¹ ve Milet'te kuzey agoranın Aslanlar limanına bakan *stoasının* batı kandanına ait arka duvarda ¹² görüyoruz. Gerek 2. *Attalos stoası* ve gerekse

olup kışın bir çok kısımları su altında kalan sazlık durumundadır. Bu durum, Ege kıyılarındaki bir çok antik şehirler gibi Kaunos'un da vaktiyle bir yarım ada üzerinde kurulmuş olduğunu ima eder.

⁸ Bk. n. 5. Bu gümrük binasının – daha geç bir devirden olsa bile – eskiden beri agora v. s. gibi genel binaların bulunduğu bir yerde veya yakınında olması akla yakındır. Nitekim daha ilk mevsimde küçük ölçüde yapılan araştırmalarımızla alınan sonuçlar bu fikirlerimizi doğrulamıştır.

⁹ JHS 73. 1953. s. 12 'deki krokide M ile işaret edilen nokta civarındadır.

¹⁰ W. Judeich, Topographie von Athen 1931. Handbuch der Altertumswissenschaft III. 2. II s. 354-356, Res. 44; Hesperia 20, 1951, Lev. 24; 25, 1956, Lev. 25 b. Eski bibliyografya : Judeich, op. cit. s. 354 n. 3.

¹¹ Hesperia 20, 1951, Lev. 24 a.

¹² Milet I. 6, Lev. 1/1, 9/2, 24/2.

Milet'teki *liman stoasının* batı kanadı bizimki ile karşılaştırıldığında ilgi çekici rakamlar ve özellikler müşahede edilmektedir :

Attalos stoası : İki katlı¹³ ve biri 6.57 m. diğeri 6.27 m. Genişliğinde iki gemilidir. İki küçük yanlarda kapısı vardır. Exedraları ile birlikte uzunluğu 116 m. kabul edilmektedir. Fakat hakikî uzunluğunun 97.35 m. olduğu da söylenmiştir¹⁴.

Milet liman stoası batı kanadı : Tek katlı, 6.29 m. genişliğinde ve tabanı sıkıştırılmış toprak¹⁵, arka duvarının kalınlığı 0.59 m.¹⁶, sütunların alt çapı 0.67 m. dir¹⁷.

Kaunos stoası (Res. 4) : İç genişliği 6.30 m. tek gemili, iki küçük yanlarında kapısı vardır (Res. 4 ve 5). Uzunluğu 94 m. dir¹⁸. Arka duvarının kalınlığı 0.98 m., kapıların yanlarındaki ante duvarlarının kalınlığı 0.75 m. dir. Tabanı sıkıştırılmış topraktır. Batı tarafta *in situ* olarak bulunan dor tarzı sütunun (Res. 7) kaide çapı 0.75 m. dir.

Burada verilen rakamlardan şu sonuçları çıkarabiliriz : *Kaunos stoası* Atina'daki 2. *Attalos stoasının*ine yakın bir uzunluğa sahiptir¹⁹. Genişliği dükkânlar hariç tutulursa, *Attalos stoası* ve *Milet liman stoasının* genişliklerinin hemen hemen aynıdır. İki yanlarında girişi bulunması bakımından yukarıda da söylediğimiz gibi 2. *Attalos*

¹³ Depo kısmı da hesaba katılırsa üç katlıdır (Hesperia 26, 1957, Lev. 30 restorasyondan sonraki son durum).

¹⁴ Judeich, op. cit. s. 355.

¹⁵ Milet I, 6, s. 13. Başlangıçta tek gemili ve aynen *Kaunos stoası* gibi arkasında dükkânları yoktur (Milet I, 6, Lev. 23). Sonradan batısına dükkânlar ve yeni bir stoa eklenmiştir (Milet I, 6. Lev. 24 ve 27).

¹⁶ Milet I, 6, s. 13-14 Lev. 8 ve 24/1.

¹⁷ Milet I, 6 s. 5.

¹⁸ Burada verilen bütün rakamlar kesin olmayıp, çok mahdut imkânlarla üç haftalık çalışmalardan elde edilen ilk sonuçları bilim alemine hemen sunmak için yazılan bu ilk raporla *stoa* hakkında daha açık bir fikir edinmek için verilmiştir. Bununla birlikte bu rakamların doğruya çok yakın olduklarını da kaydetmek isteriz. Heyetimizin teknik ressamı Seyhan Doruk tarafından yapılan kroki (Res. 4) ve alınan ölçüler kendisiyle birlikte tarafımızdan yeniden gözden geçirilmiştir.

¹⁹ R. Martin, Thasos agorasındaki kuzey - batı stoasından bahsederken "ölçüleri dolayısıyla bu *stoa*, tapınaklar ve agoralarda olduğu gibi klasik Yunanistan'ın mimarlık kompozisyonlarında çok karakteristik olan âbidevî sütunlu galerileri arasında yer alır" demektedir. Thasos stoası çok geniş (13. 98 m.) olmasına rağmen tek gemilidir. Bu sözler tabii herşeyden önce stoanın bu özelliği için söylenmiştir. Fakat bu ibare aynı zamanda Stoanın uzunluğuna (97,41 m.) da raci olmalıdır (R. Martin, L'Agora. Études Thasiennes VI. s. 10).

stoasına benzemektedir. Her üç stoanın duvar örgüsünün birbirlerine benzediklerine yine yukarıda işaret etmiştik. Tabii bu münferit benzerlikler fazla bir şey ifade etmeyecektir. *Kaunos stoası* hakkında daha kesin söz söyleyebilmek için elimize geçmemiş olan sütun başlıkları, arşitrav v. s. gibi yapının üst kısımlarının bulunmasını beklemek gerekir. Şimdilik arka duvarın (0.98 m. kalınlıkta), *Milet stoası* duvarının (0.59 m.) kalınlığına göre çok fazla, sütunun alt çapının (0.75 m.) yine *Milet stoası* sütunlarının alt çaplarından (0.67 m.) (bk. n. 17) büyük olması²⁰ dolayısıyla *Kaunos stoasının* iki katlı olması gerektiğini söyleyebiliriz. Nitekim 12.42 m. genişliğinde, iki gemili ve iki katlı olan Assos stoasının²¹ da birinci kat arka duvarı 1 m. civarında bir kalınlığa sahiptir²² ve öndeki sütunların alt çapı aşağı yukarı 0.75 m. dir²³.

Öte yandan *Kaunos stoası* duvarlarının dış yüzleri Hellenistik devir duvarlarında genellikle görüldüğü gibi boşalıdır (Res. 5, 8 a - b). Nitekim Priene tiyatrosu sahne duvarının içten ve dıştan görünüşü²⁴ *Kaunos stoasının* içten ve dıştan görünüşüne duvar tekniği bakımından benzemektedir. Ancak Kaunos'un taşları daha kaba yontulmuştur.

Kaunos stoasının fonksiyonu hakkında şimdi fazla bir şey söylemek erken olur. Arkasında dükkânlar veya altında depoları olmadığına göre doğrudan doğruya yalnız ticarî bir maksatla kullanılmış olmaz. Fakat Milet'in kuzey agorası Aslanlar limanına bakan *stoasında* olduğu gibi bu da limana karşıdır. Gümrük binası bu *stoanın* çok yakınındadır (Bk. n. 8). Bouleuterion v. s. gibi resmî idare binaları da yakınında olmalıdır.

Stoanın doğu - güney köşesinde inşa edilmiş iki kaideden (Res. 9) küçüğünün önünde, tersine dönmüş olarak açığa çıkarılan taş üzerindeki kitabede Kaunos halkının Roma halkını tebci ettiği yazılı-

²⁰ Gerçi Thasos kuzey - batı stoası sütunlarının alt çapları da 0.74-0.745 m. dir (R. Martin, L'Agora. Études Thasiennes VI s. 14), fakat bu stoanın çok geniş (13.98 m.) olması (Krşl. n. 19) sütunların bu kadar kalın olmasını gerektirmiştir. Hattâ bu kadar geniş bir yapının üstünün örtülmesi çok güç olduğu için, bir istisna teşkil eden bu durum Martin (L'Agora s. 10 v. a.) tarafından münakaşa edilmiştir.

²¹ J. T. Clarke, F. H. Bacon, R. Koldewey, Investigations at Assos s. 33-45.

²² op. cit. s. 35.

²³ op. cit. s. 45.

²⁴ T. Wiegand - H. Schrader, Priene Lev. 16 ve 18 ve Res. 231.

dır²⁵. Bütün bunlardan hakikaten, büyük bir ihtimalle, halen agorada çalışmakta olduğumuz sonucuna varılmaktadır. Kaunos'ta ortaya çıkarılmakta olan *stoa*, Assos'taki agoranın *kuzey stoası* gibi bir yer ve fonksiyona sahip olmalıdır.

Stoanın önünde açığa çıkarılan kaideler, Milet²⁶, Priene²⁷, Assos²⁸ ve diğer şehirlerin agoralarında olduğu gibi çeşitli anıtların benzerlerine ait kaidelerdir.

R. Martin'in²⁹ bahsettiği şekilde, agoraya ait bu devir için daha karakteristik olan diğer *stoaların*, gelecek yıllarda yapılacak kazılarla diğer yanlarda açığa çıkarılması mümkündür. Fakat şunu unutmamalıdır ki Kaunos, ne Atina ve ne de Milet büyüklüğünde bir merkezdir. Bununla birlikte *stoamızın* büyük bir ihtimal ile iki katlı oluşu, Martin'in Hellenistik devirde çok katlı *stoaların* agoralarda önemli bir yer aldıklarına dair fikrini teyit etmektedir³⁰.

Kaunos'ta ortaya çıkarılan *stoa* duvarının güneydeki ön kısmının araştırılması kadar arkasının, yani kuzeyinde kalan alanın araştırılması da önemli görünüyordu. Çünkü, Bean tarafından yayınlanan yazıtların³¹ bir çoğu burada bulunmuştur. Bu alanda, önce *stoa* duvarına dik, kuzey - güney yönünde uzun ve dar bir deneme çukuru açıldı. Ortaya çıkarılan geç devirlerden kalma bir yapı temeline ait taşların çoğunu, muhtemelen İ. Ö. 3. yüzyıldan³² kalma bir çok üzeri yazıtlı heykel kaidesi teşkil ediyordu (Res. 10^a). Maalesef bir çok kaide bulunmuş olmasına rağmen burada elimize hiç bir

²⁵ Bu yazıt Dr. Herrmann kazıdan ayrıldıktan sonra ortaya çıkarılmıştır. Bu ve diğer sonradan ortaya çıkarılan yazıtlardan estampajı çıkartılabilenler kendisine gönderilmiştir. Arkadaşımız Herrmann'ın mektubunun bir cümlesini buraya aynen alıyorum : "...auch diese neuen Texte lassen vermuten, dass Sie in der Nähe eines öffentlichen Platzes sind, vielleicht doch der Agora."

²⁶ Milet I. 6 Abb. 1 Taf. 11, 22, 25-28.

²⁷ T. Wiegand - H. Schrader, Priene Lev. 12-13; M. Schede, Die Ruinen von Priene². Berlin 1964 (Durchgesehen und verbessert von G. Kleiner und W. Kleiss) Res. 57, 68-69.

²⁸ Clarke, Bacon, Koldewey, Investigations at Assos. s. 21/cc, 33 fig. 4/7-11, 35 fig. 3/7-11.

²⁹ R. Martin, Recherches sur l'Agora Grecque, Paris 1951, s. 454 v. a.

³⁰ ibid. s. 482.

³¹ Krşl. n. 4.

³² Bu tarihleme yazı karakterine göre arkadaşımız Herrmann tarafından yapılmıştır.

heykel geçmemiştir. Bu alanda yapılacak kazıların özellikle yazılı döküman elde edilmesi yönünden verimli olması çok mümkündür. Fakat mimarlık kalıntılarının Res. 10'da görüldüğü gibi daha geç devre ait yapılar tarafından tamamen tahrip edildiği anlaşılmaktadır. Esasen satıhtan itibaren 0.80-1,5 m. derinlikte ana kayaya rastlanmaktadır.

B. Batı - Güney Şehir Kapısı :

Heyetimiz, *stoanın* bulunduğu alandan başka, hayli problematik³³ ve o nisbette ilgi çekici olan şehir duvarının araştırılmasına da önem vermiştir.

Dalyan'dan Çandır köyüne giden çeşitli patikalar, Kaunos'un batısını çeviren sur duvarının güney ucuna yakın bir yerde birleşir ve buradaki eski bir şehir kapısından geçerek Çandır'a ulaşır. Bu kapının durumunu incelemek için yapılan araştırmalarda, dışardan içeriye ilk girişte 2.13 m. genişliğinde olan kapının iki yanlarının büyük bloklarla inşa edildiği tesbit edilmiştir. İçeriye doğru 0,46 m. lik bir derinlikten sonra kapı geçiti her iki yanda 15 er cm. daha genişlemiştir (Res. 10 b ve 11 b). Dış taraftaki bu ilk kısmı büyük bloklarla inşa edilmiş olan duvarın buradaki kalınlığı 1.91 m. dir. Arkada, iç kısımda kapının iki yanındaki duvarlar küçük taşlarla örülmüştür. Küçük taşlarla inşa edilmiş bu ikinci kısım 4.30 m. kalınlığındadır. Böylece kapının iki yanındaki duvarların bir kule gibi, 6.20 m. kalınlığa sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Kapının iki yanındaki duvarın dış yüzü bosajlı, isodomik, kenarları muntazam uraşlanarak çerçevelenmiş, çoğu dikdörtgen şekilli karakteristik Hellenistik devir özelliğindedir³⁴ (Res. 11 a). Kapının sol tarafındaki duvar batıya yönelerek, herhalde kapıyı korumak için, bir kule gibi ileri doğru çıkmıştır. Buradaki duvarın tekniği ilk bakışta kapının yanlarından farklıdır. Polygonal teknikte yapılmış olan bu duvarın bazı araştırmacılar tarafından³⁵, dikdörtgen şekilli

³³ Bean, JHS 73, 1953 s. 11-13.

³⁴ R. L. Scranton, Greek walls (Cambridge Mass. 1941) s. 183, D. 16/2; Lanckoronski, Städte Pamphyliens und Pisidiens I (Wien 1890) s. 60-61 Res. 47-48.

³⁵ M. Collignon, Emplacement et Ruines de la Ville de Kaunos. BCH 1, 1887, s. 339; A. Maiuri, Escursioni nella Caria. Rovine die Caunos. Annuario 3, 1921, s. 272.

bosajlı karakteristik Hellenistik devir duvarlarından³⁶ daha eski olduğu kabul edilmiştir. Öte yandan, Bean ve Scranton, polygonal teknikteki bu duvarın taşlarından bazılarının kenarları muntazam tıraşlanarak çerçevelemiş, ortaları ise kabaca yontularak kabarık bırakılmış olduğu için eski polygonal teknikten ayrıldığı, bu sebeple bunun dikdörtgen şekilli, bosajlı duvardan³⁷ da daha geç —muhtemelen geç Hellenistik— bir devirde yapılmış olacağı kanaatinde-dirler³⁸. Araştırmalarımız Scranton'un bu fikrini teyit eder görünmektedir. Ancak ayrı teknikte yapılmış olmalarına rağmen bu duvarların çağdaş olmaları daha çok mümkündür. Çünkü bir yandan, Res. 12a'da görüldüğü gibi kapının kenarındaki dikdörtgen şekilli, etrafı çerçevesi, bosajlı taşlarla yapılmış duvar ile, polygonal teknikteki duvarın taşları birleştikleri köşede birbirine o kadar iyi intibak ettirilmişler ve birbiri içine girmişlerdir ki bu iki duvarın aynı zamanda yapıldığına dair bir şüphe bırakmamaktadır. Öte yandan, kapının iç tarafında duvarın iç yüzü (Res. 11 b) yapılışı bakımından yukarıda bahsi geçen dikdörtgen şekilli bosajlı duvarın³⁹ tamamıyla aynıdır. Yalnız buradaki taşların boyutları daha küçüktür. Res. 11 b ve 12 b'de müşahede edileceği şekilde kapının iki kenarında sur yanyana veya arka arkaya inşa edilmiş iki ayrı duvardan müteşekkil gibi görünmektedir. Nitekim Res. 12 b de arka plândaki polygonal duvar, öndeki dikdörtgen şekilli bosajlı duvarın üzerinde ve ondan sonra yapılmış gibidir. Maalesef, yan yana ve üst üste inşa edilmiş iki ayrı duvar gibi duran bu duvarların, ayrı duvarlar olup olmadığını henüz tahkik edemedik. Ancak, burada dikdörtgen şekilli bosajlı duvarın³⁹ Scranton'un Pseudo-isodomic dediği gruptaki⁴⁰ duvarlar arasından, özellikle Herakleia (Latmos)⁴¹ ve Priene⁴² duvarlarına benzediğine işaret etmek yerinde olacaktır. Fakat Herakleia ve Priene duvarlarının içsiliği çok daha üstündür. Scranton'un

³⁶ JHS 73, 1953, s. 13 Res. 5.

³⁷ op. cit.

³⁸ op. cit. s. 12 ve n. 9 ve 11.

³⁹ n. 36'da işaret edilen duvar ile bizim Res. 12 b. de öndeki duvar.

⁴⁰ R. L. Scranton, Greek Walls. s. 181-182 Grup "D 10. Pseudo - Isodomic : Quarry to Hammer Face".

⁴¹ F. Krischen, Die Befestigungen von Herakleia am Latmos. Milet III. 2 (Berlin 1922) bilhassa Lev. 8, 10, 11, 13 ve passim; tarihi için Bk. s. 51.

⁴² Wiegand - Schrader, Priene (Berlin 1904) bilhassa s. 41 ve 42.

bu gruba akraba saydığı bir gruptaki bazı Miletos duvarları⁴³ da Kaunos'taki bu duvarlara benzemektedir. Herakleia, Priene ve Miletos'taki, bahsi geçen duvarlar İ. Ö. 4. yüzyıl sonuna veya 3. yüzyıl başına tarihlenmişlerdir. Bu devre ait, pseudo - isodomik teknikte yapılmış olmakla birlikte taşları yine Kaunos'tan çok daha düzgün bir şekilde yontulmuş olan diğer bir duvar Alinda stoasının⁴⁴ duvarıdır.

Kapıda yapılan araştırmalarda İ. Ö. 3. yüzyıldan bir kandil⁴⁵ (Res : 15/1), birkaç küçük megara kâsesi parçası, İ. S. 1-5. yüzyıldan cam vazo parçaları (Res : 15/2) ile daha geç bir devirde yapılmış olması mümkün Roma çanak-çömleği, ele geçmiştir.

C. Mezarlar :

1963 yılında Kaunos'ta İ. Ö. 6. yüzyılın üçüncü çeyreğine tarihlenebilecek bir kuros bulunmuştur. Halen Bodrum müzesinde sergilenen bu heykel köylüler tarafından ortaya çıkarıldıktan sonra antikacıların eline geçmiş, daha sonra da adı geçen müzeye mal edilmiştir. Köylülerden alınan bilgiye göre heykel B bölümünde bahsettiğimiz şehir kapısının dışında, Çandır yolu üzerinde kapıdan 15-20 m. kadar ilerde şehir duvarının tekrar kuzeye yöneldiği noktadaki köşenin önünde bulunmuştur. Çıplak vaziyette tasvir edilmiş olan kuros mezarlık veya tapınak v. s. gibi bir yere dikilmiş bir adak heykeli olmalıdır. Bulunduğu yer kayalıktır. Buraya nereden, nasıl geldiği belli değildir. Köylüler, bir kısmı satıhta duran heykelin farkına varmadan uzun yıllar üzerine basarak geçmiş olduklarını söylemişlerdir. Civarda, yakınlarda bir tapınak veya bir mezarlık bulunduğu dair herhangi bir ip ucu elde edilmemiştir. Tapınak v. s. gibi umuma ait diğer yapılar yukarıda A bölümünde bahsettiğimiz liman yakınında açığa çıkarılan *stoa* ile gümrük binası civarında yapılmış olmalıdır. Öte yandan, Kaunos hakkındaki yayınlarda

⁴³ A. v. Gerkan, Die Stadt Mauern. Milet II. 3 s. 92 Res. 60 ve s. 97 Res. 68.

⁴⁴ R. Martin, Recherches sur L'Agora Grecque (Paris 1957) Lev. 7 ve 11; tarihi için Bk. s. 426-427 ve cetvel 1.

⁴⁵ Bu pişmiş toprak kandil Howland'ın 29 B tipi (R. H. Howland, The Athenian Agora IV. Greek Lamps and Their Survivals (Princeton 1958) s. 96 Lev. 41 No. 415-416) veya 32 tipindedir (ibid. s. 99 Lev. 41 No. 425, 429, 432). Bunlardan birinciler Howland tarafından İ. Ö. 3. yüzyılın ilk çeyreği ve ikinci çeyreğine doğru (ibid. s. 96), ikinciler "geç ikinci çeyreği ve hiç olmazsa asrın sonuna, belki biraz daha geç" (ibid. s. 99) olarak tarihlenmiştir.

mezarlara dair bilgiler hemen hemen yalnız kaya mezarları ve diğer Lykia tipi mezarlara inhisar etmektedir. Fakat şehrin bunlardan ayrı diğer devirlere ait bir mezarlığı olmalıydı. Bu mezarlığın bulunup araştırılması lâzımdı.

Limanın doğusundaki tepenin doğu - güney yamacında, şehir surunun dışında köylüler tarafından gömme mezarların açıldığını haber alan heyetimiz bu hususta bilgi edinmek için orada araştırma yapmayı kararlaştırmıştır. Yapılan kazılarda yanyana bir sıra altta, bir sıra üstte olmak üzere mezarlar açığa çıkarılmıştır (Res. 13 a). Üstteki mezarların içi harçla sıvanmıştır (13 b). Satha çok yakın ve oldukça sarp bir yamaçta bulunan bu mezarlar çok tahrip olmuştur (Res. 13 a ve b). Alttaki sırada bulunan mezarlar hakkında daha yakından fikir edinebilmek için bunlardan biri örnek olarak aşağıda tasvir edilmiştir :

1 No. lu Mezar (Res. 14):

İçten içe uzunluğu 135 cm., genişliği 55 cm. dir. Batı yönünde olan mezarın baş tarafı ana kayaya dayanmaktadır. Tabanında küçük çakıllar müşahede edilmiştir. İçinin 25 cm. yüksekliğinde bir toprak tabakası ile dolu olduğu görülmüştür. Yan duvarları pek muntazam olmayan üç sıra taşla örülmüştür. Mezarın içi 55 cm. yüksekliktedir. Üzeri 10 cm. kadar kalınlıkta, biri 80 cm. diğeri 65 cm. uzunluğunda iki beyaz kapak taşı ile kapatılmıştır. Her iki kapak taşının arası ve yanları harçla örtülmüştür⁴⁶. Mezarın içinde bir çocuğa ait kafatası parçası ile küçük parmak kemikleri bulunmuştur. İskeletin diğer kısımlarına ait kemikler çok küçük ve tanınmayacak şekilde ortaya çıkarılmıştır. Mezarda 7 tane pişmiş topraktan göz yaşı şişesi (unguentaria) ele geçirilmiştir.

Bu mezarın yanında onun hemen tamamen aynı olan fakat bazıları üç kapak taşı ile kapatılmış bulunan üç mezar daha açılmıştır. Bunlardan biri içinde karakteri bilinmeyen pişmiş toprak bir vazo parçası ele geçmiştir. Diğerinde hiç bir şey bulunmamıştır. Üstteki mezarlar hemen hemen tamamen tahrip oldukları için (Res. 13) bunların yapısı hakkında hiç bir fikir edinilememiştir.

⁴⁶ Alttaki mezarların kapakları üzerinde müşahede edilen bu harç muhtemelen üsttekilerden eski bir tarihte yapılmış olan mezarlarla ilgili değildir. İçleri gayet muntazam bir şekilde harçla sıvalı ve daha geç bir devirden olan üstteki mezarların döşemesini düzlemek için kullanılmış olabilir.

1 No. lu mezar içinde bulunan unguentarium'lara (Res. 15/3) göre⁴⁷ alttaki mezarlar İ. Ö. 2. yüzyıldandır. Üsttekilerin ne kadar geç bir devirden olduklarını söylemek şimdilik mümkün değildir.

Son yıllarda İsveç Lund Üniversitesinden Paavo Roos, bölgedeki diğer kaya mezarları ile birlikte Kaunos'takileri de etüd etmiştir. Bu etüd "Opuscula Atheniensia" VIII, 1968 de yayınlanmaktadır. Roos esas itibariyle bu mezarların mimarlık yönünü incelemiştir. Kaunos'taki mezarların içinden topladığı seramik tarafımızdan görülmüştür. Halen Dalyan İlkokulunda ve Bodrum Müzesinde saklanmakta olan bu çanak-çömlek siyah glazurlu Attika seramiğidir; muhtemelen 4. yy. 2. yarısından krater parçaları olup Kaunos'taki bu kaya mezarlarının önemine işaret etmektedirler. Bu itibarla kaya mezarları içinde yapılacak kazılardan da verimli sonuçlar almak mümkündür.

⁴⁷ "Fusiform unguentarium" denen bu tip unguentarium'lar Hellenistik devir içinde çok rastlanan karakteristik göz yaşı şişeleridir. Bunlara mezarlarda bulunduğu için göz yaşı şişesi denmekte ise de aslında esans şişeleridir. Fusiform unguentaria İ. Ö. 4. yüzyılda kaybolmağa başlayan lekythosların yerini almıştır. 4. yüzyıl sonundan itibaren çok miktarda imâl edilmeğe başlanan bu vazolar bütün Hellenistik devir boyunca görülürler. Önceleri gövde yuvarlaktır. Sonra incelik, uzar, iğne benzer bir şekil alır. Geç Hellenistik devirde ince - uzun güzel bir şekil gösterirler (F. F. Jones, Tarsus 1 (Princeton 1950) s. 171-172). Bizim burada verdiğimiz örnek (Res. 15/3) şekil bakımından Tarsus'ta bulunmuş olan —Geç Hellenistik— 235-236 No. lar (Tarsus 1. s. 230. Res. 135 ve 187) ile Thompson'un İ. Ö. 2. yüzyıl başına tarihlediği C 76 ve C 77 No. lar (Hesperia 3, 1934, s. 473, s. 368 Res. 52) arasında yer alır. Atina agorasında bulunmuş olan İ. Ö. 1. yüzyıldan bir örnek 34. cm. yüksekliğindedir. Gövdesi büyümüş, şişkinleşmiş ve boyu uzamış, ona karşılık alt kısmı hayli kısalmıştır. Boyunun büyüklüğü ve halka kaidesiyle eski Hellenistik örneklerden ayrılır (H. S. Robinson, The Athenian Agora V. Pottery of the Roman Period (Princeton 1959) s. 15 Lev. 2/F 48). Hellenistik devir unguentarium'ları 7.5-20 cm. boyunda ve düz kaidelidirler. Roma devrinden diğer unguentariumlar (ibid. Lev. 2/F 49 ve F. 50; Lev. 5/G 96-G 98 ve Lev. 18/M 6-M8) şekil bakımından bizimkilerden tamamiyle farklıdır. Bu sebeplerle Kaunos'ta 1 No. mezarda bulunmuş olan unguentariumları İ. Ö. 2. yüzyılın ortası veya ikinci yarısına tarihlemek mümkünüdür.

EXCAVATIONS AT CAUNOS

BAKİ ÖĞÜN

Test excavations at Caunos were started in 1966 on behalf of the Faculty of letters, Ankara University, with the help of general directorate of Ancient Works and Museums of the Ministry of Education.

The research work which actually lasted three weeks in October was led by the author¹. Dr. Peter Herrmann, our epigrapher, participated briefly in our operations this year. Other members of the team consisted of Oktay Pasinli, Süheyl Ünal, Seyhan Doruk, Ali Dağdeviren, İnci Uçer, Sevinç Yılmaz and Orhan Gürman.

The ancient city of Caunos is situated across the village of Dalıyan, on the creek of Dalıyan, anciently called Calbis, which connect the present lake of Köyceğiz to the sea. The city of Caunos which is geographically located on the border between Caria and Lycia was independent and an important center during the Persian war according to information learned from Herodotus². We also observe from various historical records that the dependent cities nearby served as export harbour. On the other hand, according to the early authors, the city of Caunos was a city of Caria during the middle of fourth century³.

¹ We gratefully acknowledge the kind help extended to us by the Institute of Anadolu and Mediterranean Civilizations and to the Board of Professors, to the Directorate General of Museums and antiquities of The Ministry of Public Education. We are also indebted to the Governor and to the Director of National Education of Muğla, to the acting County Head of Köyceğiz and to the Director of Primary Education for having facilitated our work. We feel very deeply impressed for the help and modest contribution made out of their limited budget by Köyceğiz Turizm Association.

² Herodotus I 172.

³ Pseudo-Skylax 99.

It is understood that the Hekatomnids, during their Carian domination had manifested a series of constructive efforts (L. Robert, *Le Sanctuaire d'Amyzon CRAI-1953* p. 414), and that they have become popular in many ways (Droysen, *Geschichte des Hellenismus*. Tübingen 1952, I. p. 137) and consequently expanded their domination over a large area including Caunos. The above statement by

The city of Caunos which attracted attention as a result of articles published by Bean following his several trips to the area, was visited by various historians⁴. But the city of Caunos, as Bean stated, has been neglected by excavators for some unexplained reason.

Research work was started in three separate locations as follows:

A. Around an ancient building near the harbour which was later understood to be a *Stoa*.

B. *West-south city gate* located south of walls encircling west of the city, for the purpose of investigating the walls of the city.

C. *The tombs*.

A. *STOA* :

The city is a large one. It was also largely inhabited during the Roman Period as indicated by the remnants of the theatre, bath and various other buildings near the harbour, such as the remainder of the customhouse⁵ which furnished significant data as regards to economy in the ancient period, and by the inscriptions. It was only natural that difficulty should be anticipated in research work to be carried out in a city which was inhabited several times, especially from the standpoint of choosing the place of initial work. In spite of difficulties anticipated, inscriptions discovered near the harbour which was protected with a chain⁶ in the old days (fig. 1)⁷

Pseudo-Skylax that considers Caunos a Carian city, and statue bases belonging to Mausollos and to his father Hekatomnos recently published by Bean (JHS 73, 1953, p. 20 inscriptions Nos. 3 and 4) confirm this idea.

⁴ G. E. Bean, Notes and Inscriptions from Caunus JHS 73, 1953 p. 10-35; 74, 1954 p. 85-110 and Bibliography mentioned therein.

⁵ H. W. Pleket, Note on a Customs-law from Caunus. Mnemosyne II, 1958 p. 128-135.

The inscription on this Customhouse is very important from the stand point that this is perhaps the only document which furnish information about ancient custom regulations and procedures in particular.

⁶ Strabo 14, 651; cf. JHS 73, 1953 p. 14 n. 13.

⁷ The water pool that looks like a lake is the old harbour mentioned above. The city walls end on the slopes on both sides of the lake. (cf: map on page 12 JHS 73, 1953). It is believed that the two ends of the city walls were linked with a chain to close the harbour. It is noteworthy however that the distance between the ends of the city walls today seems to be too wide to be closed easily with a chain. But if there was a harbour in Caunos which was closed with a chain (see n. 6), it has to be this place. More over the city walls that end on the slopes surrounding the lake seems to confirm this idea. In the picture is the Calbis (Dalyan Creek) seen to meander towards the sea. Beyond the lake, terrain on the sides of the Creek is flat

and a wall which is understood to have survived from ancient periods but still in good condition of which a small sections is visible and located underneath a Roman wall on the side of a country road crossing the city towards the village of present Çandır, indicated that this was the best place to start excavations. Customs house mentioned above⁸ is also located near this wall. For this reason we have started digging at this point for the purpose of uncovering this wall⁹ by following its length. The façade facing the harbour on the south was very smooth. Excavations were first started on this side. As digging progressed, it was observed that the wall extended from east to west. In the end it became clear that this was the back wall of a stoa approximately 94 metre long. East and west corners and the sides have been uncovered. In view of presence of entrances on two narrow sides (fig. 4) it resembles the stoa of Attalos II in the Athenian Agora¹⁰.

We do not know whether there was an exedra in our stoa as in the Attalos Stoa. No such thing was observed on the eastern side (fig. 5) but on the western narrow side at the edge of entrance (fig. 4) extending to the west a wall was established. It is quite possible that this was the wall of the exedra on this side. The stoa faces the harbour in the south. On the foundation of the back wall of the stoa which was cleared remains three rows of stones, first row being thin, second one rather thick (0,51) and the third, a thin row (0,28 m.) (fig. 6).

The system of a thick row between two thin rows in wall constructions is also observed on the internal side of the wall of stoa of Attalos

and covered with bushes. It can thus be guessed that this terrain of which a large part is still swampy belonged to the sea. The terrain seen on east and northeast at the foot of the Acropolis of Caunos (fig. 2) is also flat of which most part consist of reedbed which is covered with water in winter. This implies that Caunos, like many other ancient cities on the Aegean coast, was built on a peninsula.

⁸ See n. 5. It is quite logical that this Customshouse building although belonged to a later period, was erected at the same place as or near public buildings such as agora, etc. as was the custom. In fact this conclusion was confirmed by results obtained from small scale research conducted during the first season.

⁹ Located near the point indicated with M in the Chart on page 12 JHS 73, 1953.

¹⁰ W. Judeich, *Topographie von Athen*. 1931 *Handbuch der Altertumswissenschaft III*. II p. 354-356 fig. 44; *Hesperia* 20, 1951 pl. 24; 25, 1956 pl. 25b. Old bibliography: Judeich, *op cit* p. 354 n. 3.

II¹¹, and in the back wall belonging to the west wing the stoa facing the Lions harbour of northern Agora at Miletus¹².

When a comparison is made between our stoa and the harbour stoa at Miletus and the stoa of Attalos II, interesting figures and features will be observed.

The Attalos II stoa: This building has two stories¹³ and two ships with 6,57 meter and the other 6.27 meter breadth. It has two small entrances on the sides.

Its length including exedras is accepted as being 116 meters. But its actual length is stated as being 97.35 meter¹⁴.

Milet harbour stoa west wing: It has one story built on pressed earth floor¹⁵ with a width of 6.29 meter. The thickness of the back wall is 0.59 meter¹⁶ and diameter of columns at the base is 0.67 meter¹⁷.

Stoa at Caunos (fig. 4): It has an internal width of 6.30 meter¹⁸, single ship and two small doors on the sides (fig. 4.5). Its length is 94 meters and thickness of its back wall is 98 meter, and the thickness of the ante walls on the sides of the doors is 0,75 meter. The floor is of pressed earth. The diameter at base of column in Dor Style found *in situ* on the west (fig. 7) is 0.75 meter.

We can deduct the following conclusions from the figures given above: The stoa in Caunos has about the same length as that of stoa

¹¹ Hesperia 20, 1951, pl. 24 a.

¹² Milet I, 6, Pls. 1/1, 9/2, 24/2.

¹³ If the warehouse section is also included, it would have three stories. (Hesperia 26, 1957, Pl. 30 latest position after restoration).

¹⁴ Judeich, op cit p. 355.

¹⁵ Milet I, 6, p. 13. At first it had one ship but no shops at the back as it was with Caunos stoa. (Milet I, 6, pl. 23) Shops and a new stoa was later on annexed on the west. (Milet I, 6 pls. 24, 27).

¹⁶ Milet I, 6 p. 13, 14 pls. 8, 24/1.

¹⁷ Milet I, 6 p. 5.

¹⁸ The figures given here are not final, but have been furnished for the purpose of giving more clear an idea about the stoa mentioned in this first report issued for the benefit of scientific world, as the early results of research work which lasted three weeks with very limited facilities. We should like to state however that the figures given here are very close to accurate dimensions. The chart (fig. 4) drawn by Mr. Seyhan Doruk, draftsman of our expeditions, and the measurement taken, have been jointly reviewed by us.

of Attalos II in Athens¹⁹. It's width excluding the shops is almost the same as those of the stoa of Miletus Harbour and of stoa of Attalos. In view of presence of entrances on both sides it resembles the stoa of Attalos II as stated above. We had also indicated that the technique of construction in all three stoa walls were similar.

Naturally, these individual similarities in themselves do not mean much. In order to obtain more concrete information about the Caunos stoa, we have to wait for the discovery of upper sections of the edifices such as the columnar heads, architrave, etc., which are not yet available. At the present time we can state that the Caunos stoa had two stories in view of the fact that the wall of Caunos stoa was much thicker than that of stoa at Miletus (0.98 m versus 0.59 m) and that the diameter of the columns at Caunos stoa were larger than that of Miletus stoa (0.75 m. versus 0.67 m)²⁰ (see footnote 17). As a matter of fact, the back wall of the first floor of the Assos stoa²¹ which had two stories, two shops and was 12.42 m wide, was close to one meter thick²² and the diameter at base of columns in front was approximately 0.75 m.²³

On the other hand, external faces of the walls of Caunos stoa were bossy in general, as observed on the walls pertaining to Hellenistic Period (fig. 5,8 a-b). In fact a close similarity is observed from the standpoint of a wall construction technique when internal and external looks of the stage wall of Priene Theatre and the Caunos

¹⁹ R. Martin in mentioning the north west stoa at the Thasos Agora states that "This stoa due to its dimensions is placed among monumental columned galleries which are very characteristic of the architectural compositions of classical Greece as was of the temples and the agoras. The Thasos stoa has only one shop in spite of its width of 13,98 m. These statements have of course been said above all to emphasize this characteristic of the stoa. The same can of course be said for its length which is 97,41 m. (R. Martin, L'Agora. Études Thasiennes VI. p. 10.)

²⁰ Diameter at the bases of columns of north west stoa at Thasos was in fact 0.740-0.745 m. (R. Martin, L'Agora, Études Thasiennes VI. p. 14). But great width of this stoa (13,98 m) necessitated columns of this size (cf. n. 19). This exceptional situation which presented difficulty in covering such a large building with a roof has been discussed by Martin. ((L'Agora p. 10 etc.)

²¹ J. T. Clarke F. H. Bacon, R. Koldewey, Investigations at Assos 33-45.

²² op cit. 35.

²³ op cit. 45.

stoa are compared²⁴. The only difference is that the stones of Caunos were more coarsely cut.

We believe it is too early to make a statement regarding the purpose of Caunos stoa since there are no shops behind or no warehouses underneath, and it could not have been used for commercial purposes only.

On the other hand this stoa, as the stoa facing the Harbour of Lions at the northern agora in Miletus, also faces the harbour. The customs house is very close to this stoa (see note 8). Official buildings such as Bouleuterion and Ecclesiasterion were also near the stoa.

In front of the stoa two monumental bases built on the east-south corner were discovered (fig. 9). The inscription on the stone uncovered in an inverted position in front of the smaller monument describes that the people of Caunos respected and glorified the Romans²⁵. All of these findings indicate with great probability that the site of our excavation is the agora. The stoa in process of being uncovered at Caunos must have a definite position and purpose as the northern stoa of the agora in Assos.

The bases uncovered in front of stoa closely resemble those of various agoras such as in Miletus²⁶, Priene²⁷, Assos²⁸ and other cities.

It is quite possible, as mentioned by R. Martin²⁹, that other stoas which are characteristic for this period of agoras, will be uncovered at other sites in excavations to be carried out in the coming years. On the other hand, we must keep in mind that Caunos is not as large a center as Athens or Miletus. However, the fact that our stoa had most probably two stories verify the view expressed by Martin

²⁴ T. Wiegand - H. Schrader, Priene Pls. 16 and 18 and fig. 231.

²⁵ This inscription was discovered after Dr. Herrmann left the excavations. Casts of this and other inscriptions that were subsequently discovered, were sent to him. I am quoting a passage from the letter of our colleague Dr. Herrmann:

“... auch diese neuen Texte lassen vermuten, dass Sie in der Nähe eines öffentlichen Platzes sind, vielleicht doch der Agora”.

²⁶ Milet I, 6, fig. 1 Pls. 11, 22, 25-28.

²⁷ T. Wiegand- H. Schrader, Priene pls. 12-13. M. Schede, Die Ruinen von Priene. Berlin 1964 (Durchgesehen und verbessert von G. Kleiner und W. Kleiss) fig. 57, 68, 69.

²⁸ Clarke, Bacon, Koldewey, Investigations at Assos. P. 21/cc. 33, fig. 4/7-11, 35 fig. 3/7-11.

²⁹ R. Martin, Recherches sur l'Agora Grecque. 1951. p. 454 etc.

that multi-storied stoas did occupy an important position in agoras³⁰ in the Hellenistic period.

Studying the area in the north of the stoa wall found in Caunos seem to us just as important as studying the front portion of the wall in south. The reason for this is that many of the inscriptions³¹ published by Bean were discovered here. In this locality a long and narrow experimental trench was at first opened running in a north-south direction perpendicular to the stoa wall. Most of the stone fragments pertaining to the foundation of a building from late periods consisted of the many statue bases from probably B.C. 3th century³² (fig. 10). In spite of many bases discovered there unfortunately no statue was found. It is highly probable that the excavations to be carried out in this area shall be efficient especially in view of obtaining inscribed documents. But it is understood that the architectural remnants were destroyed by more recent buildings as seen in figure 10. Moreover, main layer of rock is found at a level of 0.80 - 1.50 meter from the surface.

B. WEST-SOUTH CITY GATE :

Our team has placed importance in the search for the city wall which was greatly problematic and just as interesting, besides the area housing the stoa³³.

Various paths leading to Çandır from Dalyan converge at a point near the southern end of the wall encircling west of Caunos and then reach Çandır after passing through a gate of the old city there. We have established during the studies made to determine the position of this gate, that the two sides were constructed by using large blocks of stone which were 2.13 meter apart at the entrance point from the outside. The passage through the gate widens by 15 cm. on both sides at 0,46 m. (fig. 10 b, 11 b). The thickness of the wall at this point is 1.91 meter and it was built with big blocks of stones on the outside. The walls on the sides of the inside gate is laid in with small stones. This inner or second section was built

³⁰ *ibid* p. 482.

³¹ *cf.* n. 4.

³² This dating was made by our Colleague Dr. Herrmann according to the characteristics of writing.

³³ Bean, *JHS* 73 1953 p. 11-13.

with small stones and is 4.30 m. thick. Thus it is assumed that the walls on both sides of the gate had a thickness of 6.20 m. as a tower.

The external surfaces of the walls on both sides of the gate were bossy, isodomic, the borders were finely trimmed and many were rectangular with characteristics of Hellenistic Period³⁴ (fig. 11 a).

The wall on the left hand side of the gate facing west projects as a tower probably to defend the gate. The construction technique of the wall at this point seems different at first glance from the sides of the gate. This wall which was constructed with a polygonal technique is accepted by certain researchers³⁵ to be older than the walls of Hellenistic Period featuring rectangular bossy forms³⁶. On the other hand, Bean and Scranton are of the opinion that this wall was built at a later period - probably late Hellenistic - than the wall with rectangular bossy configurations³⁷ in view of the fact that the border of some of the wall stones built with polygonal technique were framed with fine trimmings. The centers were roughly trimmed in bossy form and therefore differed from the old polygonal technique³⁸. Our studies seem to confirm Scranton's opinion. It is, however, quite possible that these walls may be contemporary despite different techniques of constructions.

Because, as it will be seen in fig. 12a, the wall constructed with rectangular framed bossy stones coincides so well with the wall stones built with polygonal technique where they join at the corner and look so flush that it leaves no doubt that these two walls were built at the same time. Further, the internal surface of the wall falling inside the gate (fig. 11 b) is quite identical with the wall³⁹ built with rectangular bossy stones as mentioned above from a standpoint of construction. The only difference is that the dimensions of the

³⁴ R. L. Scranton, *Greek walls* (Cambridge Mass 1941) p. 183, D. 16/2; Lanckoronki, *Städte Pamphyliens und Pisidiens I* p. 60-61 fig. 47-49.

³⁵ M. Collignon, *Emplacement et Ruines de la Ville de Caunos*. BCH 1887, p. 339; A. Maiuri, *Escursioni nella Caria*. *Rovine die Caunos Annuario* 3, 1921, p. 272.

³⁶ JHS 73, 1953 p 13 fig. 5.

³⁷ op cit.

³⁸ op cit. p. 12 and n. 9 and 11.

³⁹ The wall indicated in n. 36 and the wall in front of our Fig. 12 b.

latter stones are smaller. As it will be observed in figure 11 and 12B, the city wall on both sides of the gate seems to consist of two walls built either side by side or one behind the other. In fact, the polygonal wall seen in background in fig. 12b seems to have been built later on, on the top of the front wall with rectangular bossy stones. Unfortunately we have been unable to confirm whether or not these walls that seem to be two separate ones built side by side and one on the top of the other are separate walls. However, it will be proper to point out here that the rectangular bossy wall⁴⁰ looks much like Herakleia (Latmos)⁴¹ and Priene⁴² walls within the group called Pseudo-Isodomic⁴² by Scranton. But the workmanship of Herakleia and Priene walls is far superior. Walls of Miletus⁴³ that are included in another group considered affiliated with this one by Scranton are similar to these walls in Caunos. The walls in Herakleia, Priene and Miletus are dated B. C. end of 4th or beginning 3rd. Although it was built with a Pseudo-Isodomic technique of this period the stones of the wall of Alinda stoa⁴⁴ were much more regularly cut than those of Caunos.

During research work conducted at the gate we have found two lamps⁴⁵ from B.C. 3rd century (fig. 15/1), some fragments of megarion bowls, some fragments of glass vases from A. D. 1st. to the 5th centuries (fig. 15/2) and some items of Roman Pottery which probably were made during later periods.

C. TOMBS :

In 1963 a *couros* which could be dated to 3 quarter B. C. VI century was found. This men's statue which is Presently exhi-

⁴⁰ R. L. Scranton, Greek walls. p. 181-182 Group "D. 10 Pseudo-Isodomic: Quarry to Hammer face."

⁴¹ F. Krischen, Die Befestigungen von Herakleia am Latmos. Milet III (Berlin 1922) especially figure 8, 10, 11, 13 and *passim*; for the date see p. 51.

⁴² Wiegand-Schrader, Priene (Berlin 1904) especially p. 41 and 42.

⁴³ A. V. Gerkan, die Stadt Mauern. Millet II. 3 p. 92 fig. 60 and p. 97 fig. 68.

⁴⁴ R. Martin, Recherches sur L'Agora Grecque (Paris 1957) Pls. 7 and 11, for dating see pp. 426-427 and Table I.

⁴⁵ These terra-cotta lamps are of the same type described by Howland, that is type 29 B. (R. H. Howland, the Athenian Agora IV. Greek lamps and their survivals. Princeton 1958. p. 96, Pl. 41, No. 415-416) or type 32. *ibid.*, p. 99 pl. 41, No. 425, 429, 432). The former of these was dated by Howland at about 1st or 2nd quarter of B. C. 3rd century (*ibid.* p. 96) and the latter late second quarter or end of the same period (*ibid.* p. 99).

Res. 1 — Kaunos: Liman ve Dalyan çayı, en geride deniz.

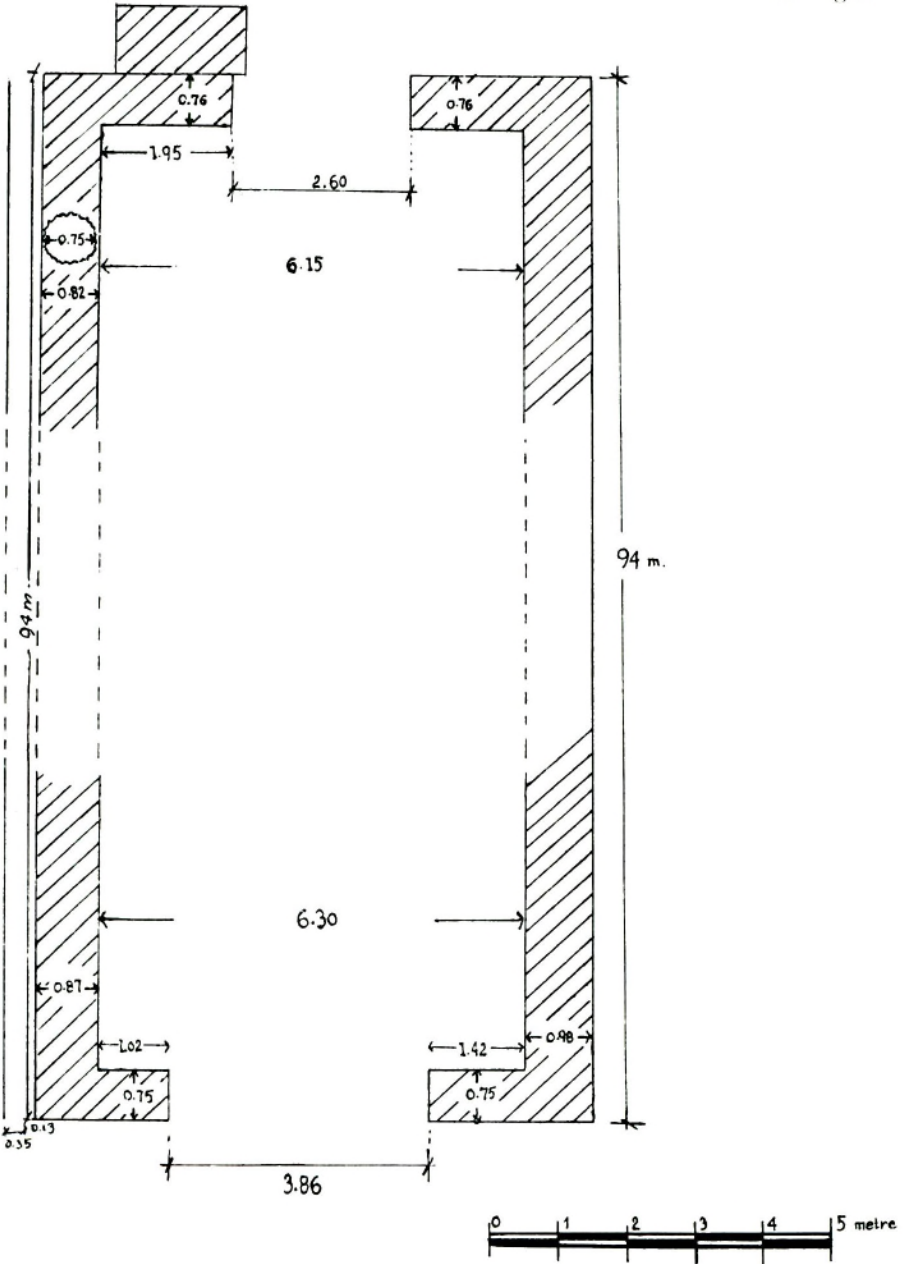

Res. 2 — Kaunos: Akropolis (güneyden).

Res. 3 — Kaunos : Kazıya başlamadan önce stoa duvarının sathta görülen kısmı.

B. Ögün

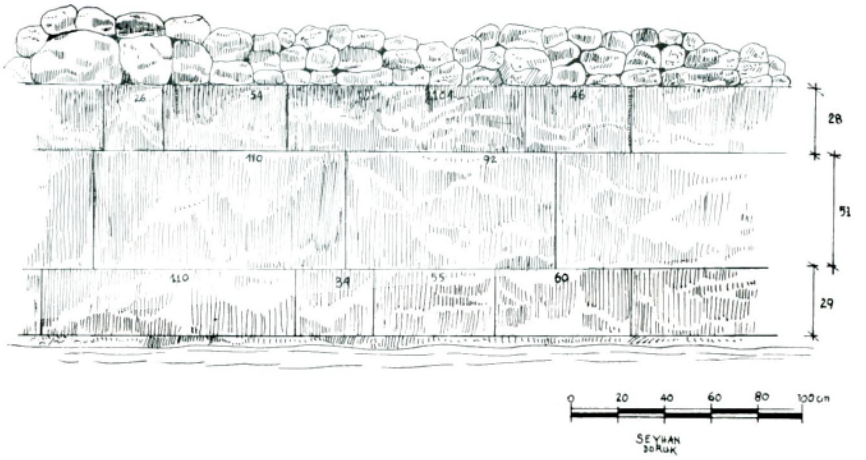
STOA

Res. 4

B. Ögün

Res. 5 — Kaunos : Stoa doğu yanı.

Res. 6

Res. 7 — Kaunes : Batıda ortaya çıkarılan dor sütunu.

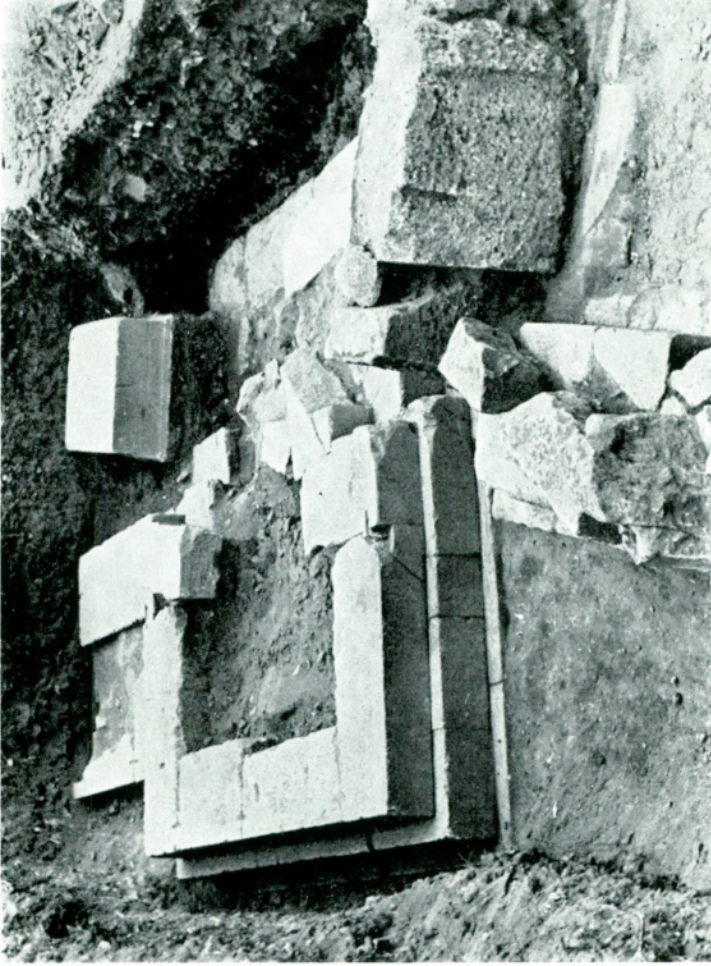
B. Ögün

Res. 8a — Kaunos Stoanın doğu - güney köşesi, dıştan.

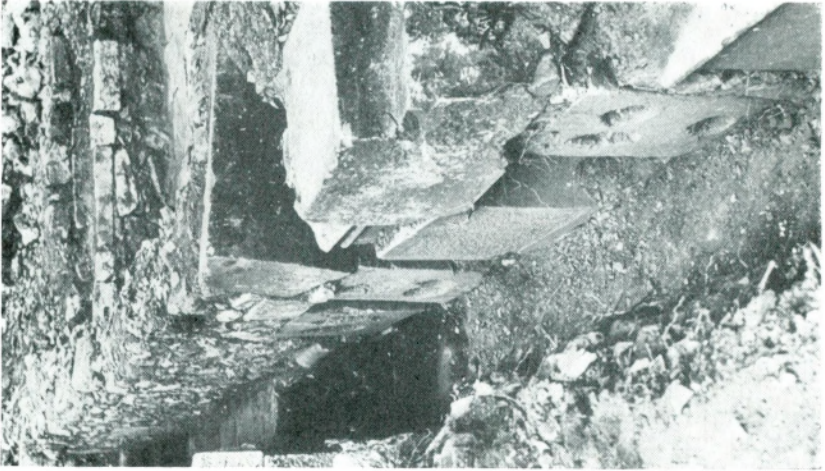
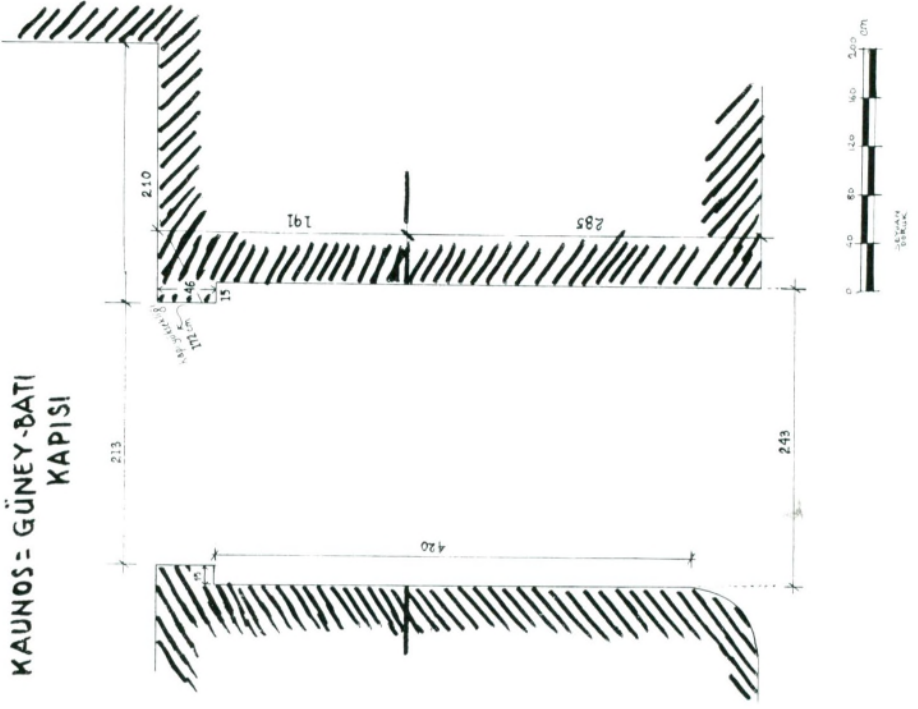

Res. 8b — Kaunos : Stoanın doğu - Kuzey köşesi, dıştan.

Res. 9 — Kaunos : Stoamın güncy - doğu köyesindeki anıt kaideleri.

B. Ögün

Res. 10a — Kaunos : Stoanın Kuzeyinde geç devirlere ait duvarlar için- de bulunan Hellenistik heykeli kaideleri.

Res. 10b

Res. 11a — Kaunos : Batı - güney şehir kapısı. Dıştan limana bakış.

Res. 11b — Kaunos : Batı - güney şehir kapısı, içten.

B. Ögün

Res. 12a — Kaunos : Batı - güney şehir kapısı yanından surlardan bir detay.

Res. 12b — Kaunos : Batı - güney şehir kapısı, içten.

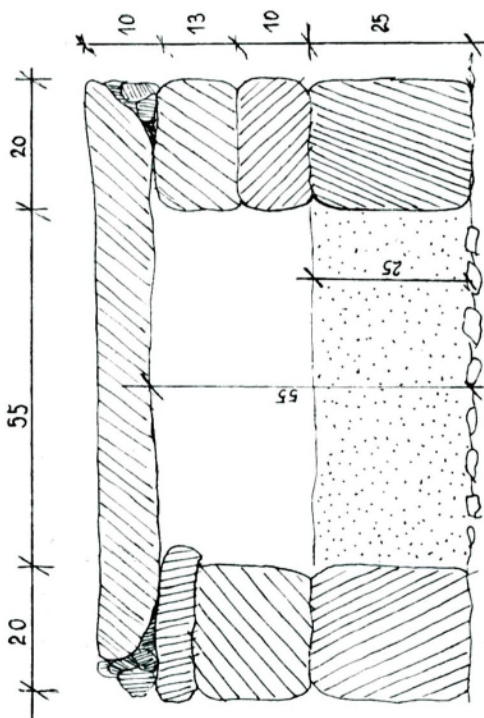
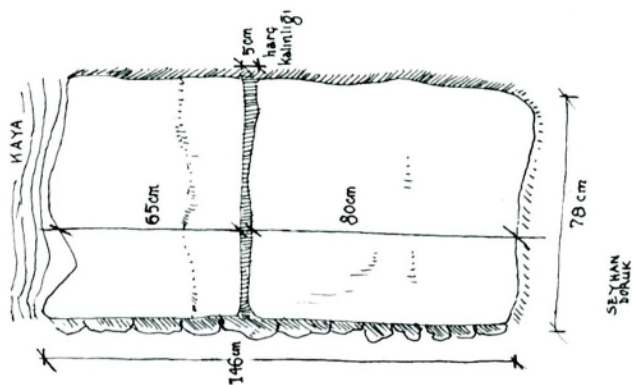

Res. 13a — Kaunos : Sur dışında güney - doğu yamaçtaki mezarlar, Sağdan sola doğru 2, 3 ve 4 Nolu mezarlar.

Res. 13b — Kaunos : Sağdan sola doğru 2 ve 3 Nolu mezarlar.

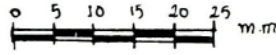
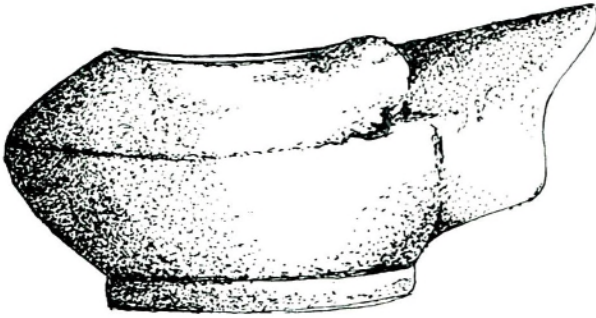
B. Ögün

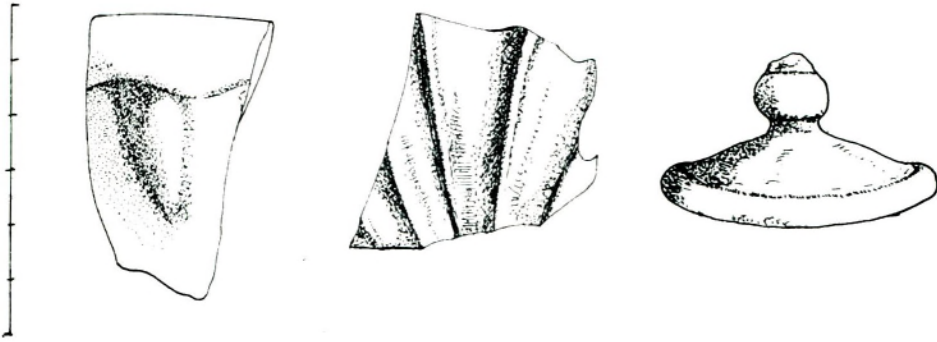
KAYNOS I No. MEZAR

Res. 14

B. Ögün

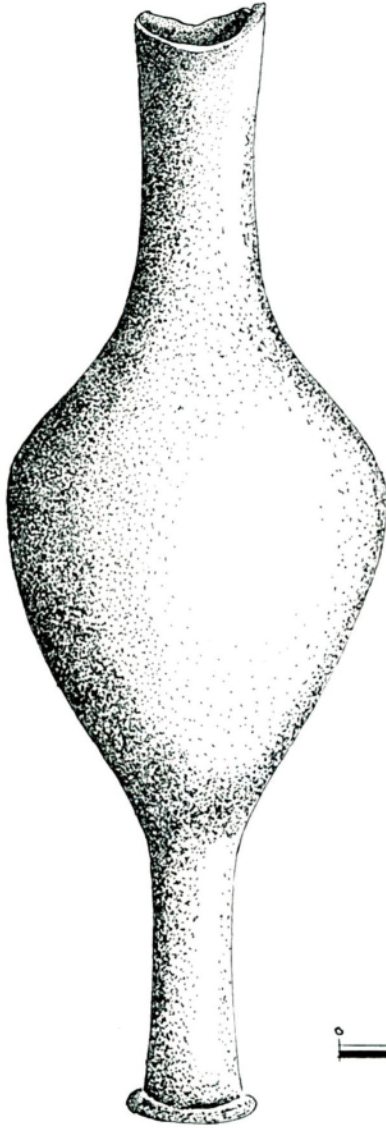

Res. 15/1

Res. 15/2

B. Ögün

SEYHAN
DOKUK

Res. 15/3

bited in the Bodrum Museum was first discovered by the peasants, then changed hands to some antique dealers, and lastly became property of the above named museum. According to information given by the peasants the statue was found outside of the city gate mentioned in section B above some 15 - 20 meters on the road to Çandır from the gate in front of the corner where the city wall turns to north again. Couroi which were described in a naked position are thought to be votive offerings erected in a cemetery, temple, etc. The place where couros was found is rocky. How and where it came from to this location is not quite known. The peasants stated that they have stepped over the statue of which a section was on the surface for many years without even being aware of its presence. We have been unable to find a clue that there was a cemetery or a temple in the vicinity. It is believed that public buildings such as temples etc. were situated in the vicinity of the customs house and the stoa uncovered near the harbour as mentioned in section A above. On the other hand, information regarding the tombs contained in publications about Caunos is limited to rock tombs and other Lycian type tombs only. But the city must have had another cemetery belonging to other periods and this was to be found.

Our expedition has decided to carry out research work on the buried tombs located outside of the citywall on east-south slope of the hill, east of the harbour, after having been informed that the tombs were being opened by the peasants.

When the excavation was completed two rows of tombs side by side and one on the top of the other were uncovered (fig. 13 a). Inside of the upper tombs was coated with mortar (13b.) These tombs which were close to the surface and dug in on a steep slope were heavily destroyed (fig. 13a and b). One of the tombs in the lower row is described below to have an idea about these tombs.

TOMB No. = 1 (fig. 14) :

Internal dimensions are 135 cm. \times 55 cm. The head of the tomb on the west rests on the main rock. Pebbles were seen at its bottom. Side walls were built in three irregular rows of stones. Inside height of tomb is 55 cm. Two white stone lids one 80 \times 10 cm. and the other 65 \times 10, cover the tomb. The lid stones were joined

with mortar on all sides⁴⁶. A skull probably belonging to a child and some small finger bones were found inside the tomb. The other bones of the skeleton were discovered in small fragments and sometimes unidentifiable. The finds also include seven terra-cotta unguentaria (tear bottles).

We have uncovered three other tombs near this one which were almost identical except for 3 lids covering them. In one of these we found a fragment of terra-cotta vase of which character is not known. Nothing was found in the others. No idea could be formed about the structure (fig. 13) of the upper tombs for they were almost completely damaged.

According to unguentaria⁴⁷ (fig. 15/3) found in tomb No. 1, the lower tombs are of B.C. 2 nd century. It is presently impossible to tell how late a period the upper tombs belong to.

Paavo Roos of Sweden's Lund university recently studied the tombs at Caunos among others. Results thereof are going to be published in "Opuscula Atheniensia" VIII, 1968. Roos has mainly studied these tombs from an architectural stand point. We have seen the sherds he collected from the tombs at Caunos. This pottery which is kept at Dalyan primary school and at Bodrum museum is of Attic black glaze. They are mostly crater fragments probably of 2 nd half of 4 th century and indicate the importance of these rock tombs at Caunos. There, it will be possible to obtain useful results from excavations to be made in these rock tombs.

⁴⁶ This kind of mortar which was observed on the lids of the lower tombs was not probably related to tombs which were built at an earlier date than the upper tombs. They may have been used to smooth the floors of upper tombs with orderly inner wall sand which belonged to a later period.

⁴⁷ The sample we have provided here (fig. 15/3) is placed from a viewpoint of configuration between no's 235-236 - late Hellenistic - found in Tarsus (Tarsus I p 230, fig. 135 and 187) and no's C 76 and C 77 dated at the beginning of B. C. 2 nd century (Hesperia III, 1934 p. 473, p. 368, fig. 52). One specimen of B.C. 1 st century found in Agora of Athens is 34 cm. high. Its trunk was swollen, enlarged and lengthened but lower portion was considerably reduced. It is distinguished from early Hellenistic specimen by its size and by its ring base (H. S. Robinson, The Athenian Agora V. Pottery of the Roman Period (Princeton 1959) p. 15 pl. 2/F 48).

These unguentaria of Hellenistic Period are 7,5-20 cm. tall and have flat bottoms. Other unguentaria of the Roman Period (ibid pl. 2/F 49 and F 50, pl. 5/G 96 - G 98 and plate 18/M6-M8) are quite different from ours in respect of their shapes. For this reason it is possible to date those unguentaria found in tombs No. 1 at Caunos at the middle or second half of B. C. 2 nd century.

SİVAS-KAYSERİ VE DOLAYLARINDA ERETNA DEVLETİ

Ord. Prof. İ. HAKKI UZUNÇARŞILI

Eretna ismi hakkında bir tetkik – Eretna'nın milliyeti ve ailesi – Eretna'nın emîrlîği – Demirtaş ile münasebeti – Demirtaş'a vekâleten Anadolu valisi olması – Eretna'nın Ebû Said Han'a itaati – Eretna'nın rakib hanlar mücadelesindeki siyaseti – Eretna'nın Mısır sultanının naibi olması – Eretna'nın istiklâlîni îlân etmesi – Eretna'nın Çobanîlerden Şeyh Hasan Küçük'e galebesi – Çobanîlerle muhasamaya devam – Eretna'nın vefatı ve kabri – Eretna hakkında müverrihlerin mütalâaları – Eretna'nın ilim ve fazileti ve fasih olarak Arapçayı bilmesi ve konuşması – Eretna'nın evlâd ve ailesi – Eretna'nın oğlu Şeyh Hasan Bey – Diğer oğulları Mehmed ve Cafer Beylerin mücadeleleri – Mehmed Bey zamanı – Mehmed Bey'in ümeranın ittifakıyla katli – Alâüddin Bey bin Mehmed Bey zamanı – Mehmed Bey bin Ali Bey zamanı – Eretna hükümdarlarının sikkeleri – Eretna aile şeceresi.

ALÂÜDDİN ERETNA

İlhanîler zamanında *Memâlik-i Rum* denilen Orta Anadolu'da XIV. asrın ilk yarısında 736 H. (1335 M.) de Mogol emîrllerinden Alâüddin Eretna tarafından kurulmuştur.

ERETNA İSMİNİN TETKİKİ

Bu isim Türk tarihçileri tarafından *Ertena* diye okunuyordu. Bu gün eldeki eserlerin tetkiki neticesinde bunun ortada *t* ile Eretna veya *d* ile Eredna olduğu görülmüştür. Meselâ Bezm-ü Rezm'in en eski yazması olup Sivas hükümdarı Kadı Burhaneddin Ahmed için yazılan nüshasında bu isim *Eretna* olarak harekelenmiştir. Selâhüddin Safedî اعیان العصر *Âyân-ül-asr* ismindeki eserinde hemzenin fethi ve tâ'nın sükûnu ile Eretna diye kaydetmiştir. Yine *Âyân-ül-asr* ile درة الاسلام *Dürret-ül-eslâk* müellifinin söyledikleri kıtaların sonundaki (ارتنا ارتنا كمالا اردنا) ve (بسجن القبور ارتنا ارتنا) mısralarında da isim Eretna diye okunuyor.

Eretna ve Kadı Burhaneddin tarihçesinde Kadı Burhaneddin Ahmed lisanında (ان رواة التاريخ اخبرتنا بان هذا الديار من بنا سلطاننا ارتنا) secili ibarede de Eretna'dır¹.

Dürr-i yetim ve büyük inci mânasına gelip Sanskritçede *Radna* ve Mogolcada *Aratna* şeklinde yazılan bu isim, Farsçada *Eretna* imlâsiyle kaydedilmiştir².

Bir de Köprülü kütüphanesinde 1522 numarada كتاب التلمه (الثانى من كتاب التلمه) isimli bir eser var. Bu eserin baş tarafında Firûzâbâdî'nin hattıyla yazılan ibarede Eretna ismi üstün esreli olarak ارتنا Eretna imlâsiyle yazılmıştır³.

Bundan başka Eretna âlim bir zat olduğundan meşhur Allâme Takiyyüddin Ali es-Subkî'ye tefsir ve hadîse müteallik sorduğu suallere karşı Subkî:

ك حكمة ارتنا اسولة ارتنا

mısraiyle ismin Eretna olduğunu göstermiştir. Enverî'nin Düsturnâmesindeki

*Hem Eredna gönderübdür iki er
Mancınık işi iki ehl-i hüner*

beyti de⁴ ismin Eretna olduğuna misaldir.

Bir de bu ismin Ertena okunuşunu söyleyen bazı eserler de vardır. Meselâ İbn Tanrıbirdi'nin النجوم الزاهرة *En-nücum-üz-Zâhire* isimli tarihinde telâffuz şekli gösterilmeksizin (توفى النوين ارتنا)

¹ Yazanın ismini bilmediğimiz *Eretna ve Kadı Burhaneddin* tarihçesinde müellif "halen diyarımızda (Kayseri'de) şâyi olduğuna muvafık elif-i meftûha ve râ-i meftûha ve tâ-i sâkine ve nun-ı meftuha ve sâkine ile olmaktadır" dediğine göre mahallince de Eretna olduğu malûm oluyor.

² E. Blochet, *La Conquete des etats nestoriens de l'Asie Centrale par les schutes* (par. 54) Paris 1920.

³ Bu eseri Firûzâbadî yanında bulundurmakta ve mütalâa etmekte imiş. Bunu kendisinden Mısır hükümdarları istemişler, vakıf olduğundan bahis ile vermemiş. Sonra bu eseri fâzıl, âlim kıdvet-ül fuzâlâ-i Arab ve Acem diye tavsif ettiği *Felekâbâd*'lı (Eğridirli) İmadüddin İvaz isminde bir Türk âlimi istediğinden onun yüksek faziletine ve kemaline binaen hükümdarlara vermediği eseri İmadüddin İvaz'a hediye etmiştir. İşte bu, Köprülü kütüphanesi nüshasında Firûzâbâdî'nin notları vardır.

⁴ Düsturnâme - Enverî (Merhum Profesör Mükrimin Halil Yinanç neşri). Aydın oğlu Umur Bey İzmir'i işgal eden frenklerle harb ederken Sivas ve Kayseri hükümdarı Eretna'dan mancınık fennine vâkıf mancınıkçı istemiş o da iki kişi göndermişti.

(و قبل اربنا) kaydiyle اربنا Ertana imlâsını yazmış, Tac-üt-tevârih ile Oruç Bey tarihlerinde (*Ertana*) şeklinde gösterilmiş, صباح الأعيى Subh-ül-âşa da harekeli şekilde *Ertena* olarak yazılmıştır⁵. Dulgadır oğlu Süleyman Bey vakfiyesinde dal ile اردنا *Eredna* diye kaydedilmiştir. Millet kütüphanesinde تواريخ ملوك ماضى *Tevârih-i Mülûk-i Mâzi* isimli tarihî takvimde Eretna adı dört yerde اربنه imlâsiyle yazılmıştır.

Şikârî Karaman tarihinde “öyle büyük adam idi ki gören dev sanırdı, sığıra binerdi” diyor ve ondan naklen *Câmi-üd-düvel* şeci’ ve heybetli ve cesim-ül cüsse olduğundan atlar taşıyamazdı, öküze binerdi demektedir.

Divan-ül-lûgat-it-Türk’de bu isim اردنى Erdini⁶ ve اربنى Ertini⁷ suretlerinde olup *Dürr-iyetim* yani büyük inci demektir; yukarıda işaret edildiği üzere Mogolca *Aratna* denilmektedir.

Biz rahmetli Rıdvan Nafiz Bey’le beraber *Sivas şehri* isimli eserimizi neşrederken bu ismi *Ertena* olarak kaydetmiştik; sonradan yaptığımız tetkikat اربنا-اربتا Eretna olduğunu göstermiştir.

ERETNA’NIN MİLLİYETİ VE AİLESİ :

Eretna’nın milliyeti daha ziyade Mogol olarak bilinmekte idi⁸ Halbuki bu zatın aslen Türk olup Mogolların hizmetine girdiğini söyleyen müdekkikler isabet etmişlerdir.

(*Tarih-i Olcaytu Han*) ismiyle yazılmış olan Farsça tarih⁹ baş tarafında İlhani hükümdarı Olcaytu Mehmed Hüdabende’nin

⁵ Subhul-Âşâ c. VII, s. 276 da aynen harekeli olarak Ertena imlâsındadır. Bu, Memlûk Sultanı tarafından Eretna’ya yazılan nâmede vardır.

⁶ اردنى الدر اليتيم ومنه يقال فى التاء اربنى معناه صاحبه البدن كالدرة اليتيمه *Divan-ı lûgat-it-türk*, c. I, s. 126.

⁷ اربنى ارك - اى صاحبه البدن كالدرة لان الدرة اليتيمه تسمى اربنى فتبدل *Aynı eser* c. 15, s. 68.

⁸ İbn Arabşah, Eretna’nın Moğol olduğunu söyler. Şikârî de babası Cafer’i Moğol gösterir. Timur Yıldırım Bayezid’le muharebe tedarikinde iken Yıldırım tarafında olan Moğol beylerinden Fazıl namındaki reise gizli haber gönderip hasebiniz hasebime, nesebiniz nesebime muttasıl iken min gayri ihtiyar âbâ ve ecdadınız Rum diyarına (Anadolu’ya) dahil olup ilelebed devlet ve izzetten hâli olmayıp hattâ memlûkünüz olan Eretna Rumda ekber melik ve âhır mülûkünüz olmuşken şanınıza seza olur mu ki taraf-ı meymenet-şerefimi koyup Aliyyüselçükünin (Alâüddin Keykubad) mâtuku olan Osman’ın merkuku makamında ola”

⁹ *Tarih-i Olcaytu Han* (Ayasofya kitapları numara 3019).

aile ve ümerasını sayarken emîrlerden on beşinci olarak zikredilen ve uygurlardan olan Torumtaz ile kardeşi *Senktaz* ve *Eredna*'dan bahsetmektedir¹⁰. Tarihin bu mütalâasına göre Eretna Mogol olmayıp *Uygur* türklerindedir.

Eretna'nın emîr bulunduğu sırada yazılan bu eserin kaydı bize en kıymetli bir vesikadır. Bu eserde hem Eretna'nın milliyetini ve hem de iki kardeşi olduğunu öğreniyoruz. Bir de eserde isim sırasına bakılacak olursa orada Eretna üçüncü olarak gösteriliyor ki bu da tahminimize göre kardeşlerinin en küçüğü olmasıdır.

Eretna'nın lakabının Alâüddin olduğunu İbn Batuta seyahatnamesi ile sikkelerinden anlamaktayız. Kendinden evvel vefat eden oğlu Şeyh Hasan Bey'in kabir kitabesinde lakabı Seyfüddin diye hakkedilmiştir¹¹. Mamafih bir hükümdarın muhtelif elkabı olduğu malûmdur.

Eretna'nın babası ümeradan Cafer Bey olup onun hakkında sarih bir kayıt yoktur¹². Yukarıda işaret ettiğimiz gibi ümeradan iki erkek kardeşi ile Emîr Çoban'ın oğlu Demirtaş'ın zevcesi olan bir de kız kardeşini biliyoruz.

Eretna'nın, Olcaytu Han zamanında *Anadolu*'da bulunan bir fırka Mogol askerinin kumandanı olduğu görülüyor ve ikinci derecedeki emîrlerden bulunurken Anadolu valisi Demirtaş'ın kayın biraderi olduğu için bu karabet sayesinde birinci derecedeki emîrler arasına girmiştir.

Demirtaş, 727 Zilhicce (1327 Ekim)de Memlûk sultanlığı topraklarına iltica ederken yerine vekil olarak kayın biraderi Eretna'yı bırakmıştı¹³. Demirtaş'ın *Mısır*'a gitmesini müteakip Eretna, İlhan Ebû Said Han'a arîze takdim ederek kendisine itaatte sâbit kadem olduğunu arzylemiştir¹⁴.

¹⁰ s. 139 «شانزدهم امير ترمناز و دو برادر سنكتاز و ارتنا از قوم اويغور»

¹¹ Amasya Tarihi III. ciltte Eretna'nın bir mahlâsının da Reşidüddin olduğunu yazıyor.

¹² Şikârî'nin kaydına göre Cafer Bey Selçuk emirlerinden imiş, III. Alâüddin Keykubad tarafından *Kayseri* emiri olup Ali Bey adında bir de kardeşi varmış. Cami-ud-Düvel'e göre Anadolu'ya yayılan Tatar emirleri Anadolu Umumî Valisine tâbi iken İlhanilerin zaafı üzerine müstakil olmuşlardı. İşte bunlardan *Kayseri* ve *Sivas* hâkimi olan Eretna'nın babası Cafer Bey imiş.

¹³ Cami-ud-Düvel, Demirtaş'ı yakalamak üzere Ebû Said'in Eretna'yı Anadolu'ya gönderdiğini yazar. (CII. , s. 443, 444).

¹⁴ *Ibn Haldun*, c. V, s. 561.

İlhan hükümdarı, Demirtaş'ın yerine Anadolu valiliğine tâyin edip göndermiş olduğu Büyük Şeyh Hasan'ı Eretna kabul ile sadakatini göstermiş olmasından dolayı mevkiini muhafaza ile yeni valinin mûtemedi oldu¹⁵.

Büyük Şeyh Hasan, İlhanilerin son Anadolu valisi idi; Ebû Said Bahadır Han'ın evlât bırakmadan 1335 de vefatıyla *İran*'da vukua gelen karışıklıklar içinde Büyük Şeyh Hasan, Moğolların büyük hanedanından olduğu için bir külâh kapmak mütâlâsiyle *İran*'a giderek *Anadolu*'da yerine Emîr Eretna'yı vekil bırakmıştı.

* * *

Belletende bundan evvel yayınlanan Demirtaş kısmında Demirtaş'ın oğlu Küçük Şeyh Hasan'dan bahsederken yazıldığı üzere İlhaniye saltanatını elde etmek için iki Şeyh Hasan ve bunların hükümdar olarak gösterdikleri Hanlar arasında devam eden mücadelede Eretna'nın vali-i umumisi Büyük Şeyh Hasan mağlûp olduğundan Eretna *Anadolu*'da istinadsız kalmış ve pek nâzik duruma düşmüştü (738 H.=1337 M.)¹⁶.

Eretna güzel idaresi sayesinde emri altındaki yerlerde mevkiini kuvvetlendirmekle beraber Şeyh Hasan Kebîr'e karşı manevî bağlılığını kesmedi. Hattâ Şeyh Hasan'ın hükümdar ilân ettiği Mehmed Han, Cihan Timur ve Toga Timur Hanlar namına sikke bile kestirmişti¹⁷.

ERETNA'NIN MİSİR SULTANININ NAİBLİĞİNİ KABULÜ

Demirtaş'ın oğlu Küçük Şeyh Hasan, *Aladağ* harbinde Büyük Şeyh Hasan'ı mağlûp ettikten sonra *Anadolu*'da Büyük Şeyh Hasan'ın vekili bulunan Eretna'ya, kendisine tâbi olmayı teklif etti ise de Eretna bu teklifi kabul etmedi¹⁸. Bunun üzerine

¹⁵ *Ibn Haldun*, c. V, s. 561 ve *Subhul Â'şâ*, c. V, s. 364.

¹⁶ Bu karışık durumdan faydalanan Memlüklerin *Behisni* naibi İzzeddin Özdemir 736 Zilhicce (1335 Temmuz) *Dârende* kalesini muhasara etmiş ve 737 Muharremi ortasında (1336 Ağustos sonu) aman ile zabtelemiştir (Ebû'l-Fida c. IV, s. 120).

¹⁷ Büyük Şeyh Hasan, tayin ettiği bu hükümdarları birer birer hal'ederek 741 H. (1340 M.)'de kendisi hükümdarlığını ilân eyledi.

¹⁸ *Ibn Haldun*, Eretna'nın ibtida Hasan bin Timurtaş'a biat edip sonradan Mısır Sultanının itaati altına girmiş olduğunu yazar (c. V, s. 560).

Küçük Şeyh Hasan, bunun idaresindeki yerlere tecavüz ile *Doğu Karahisar*'a kadar olan yerleri istilâ ve tahrip etmişti.

Bu durum üzerine mevkiini tehlikede gören Eretna Kayseri kadısı (Siracüddin Süleyman)'ı Mısır'a Memlûk Sultanı Melik Nâsır'a göndererek Anadolu'da sultanın nâibi yani vekili olarak bulunmağı ve kendisine yardım edilmesini rica etmişti¹⁹. Eretna'ya Melik Nasır Mehmed tarafından gönderilen fermanla

نائب السلطنة الشريفه بالبلاد الروميه

ibaresi vardı²⁰.

Eretna'nın Memlûk sultanlığının himayesini kabul etmesi 738 H. (1337 M.) senesine rastlar. *Kitab-üs-sülûk*'de Eretna'nın, *Mısır*'ın naibliğini kabul ettiğine dair şu kayıd vardır :

“Küçük Şeyh Hasan ile onun tarafını iltizam eden Hâyır bin Mühenna, Eretna üzerine harbe hazırlandılar. İbn Mühenna maiyyeti araplarını topladı ve Mısır tarafından İbn Mühenna'ya arapların beyi olmak üzere menşur verildi. Bunun akabinde durumu tehlikeli gören Eretna, Mısır hükümdarına bir elçi göndererek Sultanın *Anadolu*'da naibi olmasını ve sultan namına sikke kestirip hutbe okutacağını ve bunun kendisine verilmesini rica etti.

Elçilerine hil'at giydirildi ve iltifat olundu ve Eretna'ya *Memalik-i Rum naibi* olduğunu müş'ir Şerif Şahabeddin Hüseyin bin Kazasker'in kalemiyle yazılmış niyâbet menşuru gönderildi.

İşte Eretna bu tarihten itibaren 741 H. (1340 M.)'de Memlûk sultanı Melik Nâsır bin Klavun'un vefatına kadar durumunun icaplarına göre Mısır'la rabitasını şöyle böyle muhafaza etmiş sultan namına hutbe okutmuş, sikke kestirmiş ve kestirdiği sikkelerden bir kısmını sadakat ve bağıllık alâmeti olmak üzere mütad üzere Mısır'a göndermiştir.

Mesâlik-ül-ebzar, Eretna'nın bu cemileleri, gösteriş için yapıp hakikatte sultanın emirlerine ehemmiyet vermedi-

¹⁹ Â'yân-ül-asr, *Kitab-üs-Sülûk*, *Subh-ul-Â'sa*, *Mesalikül Ebsar*. Son me'hazımız şöyle diyor:

« طلب ارتنا تقليدأ ناصرياً بنياية الروم و تردد في هذا سراج الدين قاضي قيساريه فكتب له فاخلص الموالاته و اقام دعوة الخطبة الناصريه على منابر البلاد الروميه و ضرب السكه باسم الشريف و جهز من الدراهم المضروبه و ذلك كله اظهر طاعة لا اذعان لحكم و لقد حدثني من تردد اليهم و عرف ما هم عليه أنهم رجال صدق ... »

ğini yazar. Bu mütalâayı teyiden *Kitab-üs-sülûk* 740 H. (1339 M.) senesinde Eretna'nın, Memlûk sultanı namına hutbe okutmamasına binaen sultanın Eretna'ya ait uclardaki şehirlerin yağma edilmesini emrettiğini ve *Dârende*'nin de bu suretle zabtolunduğunu beyan eder²¹. Bu, *Dârende* işgali 1338 senesinde olmuş ve sultanın emriyle Dulkadır oğlu Karaca Bey tarafından burası zabt ve tahrib edilmiş ve Eretna ile Karaca kuvvetleri arasında muharebe olmuş Eretna kuvvetleri mağlûp olmuşsa da sonra iki taraf barışmış ve *Eretna*'nın arazisinden alınan yirmi bin koyun, deve ve at iade edilmiştir²².

ERETNA'NIN İSTİKLÂLİNİ İLÂN ETMESİ

Eretna'nın *Mısır*'la alâkasını kesmesi ve istiklâlini ilân etmesi tarihi kat'î olarak malûm olmamakla beraber bunu 742 (H. 1341 M.) senesinde olarak tahmin edebiliriz. Bu tarihte *Mısır*'ın naibliğinden çıktığını ve bu yüzden *Dârende*'yi kaybettiğini daha evvel beyan etmiştik. Herhalde Eretna'nın istiklâl teşebbüsü *Anadolu* Beylikleri ve İslâm âlemi üzerinde manevî nüfuzu bulunan ve otuz seneden ziyade hükümdarlık eden Melik Nâsır Mehmed'in 741 H. (1341 M)'de vefatını müteakiptir.

²⁰ *Âyân-ül-asır, En-nücum-üz-zâhire, El-menhel-üs-sâfi*. Bu tabir o tarihe kadar Memlûk sultanlığı devletinde yalnız Şam naibüssaltanalığı için kullanılmış olup diğer naibliklere daha hafif elkab ile hitap edilmiştir.

²¹ 739 H. (1338 M.)'de Emir Zeyneddin Karaca bin Dulakdır, Eretna tarafından *Dârende* naibi bulunan (Hadım Mercan)'ın bir iş için efendisi Eretna'nın yanına gittiği sırada Türkmen beylerinden Emir Ali Gerger ve sair arkadaşları kırk kişi *Dârende* kalesinin etrafına gidip içeriden kendilerine taraftar bir kişinin gayretiyle iple çekilmek suretiyle kaleye girmişler ve derhal kalede Eretna taraftarlarını öldürmüşler ve kaleyi Dulgadır oğluna teslim etmişlerdir. Dulgadır oğlu keyfiyeti Mısır Sultanına bildirmiş ve Melik Nâsır da *Dârende*'ye Emir Tengiz'i naib olarak göndermiştir.

Bunu müteakip şikâyeti havi Eretna tarafından Mısır sultanına arize ve hediye geldi. Eretna arizesinde kendi ilinin uc taraflarını Türkmenlerin yağma etmelerinden şikâyet ediyordu. Verilen cevapta buna sebep kendisinin Sultan namına hutbe okutup sikke kestirmedeği için bu halin vukua geldiği anlatılmıştı.

Eretna'nın gönderdiği hediyeler arasında içi ve dışı atlas ipekle yapılmış bir çadır vardı, bu çadırın pervazı samur kürk idi, döşemesi ipekti. Bu çadıra otuz bin dirhem kıymet biçildi. Hediyeler içinde otuz iğdiş, dört sungur ve on doğan, on çakır, altmış ipek tefsile vardı. (*Kitab-üs-sülûk - Makrizî*).

²² « قدم الخبر ارتنا لم يقيم الخطبه ببلاد الروم السلطان ولا يضرب السكه وكتب Makrizi بالفارة على اطراف بلاده . . »

Eretna'nın bu sırada eski efendisi olup *Bağdad*'ta bir devlet kuran Büyük Şeyh Hasan İlkânî ile olan münasebetinin derecesini bilmemekle beraber bunun samimî olduğunu anlıyoruz. Çünkü Eretna 1340 tarihinden sonra oğlu Şeyh Hasan Bey'i Bağdad'a yollamıştı. Fakat bu çocuk *Mısır*'ın *Behisni* naibi tarafından yolundan alıkonularak *Halep* naibinin yanına gönderilmiş ve *Irak*'a gönderilmeyerek babasına yollanmıştır²³.

Bu mütalâaya bakılacak olursa Eretna'nın, Büyük Şeyh Hasan'la dostluğu anlaşılıyor ise de tâbi ve metbû şeklinde olup olmadığı kestirilemiyor. Eretna'nın 742 H. (1341 M.) den itibaren *Sultan* unvanıyla yalnız kendi adına sikke kestirdiği malûm olduğundan istiklâlini bu tarihten kabul etmek lâzımdır²⁴. Bununla beraber Makrizi 743 H. (1342 M.) senesinde (Mısır tahtına İmadüddin İsmail'in cülûsuna mebni olacak) Eretna'nın Bilâd-ı Rum kadısı ile²⁵ Mısır hükümdarına hediye gönderip Melik Nâsır zamanında olduğu gibi niyabet-i Rumun bâferman kendisine verilmesini arz etmiş olduğunu beyan etmektedir. Eretna'nın başı sıkıldıkça Mısır Sultanının naibliğini kabul, sıkıntı geçince rabitasını gevşettiği anlaşılıyor. Bu hale göre 742 H. (1341 M.) tarihli sikkesini kat'î istiklâli sikkesi olarak kabul edemiyoruz. Bu son yani 743 H. (1342 M.) tarihli müracaatinin Demirtaş oğlu Küçük Şeyh Hasan'a karşı ihtiyatî bir tedbir olması çok muhtemeldir. Zaten bir sene sonra Eretna'nın Küçük Şeyh Hasan'la muharebeye mecbur olması kendisinin çok ihtiyatlı hareket ettiğini gösterir.

²³ المنهل الصافي *El-menhel-üs-sâfi ve Dürer-i kâmine*.

²⁴ Eretna'nın 742 tarihli sikkesinde (*Es-sultan-ül-a'del Alâüddünya Ved-din* ibaresi vardır. Rakip hanlardan Süleyman'ın da 742 de Sivas ve Engürü (Ankara'da 745 de *Kayseri*'de ve 748 de *Sivas*'ta kesilmiş sikkeleri bulunduğu göre Eretna'nın Süleyman'ın yüksek hâkimiyetini tanıdığı anlaşılıyor (*Meskûkât-ı Kadime-i İslâmiye Kataloğu, kısım-ı salis - Mübarek Galip*). Halbuki Süleyman'ın 744 H. (1344 M.) de hükümdarlıktan hal'edilmiş olduğu malûm olduğundan ya sikkenin tarihi iyi okunamamıştır veya tarihin kaydı yanlıştır.

²⁵ Bu kadı, Eretna zamanında Kayseri kadısı olan Siracüddin Süleyman'dır. Eretna'nın Mısır sultanının *Anadolu*'da nâibi yani vekili olması için birkaç defa *Mısır*'a gidip geldiğini o tarihte hayatta olan Mesâlik-ül-Ebsar sahibi Şehabeddin Ömerî yazıyor.

ERETNA'NIN KÜÇÜK ŞEYH HASAN'LA MUHAREBESİ

Eretna'nın karşısında en müthiş rakip Çobanilerden Küçük Şeyh Hasan'ın *Âzerbaycan* hükümeti idi. Bu, Eretna'nın arka verdiği Büyük Şeyh Hasan'ı mağlûp etmiş *Azerbaycan*'a yerleşmiş ve kendisine tâbi olmayan Eretna'nın ülkesini *Doğu Karahisar*'ın Batı taraflarına kadar istilâ etmişti.

İşte bu Küçük Şeyh Hasan (Şeyh Hasan-ı sagîr) 744 H. (1343 M.) senesi ortalarında²⁶ *Sivas* ile *Erzincan* arasında *Kerenbük* ovasında²⁷ Eretna ile müthiş bir harbe tutuşmuş ibtida mağlûp olan Eretna derhal kendisini toplayarak pek önemli bir galibiyet elde etmişti²⁸. Bu galebe ile Eretna, pek çok ganimet malı almış ve bunlar arasında Küçük Şeyh Hasan'ın hükümdar ilân ettiği Süleyman Han'ın bile emval ve eşyası ve haymegâhı elde edilmiş²⁹ ve Şeyh Hasan ümerasından bir çoğu da esir düşmüştür³⁰.

Eretna bu muzafferiyetten sonra mevkiini kuvvetlendirdi, sair Anadolu beyleri Eretna'ya karşı hürmetkâr ve çekingen bir durum takınmağa mecbur kaldılar³¹.

Eretna, Küçük Şeyh Hasan'ı mağlûp edince onu takip etmedi; çünkü Şeyh Hasan'ın bu mağlûbiyetinden meyüs olmayacağını biliyordu; hattâ evvelce Şeyh Hasan'ın eline geçen yerleri -Erzurum'dan Doğu Karahisar'a kadar- bile derhal geri almağa teşebbüs etmedi.

Küçük Şeyh Hasan bu mağlûbiyeti senesinde karısının tertibi ile katledilmiş ve yerine kardeşi Eşref hükümdar olmuştur. Bu da Eretna'nın topraklarına tecavüzdten halî kalmıyordu.

²⁶ el-Menhel-üs-sâfi, bu harbin 744 senesi Cemaziyelevvelde (1343 Eylöl) vukua geldiğini yazar.

²⁷ Bu mevki isminin İbn Haldun كسنبوك ve Âyân-ül-asır اكرنبوك el-Menhel-üs-sâfi كرنبوك olduğunu yazarlar. Bu ismin *Koçhisar* kazasındaki Karabük ile belki bir münasebeti vardır.

²⁸ *Kerenbük* harbinde Eretna'nın askeri ibtida mağlûp olmuş ve Şeyh Hasan'ın askeri yağmaya koyulmuştu. Bir tepeden bu durumu seyretmekte olan Eretna, Süleyman Han'ın yanında askerin az olduğunu görünce heman kuvvetini toplayarak oraya hücum edip düşmanı pek müthiş surette mağlûp etmişti (Hâfız Ebrâ, *Zübdet-üt-Tevarih ve Tarih Encümeni mecmuası*, cüz 25, s. 15, 16 ve *Ebû'l fida* c. IV, s. 145).

²⁹ İbni Haldun c. V, s. 558 ve müteakip kısımlar ve Âyân-ül-asır (Safedi).

³⁰ el-Menhel-üs sâfi (Ayasofya kitapları, c. I, s. 98).

³¹ Mesâlik-ül ebsar (Ayasofya kitapları, c. III).

مطلع السعدین *Matla-us Saadeyn*'de Eretna'nın 745 h 1344 m de *Bağdad*'ta hükümet kurmuş olan Büyük Şeyh Hasan İlkânî'ye tâbi olduğu muharrerdir. Bu kayda bakılırsa Eretna, Çoban oğullarına karşı Büyük Şeyh Hasan'ı hâmi tanımıştır.

751 (H. 1350 M.)'de Eretna, Memlûk sultanına arize takdim ve elçiler göndererek âdet üzere *Memâlik-i Rum* (Anadolu) niyabeti yani Anadolu'da Memlûk sultanının vekili olduğuna dair kendisine ferman yollamasını rica etmiş ve elçilerine ikram olunarak istediği niyabet fermanı gönderilmiştir³².

Eretna, Memlûk sultanının naibliğini istemesinde ne derece uyanık olduğunu olaylar göstermektedir. Bunun başlıca sebebi, korkunç düşmanı olan Çobanilerden Melik Eşref'tir. Eşref 753 H. (1352 M.)'de Mısır sultanına bir mektup gönderip Eretna'nın, *Azerbaycan* tüccarını *Mısır*'a gitmekten menettiğini yazıp onunla muharebe edeceğine binaen sultanın araya girmemesini rica etmiş ve arzusuna muvafık cevap almıştır³³.

Kitab-üs-sülûk'ün Köprülü kütüphanesi nüshasında Eşref'in Memlûk sultanına mektup yazması 753 Zilkade (1352 Aralık)'dir. Halbuki bazı tarihlere göre Eretna o sene Muharreminde (1352 Şubat) vefat etmiştir. Eşref'in mektubunun tarihi belki 752 Zilkadesidir. Yahut Eretna'nın vefatı Sülûk'ün kaydı gibi 753 senesi başında olmayıp o sene içindedir.

ERETNA'NIN VEFATI

Alâüddin Eretna (753 H. (1352 senesi M). Muharreminde³⁴ vefat ederek Sivas ve Kayseri devlet merkezlerinden *Kayseri*'de *köşk* ismi verilen mevkide Şeyh Evhadüddin Kirmanî müritleri için yaptırmış olduğu hankahın ortasındaki türbeye defnedilmiştir³⁵.

Müverrih Âlî (فصول حل و عقد *Fusul-i Hall-ü-Akd*) isimindeki eserinde Eretna ile oğlu Mehmed ve torunu Alâüddin ve zevcesi

³² *Kitab-üs Sülûk* (Makrizî).

³³ *Kitab-üs-Sülûk* (Ayasofya kitapları 3370) *Kitab-üs-Sülûk*'ün Köprülü nüshasında (S. 80) Tüccarı seyir ve seferden menettiği ve memleketi ifsad eylediği kayıtları yoktur.

³⁴ *en-Nücumüz zâhire, Kitab-üs-Sülûk, Dürret-ül-eslâk. Tevârih-i Mülûk-i Mâzi*'".

³⁵ "*Kayseri*'ye zâhirinde *Köşk* nam mevzide bir âlâ hankah bina edip meşihatini Şeyh Evhadüddin Kirmanî'ye şart eylemiştir. Merkadları ol hankahın vasa-tında bir kubbe-i lâtifededir" *Eretna Kadı Burhaneddin Tarihçesi*.

Sülipaşa'nın *Kayseri* şehri kenarındaki kârgir bir türbede medfun olduklarını yazarak kendisi Kayseri mirlivası iken orayı ziyaret ettiğini beyan eder. Ehram şeklinde olan türbenin kapısı üzerinde evvelce mevcut olup sonradan zâyi olan üç satırlı şu kitabe varmış :

- ۱ — امر بانشاء هذه العمارة النوين الاعظم ملك الامراء
 ۲ — في العالم امير ارتنا زيد عدله لاجل المنكوحه الملكة
 ۳ — المرحومة سولى پاشا طابت ثراها في محرم سنة اربعين و سبعمائة

Eretna bu kitabeyi (740 H. = 1339 M.) de vefat etmiş olan zevcesi Sülipaşa'nın vefatında koydurmuş sonra kendisi de oraya defnedilmiştir. Kitabedeki (هذه العمارة hazih-il-imare) tabirinden burada türbeden başka bir bina olduğu anlaşılakta olup bu da Şeyh Evhadüddin müritlerine yaptırdığı hankahtır³⁶.

ERETNA HAKKINDA MÜVERRİHLERİN MÜTALÂALARI :

Bütün Arap tarihçileri *Noyin*, *Noyan*, *Nuviyn* lakablarıyla zikrettikleri Eretna'yı uzak görüşlü, hazımlı, hayırhah, cesur, dindar, iri vücutlu ve köse olduğunu beyan ederek âdil ve iyi tabiatlı olmasından dolayı halk arasında (*Köse peygamber*) denilirmiş³⁷. Ölümünde kaç yaşında olduğu malûm değildir³⁸. Bununla beraber Olcayto zamanında ümeradan olduğuna göre vefatında altmış yaşından ziyade olduğu tahmin edilebilir.

Eretna'ya dair kaynaklarımızdan *âciyan el-âsr*'da³⁹. diğer kaynaklardan ziyade malûmat vardır. Orada Eretna hakkında şöyle denilmektedir.

“Eretna hayırlı bir adamdı, diyanet sahibi olup fî sebilillâh İslâmiyetin hâmi ve müdafii idi. Meclisi, ulemadan hâlî olmazdı ve onlarla istişare ederek fikirlerinden istifade eylerdi. Müslümanlar bu adamdan daima iyilik gördüler, kendisine müracaat edenler onun in'am ve ihsanına nâil olurlardı. Eretna ölünceye kadar bu hal

³⁶ Develi Karahisar'da Eretna'nın bir camii olup kitabesi Merhum Zeki Oral tarafından *Niğde*'de Halkevi Dergisi olarak neşredilen *Akpınar Mecmuasında* çıkmıştır.

³⁷ Adalet ve şecaatte mertebe-i kusvaya vasıl olduğu için cehele-i etrak *Köse peygamber* diye telkib etmişti (Cami-üd-Düvel).

³⁸ Dürret-ül-eslâk'in, Yeni Cami nüshasında yaş yeri açık bırakılmıştır.

³⁹ *âciyan el-âsr* (Ayasofya kitapları Nr. 2963).

devam etti. Bunun vefatıyla müslümanlar büyük bir yardımcı kaybederek düşmanlarının zararlarını gördüler.

Yine *Âyân-ül-asr*'da Salâhüddin Halil bin Aybek es-Safedî, Eretna hakkında şu rübaiyi inşad etmek suretiyle vefatından dolayı teessürünü açıklamıştır :

بمملكة الروم حل الردى
لاجل النوين الذي قد فقدنا
فتياً لصرف الليالي التي
ارتنا ارتنا كما لا اردنا

Rübainin Türkçe tercümesi :

“Kaybettiğimiz Noyinden nâşi Rum memleketine (Anadolu’ya) belâ indi. Eretna’yı bize istemediğimiz şekilde gösteren feleğin Allah cezasını versin”.

Kaynaklarımızdan olan *Dürret-ül-eslâk fi Devlet-il-Etrak* müellifi Nureddin Hasan el-Halebî de şu rübai ile kadirşinaslık göstermiştir:

لحي الله دهرأ شديد السطى
صوارمه بضباها فرتنا
وبعد القصور و نيل السرور
بسجن القبور ارتنا ارتنا

“Sürur içinde âli kasırlarda nail-i emel olan Eretna’yı şimdi bize kabir zindanlarında gösteren şedid ve bî aman feleğe Allah lânet etsin”.

Eretna’nın bir zaman naib (vekil) ve bir zaman müstakil olarak Mısır’la mükâtebatı vardır. Kendisine eskiden bizde de üçe bükülmüş büyük bir tabaka kâğıt üzerine yazılmak suretiyle mektup veya فرمان gönderilirdi ⁴⁰.

Eretna’ya vefatına kadar Memlûk sultanı tarafından şu elkab ile nâme yazılmıştır ⁴¹:

ضاعف الله تعالى نعمة الجناب العالی الامیری الکبیری العالی العادلی المؤیدی العوفی الزعیمی
الممهدی المشیدی الظهیری النوبی (اسم یری آچیق) عز الاسلام و المسلمین سید الامراء فی العالمین
نصرة الغزاة و المجاهدين زعيم الجيوش مقدم العساكر كهف المله ذخردوله ظهير الملوك و السلاطين
سيف امير المؤمنين .

İmza yerine de اخوه Ehuhu kelimesi yazılırdı.

⁴⁰ Hükümdarlara derecelerine göre kâğıt, iki üç, dört. . ilâh kısımlara ayrılmak Memlûk divanı usullerindendi.

⁴¹ صباح الأعشى Subhul Â’sa, c. VII, s. 276.

Eretna'dan sonra hükümdar olan oğlu Mehmed Bey'e de aynı kâğıt ve aynı ibare ile nâme yazılmıştı. Yalnız Mehmed Bey'in oğlu Ali Bey'e küçük yaşta bulunması dolayısıyla (Ahuhu = kardeşiniz) yerine (validuhu = pederiniz) ibaresi konulması usuli kabul edilmişti ⁴².

SEYYAH İBN BATUTA'NIN ERETNA İLE GÖRÜŞMESİ ⁴³

733 H. (1333 M.)'de Anadolu'daki şehirleri gezen ve devlet reisleri, ulema ve ahi reisleriyle görüşen İbn Batuta *Sivas*'a gelince Ahi reislerinden Bıçakçı Ahmed'in müridleri tarafından karşılanmış yaya ve atlı bir kalabalık ile Bıçakçı Ahmed'in tekkesine misafir edilmiştir.

İbn Batuta mertebe itibarıyla Bıçakçı Ahmed'den daha yüksek olan Ahi Çelebi ile de görüşerek bunların yanında muazzez ve mükerrem olarak üç gün kaldığını beyan ettikten sonra şöyle diyor:

“Kadı, maiyyetinde bir cemaat ile bize gelip Irak Pâdişahının (Büyük Şeyh Hasan'ın) *Bilâd-ı Rum*'da naibi olan Emîr Alâüddin Eretna tarafından atlar getirdi. Hayvanlara binerek Emîrin nezdine azimet ettik. Mumaileyh bizi ikametgâhının dehlizinde istikbal ile selâm verip merhaba dedi. Kendisi Arapçayı fasih olarak tekellüm ediyordu. *Irak, İsfahan, Şiraz, Kirman* ve Sultan Atabeğe ve *Şam* ve *Mısır* beldelerine ve Türk hükümdarlarına dair sualler sordu.

Sormaktan maksadı bunların kerîm olanlarını medhü sena ve hasislerini zemmedip etmiyeceğimi anlamak idi; ben böyle yapmayı hepsinin medhü senasında bulundum, bundan menmun olarak beyanı teşekkür etti. Bâdehû yemek geldiğinden yedik. Benim misafirim olacaksınız dedi, lâkin Ahi Çelebi “henüz obama nâzil olmadıklarından ibtida bana gelsinler yemeği oraya gönderirsiniz” deyince emîr dahi muvafakat etti.

Ahi Çelebi'nin zaviyesine azimet ve altı gün ikamet ile mumai-leyhin ve emîrin nimetlerinden yedik bâdehu emîr bir at ile bir libas

« و ذكر في التثيف ان كتب الى ولده محمد بعد كذلك في قطع الورق والمكاتبة والعلامة ⁴² »
 « Subhulâşâ (Kalkaşendî, c. VII, s, 276). فانها استقرت والده وكتب على بك ابن ارتنا »

⁴³ İbn Batuta seyahatnamesi diye meşhur olan Arapça Seyahatnamenin adı *Tuhfet-ün-nuzzar fi Garâib-il emsar ve Acâib-ül-esfâr*) bunu yazan İbn Batuta'nın ismi de *Şerefeddin ebû Abdullah Muhammed bin Abdullah bin Muhammed Tanci*'dir. Bu seyahatname merhum damad Şerif Paşa tarafından Türkçeye çevrilerek 1337 H. (1918 M.)'de İstanbul'da basılmıştır.

ve akçe irsal ve bize ziyafet ve ikram ve yolluk verilmesi için civar naiblerine tahrirat gönderdi”⁴⁴.

İbn Batuta *Sivas*'tan evvel *Kayseri*'ye uğramıştı. En büyük Ahi olan (Ahi Emîr Ali)nin zaviyesine misafir olmuştur. Burası da Emîr Eretna'nın elinde bulunup Irak ahalisinden asker ikame edilmiş olduğunu Eretna'nın zevcesi Toga Hatun'la görüştüğünü şöyle anlatıyor: *Kayseri*'de “Emîr Eretna'nın hatunlarından biri ikamet eder. Mumaileyha en kerîm ve fâzıl hatunlardandır. Irak melikine karabeti vardır, kendisine *Ağa* denir ki büyük manasını tazammun eder. Sultana karabeti olan kimselere bu unvan verilir. Mumaileyhanın ismi Toga Hatun'dur. Yanına duhul edildiğimizde kıyam ve hüsnü suretle selâm ve kelâm etti. Taam ihzarını emreyledi. Yemekten sonra avdetimizde bize kölelerinden biri vasıtasıyla eğeri ve gemi mükemmel bir at ve hil'at ve para ile itizar etti.”

İbn Batuta *Kayseri*'den *Aksaray*'a gidiyor. Orada da Eretna'nın naibi Ahilerden Şerif Hüseyin'in misafiri olduğunu yazıyor⁴⁵.

ERETNA'NIN İLM VE FAZLI

Alâüddin Eretna'nın ilim ve fazilet sahibi dindar, islâmiyetin hâmi ve müdafii olduğunu meclisi ulemadan hâlî olmadığını *Âyân-ül-asr* ile المتعجب في تكملة تاريخ حلب *el-müntehab fî Tekmilet-i Tarih-i Haleb* isimlerindeki eserlerden açık olarak anladığımız gibi zevcesinin de ulema meclislerinde kendisinin arkasında oturup ilmî münazaraları dinlediğini yine o eserden öğreniyoruz⁴⁶.

İbn Batuta, Eretna'nın Arapçayı fasih olarak konuştuğunu ve *Kayseri*'de bulunan zevcesi Toga Hatun'un da fazıl bir hanım olduğunu yazmaktadır.

Eretna'nın tefsîr ve hadîse dair tettebbularda bulunduğunu yüksek ilim adamlarından allâme Takiyyüddin Ali bin Abdullah el-subki'ye sormuş olduğu suallerden anlamaktayız⁴⁷. Eretna

⁴⁴ *İbn Batuta Seyahatnamesi (Şerif Paşa tercümesi, c. I, s. 326, 327).*

⁴⁵ *İbn Batuta Seyahatnamesi (Şerif Paşa tercümesi, c. I, s. 325).*

⁴⁶ اعيانالعصر *Âyân-ül-asr* (Ayasofya kitabları, Nr. 2963).

⁴⁷ سنح للملك السعيد المرحوم ارتنا سوانح في علم التفسير والحديث فاستنكشفتها من الامام العلامة شيخ الكل في الكل قول الدين علي بن عبد الله الكافي السبكي آواه الله رياض قدسه في كتاب منه اليه فكتب اليه كتاباً يحيب عنها ومقبل ذلك الكتاب
كم حكمة ارتنا اسولة ارتنا

na'nın sualleri üzerine Takiyyüddin Subkî şu mısraı söylemiştir :

ك حكمة ارتنا اسولة ارتنا

Mânası : Eretna'nın sualleri bize nice hikmetler öğretti.

ERETNA'NIN ZEVCE VE ÇOCUKLARI

Eretna'nın 740 H. (1339 M.)'de vefat eden Sülipaşa ismindeki zevcesinin *Kayseri*'de medfun olduğunu Eretna'nın vefatı kısmında kitabesini kaydetmek suretiyle göstermiştik. Bundan başka *Ağa* diye hitap edilen (*Toga Hatun*) adında Irak hükümdarı Büyük Şeyh Hasan'ın akrabasından bir zevcesinin bulunduğunu İbn Batuta'dan öğrenmekteyiz⁴⁸. Eretna'nın İsfahanşah isminde bir üçüncü zevcesi daha olup bu da Eretna'dan sonra yerine hükümdar olan Gıyasüddin Mehmed Bey'in validesidir. Bu da Büyük Şeyh Hasan akrabasından olup daha evvel –belki oğlunun katlinden sonra– Irak'a gitmiş, torunu Ali Bey'in hükümdarlığı zamanında *Sivas*'a gelmişti⁴⁹.

Eretna'nın üç oğlu olup bunlar da yaş sırasıyla Şeyh Hasan Bey, Câfer Bey ve Mehmed Bey'lerdir.

Şeyh Hasan Bey'in künyesi Bedrüddin'dir⁵⁰. Gayet güzel ve yakışıklı ve aynı zamanda çok zeki ve fâzıl bir genç imiş. Babası Eretna, bunu Irak hükümdarı Büyük Şeyh Hasan'ın nezdine elçilikle göndermiş ise de Memlûk sultanlığı valileri *Irak*'a gitmesine mâni olup *Behisni*'ye gelince *Halep* naibi Taşdemir⁵¹ *Behisni* naibine haber gönderip Şeyh Hasan Bey'i yanına getirtmiştir. *Halep* naibi, Şeyh Hasan Bey'le görüşüp ondan memnun kalarak onu ağır hil'atlerle taltif ettikten sonra babasının yanına göndermiş ve bu suretle Şeyh Hasan Bey *Irak*'a gidememiştir.

Köprülü kütüphanesi 1552 numaralı kitabın baştan ikinci yaprağında Firuzâbâdî hattıyla yazılmıştır.

⁴⁸ *İbn Batuta (Şerif Paşa tercümesi) c. I, s. 325.*

⁴⁹ *Bezm ü Rezm s. 167, 168.* İsfahanşah Hatun *Erzurum*'a geldiği zaman oranın emîri bunun emval ve eşyasını zabteylemiş oradan da İsfahanşah *Sivas*'a gelmiş.

⁵⁰ el-Menhel-üs sâfi ve Kitab-üs-sülûk.

⁵¹ el-Menhel-üs sâfi *Hums* emîri ve Dürer-ikâmine. *Halep* emîri “Coğrafi vaziyet sebebiyle ben *Düreri-kâmine*'nin kaydını tercih ettim” diyor.

Eretna bir müddet sonra Şeyh Hasan'a *Mardin* hükümdarı Melik Salih Şemseddin'in kızını istemiştir. *Mardin* hükümdarı kızını çeyizleyip *Sivas*'a göndermiştir.

Şeyh Hasan Bey o sırada hastalanarak tevhül etmeden 748 Ramazan (1347 Aralık)da vefat etmiştir⁵². Eretna *Sivas*'a gelen gelini, *Mardin*'e göndermiyerek ikinci oğluna (Câfere) aldı⁵³. Şeyh Hasan Bey *Sivas*'ta *Güdük Minare* denilen murabbaülşekil bir plân dahilinde yapılmış olan türbede medfundur⁵⁴. Şeyh Hasan Bey'in vefatı babası Eretna'yı çok müteessir etmiştir⁵⁵.

Sivas'ta bu Şeyh Hasan Bey türbesinin mermer taştan yapılan esas murabba kısmının yüksekliği beş metre ve ona ilâve edilmiş olan tuğla kısmıyla beraber hepsinin yüksekliği dahilen on beş metredir. Murabba kısmın üstündeki tuğladan üstüvaniülşekl kısım hendesî eşkâli havidir. Bu üstüvanî kısımdan dolayı türbeye *Güdük Minare* ismi verilmiştir⁵⁶.

Eretna'nın diğer iki oğlu Cafer ve Mehmed Bey'ler hakkında aşağıda malûmat verilecektir.

ERETNA'YA TÂBİ ŞEHİRLER

Eretna'nın devlet merkezi *Sivas* ve *Kayseri* olmak üzere iki idi. Doğudan gelecek tehlike Çobaniler dolayısıyla büyük olduğu için kendi türbesini *Kayseri*'de yaptırmıştı. Bununla beraber ekser zaman *Sivas*'ta bulunmuştur. Bu iki şehirden başka *Amasya*, *Tokat*, *Çorum*, *Develi Karahisar*, *Ankara*, *Zile*, *Canik*, *Ürgüb*, *Niğde*, *Aksaray*, *Erzincan*, *Doğu Karahisar* ve bunlara civar kasaba ve nahiyeler Eretna'ya aitti; *Dârende* kasabası da Eretna'ya tâbi iken Mısır hükümeti zabtetmiştir. Bu şehirlerden bazıları Eretna'dan sonra yavaş yavaş elden çıkmıştır.

⁵² Şeyh Hasan Bey'in kabir kitabesinde 748 Ramazan'da *Dürer-i kâmine* ve *Kitab-üs-Sülûk*, el-Menhel-üs-sâfi aynı sene Şevval ayını yazarlarsa da bu, Hasan Bey'in vefatının Mısır'ca Şevvalde duyulmasından dolayıdır.

⁵³ el-Menhel, c. I, s. 280 (*Ayasofya* kütüphanesi).

⁵⁴ *Sivas*, şehri s. 151, 152.

⁵⁵ el-Müntehab fi Tekemilet-i Tarih-i Haleb (İbni Hatib-ün-Nâsiri) Laleli Kütüphanesi İbrahim Paşa kitapları Nr. 922.

⁵⁶ Buraya *Güdük minare* denildiği ve türbede Eretna'nın oğlu Şeyh Hasan Bey'in medfun olduğu Vakıflar Umum Müdürlüğü (Anadolu 1255 başları defteri s. 1104) de Şemseddin Sivasî vakfiyesinde de görülür.

GİYASÜDDİN MEHMED BEY

Eretna'nın üçüncü oğludur. Bezm-ü Rezm'in kaydına göre validesi İsfahanşah Hatun'dur. 753 H. (1352 M.)'de emîrlerin ittifağıyla büyük biraderi Câfer Bey'e tercihan hükümdar ilân edildi⁵⁷. Hükümdar olamıyan Câfer Bey muğber olarak mücadeleye teşebbüs etti ise de mağlûp olup Mısır'a kaçtı ve bir müddet orada oturdu⁵⁸.

Mehmed Bey küçük olduğundan devlet işleri ümera elinde idi. Eretna'nın vefatından istifade eden Türkmen aşiretleri baş

⁵⁷ Şikârî ve ondan naklen *Cami-ud-Düvel* bu tebeddülü şöyle naklediyorlar: "Eretna'nın Câfer ve Mehmed isimlerinde iki oğlu vardı. Mehmed, son derece güzeldi. Tahsil-i ilm için Konya'ya gönderilmişti. Orada tahsilde iken Eretna vefat etmekle veziri Hoca Ali gizlice haber gönderip onu hükümdarlığa dâvet etti. Halbuki Eretna'nın büyük oğlu Câfer orada mevcut idi; çünkü Hoca Ali ve ekser ümera Mehmed Bey'i severlerdi. Mehmed Bey, derhal Kayseri'ye geldi ve hükümdar ilân edildi. Biraderi Cafer Bey'i hapsetti.

Mehmed Bey, sonradan sefahate daldı, sair kardeşlerine eziyet etti. Bunun üzerine darılıp hal'ettiler ve yerine Cafer Bey'i geçirdiler, Mehmed Bey Konya'ya kaçtı ve sonra oradan Sivas'a geldi. Sivas Valisi İbn Kürd onu tanıdı ve Vezir Hoca Ali ile barıştırıp ve kardeşi Câfer Bey'i öldürüp ikinci defa hükümdar oldu. (*Camiud-Düvel c. II, s. 443, 444. Bayezid Umumi Kütüphanesi*).

⁵⁸ *İbn Hacer, Dürer-i Kâmine*'den:

"Mehmed Bey pederinin vefatında ve 753 senesinde küçük iken Memalik-i Rum hükümdarı oldu. Devlet işlerinin idaresi Alişah Kürdî'nin elinde idi; Câfer bin Eretna Mısır'a gitmişti, orada oturuyordu" (Umumi Kütüphanesi nüshası).

Câfer Bey'in Mısır'a gittikten sonra fırsat bulunca tekrar memlekete döndüğü anlaşılıyor. Çünkü Vakıflar Umum Müdürlüğü eski kayıtlarında 788 H. (1386 M.) tarihli bir vakfiye vardır (Vakıflar Umum Müdürlüğü Kuyûd-ı Kadime Anadolu defteri Nr. 582 s. 413). Vakfiyede الامير الاجل الاعز الاكرام المكرم جعفر بك بن المرحوم المغفور له ارتنا طاب ثراه el-Emir-ül-ecell-ül-ea-z-ül-ekremül-mükerrrem Câfer Bey bin el merhum-ül-mağfurün leh Eretna tâbe serah) kaydı ile Cafer Bey'den bahsediliyor. Câfer Bey, Kayseri'de Kırkkaya köyünde Şeyh Halil bin Şeyh Hacı Danişmend için yaptırdığı zaviyeye vakıf yapıyor. Câfer Bey'in bu vakfiye tarihinde Kayseri'de bulunduğu anlaşılıyor. Halbuki bu tarihte Kayseri, Kadı Burhaneddin Ahmed'e tâbidi. Bezm-ü Rezm'de Kayseri'nin Ömer oğlu Cüneyd'in isyanı sebebiyle birkaç defa Burhaneddin'in elinden çıkıp sonra yine onun eline geçmiştir. Pek muhtemeldir ki bunların birisinde herhangi bir yardımla belki Karaman oğlunun yardımıyla Câfer Bey muvakkaten de olsa hükümdarlığı elde etmiş olmalıdır. *İcabetüs Sail* isimli Münşeât mecmuasında Câfer Bey'in künyesinin Zeynüddin veya Şerafeddin olduğu ve kendisine Mısır divanından mektup yazıldığı görülüyor. (*Paris Milli Kütüphanesi Araştırma yazmaları Nr. 4439*).

kaldırmışlar, *Canik* ve havalisini tamamen ellerine almışlardı. Güneyden de *Dulgadır oğulları* Eretna devletinin zararına olarak hudutlarını genişletiyorlardı.

Mısır'da vaki saltanat değişikliğinden dolayı⁵⁹ *Halep* valisi *Bin Bogarus* 752 H.(1351 M.)'de isyan etmiş ve *Şam*'ı da zabteylemişti⁶⁰. *Dulgadır oğlu Karaca Bey*, daha sağlığında Eretna'nın muhalefetine rağmen âsi valiye yardım etti. Mühim bir kuvvetle *BinBoga Rus*'u mağlûp ve katleden *Mısır hükümdarı*, ona yardım etmiş olan *Karaca Bey* üzerine *Elbistan* taraflarına yürümüştü (754 H.= 1353 M.).

Karacabey mağlûp olup iki oğluyla kırk kadar adamı yakalanmış ise de kendisi Eretna oğlu *Giyasüddin Mehmed Bey*'e iltica eyledi. *Mısır hükümeti*, *Karaca*'nın hile ile tutulması için *Mehmed Bey*'e mektup gönderdi. *Mehmed Bey*, *Karaca Bey*e ikram etti ve onu misafir ederek muhafaza altında *Halep*'e gönderdi ve (Şaban 22 ve) 754 22 (Eylül 1353) de *Halep* kalesine hapsolundu ve oradan da *Kahire*'ye yollandı⁶¹ ve *Kahire*'de *Bâb-ı Zevile*'de asılmak suretiyle öldürüldü⁶².

Çavdar tatarları'nın, *Osman oğlu Murad-ı Hüdavendigâr*'ın mülküne tecavüz ile tahribatta bulunmaları üzerine 762 h 1361 m de Eretna oğlu *Mehmed Bey*'e ait olan *Ankara* kalesi Ahilerden alınmıştı.

763 Şevval (1362 Eylül)'de Anadolu'ya taarruz eden *Mısırlıların Malatya* valisi üzerine Eretna oğluyla beraber *Dulgadır oğlu mukabil* taarruz yapmışlar ve *Malatya* emîri *Esendemir Tazi*'yi avla meşgul olduğu sırada bir baskınla yakalamışlar ise de *Esendemir* bir çaresini bulup *Malatya*'ya can atmıştır.

Eretna oğluyla *Dulgadır oğlunun* bu hareketleri Memlûk hükümetinin ağırına gitti. *Şam Naibi Yolbuğa* kumandasiyle, *Şam*, *Halep*, *Hama*, *Trablus-Şam* kuvvetleri ki yirmi dört bin kadar olup mancınık ve kale alâtlariyle harekete geçtiler ve *Dulgadır* ve *Eretna*

⁵⁹ 752 H.(1351 M.) senesinde *Mısır hükümdarı Nâsırüddin Hasan*'ın yerine *Selâhaddin Salih hükümdar* olmuştu. *BinBoga Rus*'un isyanı bundan dolayıdır.

⁶⁰ *BinBogarus*'un mahlâsı el-Kasımî'dir. *Rusya*'da elde edilmiş olduğu için *BinBoga Rus* denilirdi.

⁶¹ *Kitab-üs-lük* 754 H. senesi vekayii.

⁶² *İbn Haldun* c. V, s. 561.

topraklarına tecavüz ettilerse de esaslı bir iş göremediler⁶³. Bir müddet sonra işin iç yüzü anlaşılacak muvazene düzeldi.

GIYASÜDDİN MEHMED BEY ALEYHİNE VEZİRİN İSYANI

Alâüddin Eretna'nın kuvvetli otoritesi sebebiyle onun zamanında ne tatarlar ve ne de emîrler katiiyen baş kaldıramıyorlardı. Onun ölümü ve henüz pek genç oğlunun hükümdar olması sebebiyle devlet işleri vezir (Hoca Ali Şah) in elinde idi. Bu Hoca Ali Şah 765 H. (1364 M.)'de metbuu olan Mehmed Bey'e karşı isyan ederek *Kayseri*'de bulunan Mehmed Bey üzerine yürüdü; buna karşı çıkan Mehmed Bey kuvvetleri mağlûp olduğundan Eretna hükümdarı, Mısır hükümdarı Melik Eşref İkinci Şaban'dan yardım istedi; Mısır hükümdarı, *Halep* naibine (valisine) emir gönderip Mehmed Bey'e yardım edip askerle beraber yürümesini emrettiğinden bu kuvvetler sayesinde Eretna oğlu, hasmı olan Hoca Ali Şah'ı mağlûp etmiş⁶⁴ ve yakalanan vezir katlolunmuştur⁶⁵.

Hoca Ali Şah'ın katli üzerine bir zamandan beri serbest yaşamağa alışmış olan bazı emîrler, bu halden korkarak bir ittifak neticesinde Mehmed Bey'i *Kayseri*'de öldürüp yerine küçük yaşta olan oğlu Alâüddin Ali Bey'i geçirdiler 767 H. (1365 M.)⁶⁶.

Makrizî, vezir Ali Şah'ın katlinden sonra Mehmed Bey'in her taraftan hücum eden düşmanları tarafından öldürüldüğünü beyan ediyor. Düşmanları, kendisine muhalefet eden ümera olsa gerek⁶⁷.

⁶³ Kitab-üs-Sülük (Makrizî) 763 senesi vekayii arasında (*Fatih Kütüphanesi nüshası* 4379).

⁶⁴ *Ibn Haldun*, c. V, s. 561.

⁶⁵ Bu olayı *Dürer-i kâmine* 765 ve *İkad-ül-cüman* ile İbn Haldun 766 senelerinde gösteriyorlar. Hoca Alişah 765 H. (1364 M.)'de isyan etmiş Mehmed Bey'i kaçırmış Hoca Ali şah 766 H. (1365 M.)'de mağlûp ve maktul olmuştur.

⁶⁶ *Tarih Encümeni mecmuası*, cüz. 25, 18 "Eretna ve Kadı Burhaneddin tarihçesi şöyle yazıyor" Erkân-ı devlet Sultan Mehmed'i şehit ettiler. Köşk nam mevkiideki kubbe-i lâtifede pederi yanında medfundur. Gıyasüddin Mehmed Bey'in katlinde medhaldar olan ümera arasında Amasya Emiri Hacı Şadgeldi Paşa'nın da bulunduğunu Kadı Burhaneddin Ahmed, bir vesile ile *Şadgeldi*'ye verdiği cevapta: "Sultan (Burhaneddin): اولاً جد امیر زاده را بقتل آوردی و پدرش را از شهر بشهر دو انیدی. (Bezm ü Rezm, s. 234).

⁶⁷ Amasya tarihi (C. III, s. 75) Mehmed Bey'in, Dulgadir oğlu Halil Bey tarafından katledildiğini yazarsa da mehzaz göstermez.

İbn-i Hacer, دررکامنه *Dürer-i Kâmine*'de ve *Subh-ul-âşa*'da⁶⁸ Mehmed Bey'in vefatı yanlış olarak 780 H. (1378 M.)'de gösterilmiştir. Onların gösterdikleri tarih Mehmed Bey'in oğlu Ali Bey'in vefatı tarihidir.

Mehmed Bey'in kabri *Kayseri*'de babası Eretna'nın medfun olduğu *Köşk* mevkiindeki türbededir ve kabir kitabesi de şöyledir⁶⁹:

سلطان محمد ابن المرحوم ارتنا نورالله قبرهما
سنه سبع و ستين و سبعمائة طاب الله ثراها

Giyasüddin Mehmed Bey'in hükümdarlığı on üç buçuk sene kadardır. Ölümünde takriben yirmi beş yaşında idi.

Mehmed Bey zamanında 762 H. (1361 M.) tarihinde emirlerin den Eminüddin Hoşkadem tarafından *Turhal*'ın *Taziye* köyünde bir cami yaptırılmıştır. Bu camie ait kitabe sonradan yine oradaki bir türbenin baş tarafına konmuştur. Kitabe sureti şöyledir⁷⁰:

١ — أمر بمارة هذا المسجد الجامع في أيام دولة السلطان (الأعظم مالك) رقاب الأمم
٢ — سيد سلاطين العرب والعجم السلطان ابن سلطان ظل الله في العالم غياث الدنيا والدين
٣ — محمد ابن ارتنا خلد الله ملكه ورحمته بعناية الأمير الكبير المفضل المدبر الممالك الأمين
٤ — الدولة والدين (خوشقدم)⁷¹ زيد دولته العبد الضعيف المحتاج الى رحمة الله
تعالى علاء الدنيا و
٥ — الدين على بن الحسن الحافظ تقبل الله منه يوم الاثنين في غرة رمضان سنة اثنين
وستين و سبعمائة

Bor'da Giyasüddin Mehmed Bey'e aid bir kitabe daha olduğunu merhum Zeki Oral Bey bildirmişti.

* * *

Şikârî, Mehmed Bey'in Eretna adında bir oğlu olduğunu ve ümera tarafından hükümdar ilân edildi ise de Karamanlıların bunu

⁶⁸ Subhul-Âşa c. V, s. 364.

⁶⁹ Bu kitabe. halen yoktur. Kayseri'nin, Ankara'ya bağlı bir sancak olduğu zamanda cahil bir mutasarrıf bu kitabe taşlariyle evine havuz yaptırmış. Teşekkür olunur ki, eski eserlere ve kitabelere meraklı bir zat olan Kayserili merhum *Nazif Efendi* bunların suretlerini almış ve Rahmetli Halil Edhem Bey tarafından Kayseri şehri isimli eserinde neşrolunmuştur. Kitabenin baş kısmı olmak lâzımsa da bu kadar zabt olunmuştur.

⁷⁰ Bu kitabeyi bana Vakıflar Umum Müdürlüğü eski kayıtlar müdürü iken vefat eden rahmetli arkadaşımız Zeki Oral, daha Tokat vilâyeti birinci mıntaka Maarif müfettişi bulunduğu sırada Tokat'tan göndermişti. Zeki Bey kitabedeki Hoşkadem isminin yeri kırılmış olduğundan bunu benzeterek yazdığını bildirmişti.

⁷¹ Bir evvelki nota bakınız.

memleketten çıkardığını ve bunun *Şam* nâiblerinden ve Dulgadır oğlundan istimdat eylediğini, bir aralık Karamanlılar tarafından *Silifke* kalesinde hapsedilip sonra *Tarsus* hâkimi Bahşayış Han tarafından kurtarılarak tekrar hükümdar olduğunu ve *Darend'e*yi muhasara eylediye de muvaffak olamayıp Karamanlılara mağlûben *Payas'a* kaçtığını ve nihayet Karaman oğlu Alâüddin Bey tarafından öldürüldüğünü yazar⁷².

Bu ikinci Eretna'nın (Esenboğa), (Gazi Bey) adlarında iki oğlu olduğunu da Şikârî yazmaktadır. Şikârî'nin bazı malûmatı vakalara uymaktadır. *Niğde'de* Eretna oğlu Esen Bey türbesi vardır. Bu türbe kârgir ise de hiçbir kitabesi yoktur. Halk bu türbeye *Esen Bey tekkesi* diyorlarmış.

Esen Bey Kadı Burhaneddin Ahmed'in hasmı olan Karaman oğlu Alâüddin Bey tarafından belki de onun himayesinde olarak *Niğde'de* hükümet etmiştir.

* * *

Giyasüddin Mehmed Bey'in *Erzincan, Doğu Karahisar, Aksaray, Bayburd, Sivas, Tokat, Kayseri, Çorum, Samsun* ve diğer bazı şehirlerde kesilmiş sikkeleri meskûkât kataloglarında görülür.

ALÂÜDDİN ALİ BEY

767 H. (1365 M.)'de babası Mehmed Bey'in katli üzerine küçük yaşta hükümdar oldu. Bütün işler ümeranın elinde idi. Onlar arasında da rekabet olduğundan her biri bir hava çalışıyordu. Bu haller sebebiyle *Niğde* ve *Aksaray* taraflarını Karaman oğulları işgal ettiler. Emirlerden *Sivas'ta*, maktul Hoca Ali Şah'ın oğlu Hacı İbrahim, *Tokat'da* Şeyh Necip ve *Amasya'da* Hacı Şadgeldi Paşa kendi başlarına hareket ediyorlardı. Bundan başka, Moğollar her tarafa el uzatarak memleket asayişini bozuyorlardı.

⁷² *Amasya tarihi*, c. III, s. 76, 78, 79 da Ali Bey'den evvel büyük kardeşi olan Eretna'nın *Sivas'ı* elde ederek hükümdar olduğunu ve bilâhare Hacı İbrahim tarafından *Sivas'tan* çıkarıldığını ve taraftarlarının gayretiyle Ali Bey'in *Sivas'ta* cülûs eylediğini beyan etmekte ise de bu hususta o tarihte kaleme alınmış olan Bezm-ü Rezm'de ve muasır olan Arap kaynaklarında hiç bir kayıt ve hattâ ima bile yoktur.

Babasının sağlığında meşhur İslâm âlimlerinden Kayserili Abdülmuhsin'den ⁷³ ders görmüş olan Ali Bey, hükümdarlığa geçtikten sonra işe karıştırılmadığı için sefih ve ayyaş olmuştur ⁷⁴. Bir Moğol oğlanına âşık olarak onunla hembezm oluyordu; kendisini toplayıp idareyi ele alacak kudret ve kuvvetten mahrumdu ⁷⁵. Onun bu halini gören devlet erkânı kendisini saymaz oldular ⁷⁶.

Ali Bey'in bir kaç zaman gece gündüz *Kayseri*'de hamamda ayş-ü işretle meclis kurduğunu haber alan Karaman oğlu, bu durumdan faydalanarak *Samargar* ve *Çaykazan* Moğol aşiret kuvvetleriyle *Kayseri*'ye hücum ederek Ali Bey'i *Sivas*'a kaçırıp *Kayseri*'yi elde etmişti 777 H. (1375 M.) ⁷⁷.

Karaman oğlunun elinden *Kayseri*'yi almak için Kadı Burhaneddin Ahmed, *Kayseri* emaretine geçmek istedi ise de muvaffak olamadı ve Ali Bey maksadına vakıf olduğu Burhaneddin Ahmed'i hapsedti; fakat Burhaneddin'e taraftar olan *Sivas* emîri Hacı İbrahim, bu hale canı sıkılarak *Samagar* Moğol kabilesinin

⁷³ Kayserili Abdülmuhsin, İslâm âlimlerinin büyüklerindedir. Memleketinde ve Şam'da tahsil gördü. Memlekete dönüşünde Mehmed Bey'in oğlu Ali Bey'e muallim tayin olundu. Vefatı, Osmanlı müelliflerinde 755 H. (1354 M.) gösterilmişse de التجدیات شرح ismindeki eserini 759 H. (1358 M.)de yazdığına ve Ali Bey'in cülûsunda 1365 de muallimi bulunduğuna göre vefatı bu tarihten sonradır. Zamanında kendisine *efdalür-rum* denilirdi. Bir hayli kıymetli eserleri vardır.

« علی بن محمد بن ارتنا امیر عهد و فرمان ده روز کار بود و اوجوانی عیاش و مدمن الشرب ⁷⁴ و عشرت دوست بود از صباح تا وراوح بشراب و نشاط مشغول و از شام تا بام بر سماع معازف و اغانی مفتون و مشغوف و اوقات مما قرت خمر و زمر مصروف کردانید ... در ارتکاب هوا و هوس عنان اختیار از دست داده و در مهاوی ملاذ و شهوات مدهوش افتاده *Bezm-ü Rezm* s. 91.

« و یکی از فضایل اعمال و قبایح افعال او آن بود که بر مغول ملتحمی عشق آورده بود ⁷⁵ و اورا دوست داشته با او طریق معاشرت و مغالزت می ورزید (s. 92 aynı eser)

« امرای دولت و ارکان مملکت چون حال چنان دیدند دامن از مطاوعت او در چیدند ⁷⁶ » aynı eser.

« پسر قارامان که بمساققت از همه پیشتر بود و بعدت و عدت از جمله بیشتر خبر یافت که چند ⁷⁷ شبانروست تا در حمام مجلس نهاده عیش می کند ... و با فوجی از حشم صماغار و چایغازان که مرده شیاطین مغول و کفره عنایت تاتار بودند چون قضای مبهم و لهب مقرر بر سر او تاخت ... علی بك چون از آن هجوم خبر یافت کل بر سروشانه در موی از حمام بیرون جست و با معدودی چند بطرف سیواس کربخت و خیل و بغال و نقود و اجناس و آلات و ما يعرف *Bezm-ü Rezm*) به بد شمن رها کرد

reisi Hızır Bey'le ittifak ederek Ali Bey'i *Sivas*'ta hapsederek Burhaneddin'i hapisten çıkardı.

780 H. (1378 M.)'de hükümdar Ali Bey'in taraftarı olan Barım bay Moğollariyle *Alagözlü* aşireti zıddiyeti ve eski münafetinden dolayı harbeden Hacı İbrahim maktul olduğundan mahpus bulunan Ali Bey, Kadı Burhaneddin Ahmed'in yardımıyla hapisten çıktı ve bu hallerden ders almayarak mütadı üzere sefahate devam etti, halk bunun rezaletinden bıktı ve ısyan ile hükümdarlıktan atmak istediler ise de ümera araya girerek ayaklanmanın önünü aldılar ve Kayseri kadısı Burhaneddin Ahmed'i de vezir yaptılar (780 Rebiulevvel = 1378 Temmuz)⁷⁸.

Eretna'nın en eski ve nüfuzlu ümerasından olan Hacı Şadgeldi, *Amasya*'da merkeze ehemmiyet vermiyerek kendi başına hareket ediyordu. Şadgeldi o devletin en kıdemli emîri olduğundan vezir Kadı Burhaneddin Ahmed bunu istirkab ediyordu. Bu zıddiyet ve münafet sebebiyle Burhaneddin Ahmed, hükümdar Ali Beyi *Amasya*'ya, Hacı Şadgeldi üzerine sevkettiyse de bir iş görmeğe muvaffak olamadılar ve bu hal Hacı Şadgeldi'nin nüfuzunu arttırdı.

Yine Kadı Burhaneddin Ahmed, Ali Bey'i *Niğde*'nin istirdadı için o tarafa sevkettiyse de yine bir iş görülemedi. Yalnız *Niğde* yakınındaki *Karahisar*'ın zabtıyla müteselli oldular.

Ali Bey, 781 H. (1379 M.)de Türkmen beyleri üzerine *Niğde* taraflarına akın yaparak yağmaladıktan sonra *Sivas*'a döndü. Yine o sene *Erzincan* emîri Pîr Hüseyin Bey vefat ettiğinden evvelce Eretna'ya tâbi olan bu şehrin zabtı için sefer açıldı ise de bir sonuç alınmadan avdet edildi.

Alâüddin Ali Bey, 782 H. (1380 M.)'de veziri Burhaneddin Ahmed'in teşvikiyle kendi başına hareket eden Amasya emîri Hacı Şadgeldi Paşa üzerine yürüdü ise de sefer esnasında *Kazova*'da taundan vefat etti (782 Cemaziyelevvel = 1380 Ağustos).

Ali Bey'in hükümdarlığı on beş sene sürmüş ise de hiçbir nüfuzu olmayarak ümerasının tesiri altında sefihâne yaşamış, hapis ve tahkir edilmiştir.

⁷⁸ *Eretna ve Kadı Burhaneddin Tarihçesi*.

Ali Bey'in cesedi *Kayseri*'ye nakledilerek ceddî ve babası yanına defnedilmiştir⁷⁹.

Tokat'ın Turhal kazasına tâbi *Tazyâ* köyünde 777 H. (1375 M.) tarihli zaviye kitabesi Ali Bey zamanına ait olup bu zaviye Kadı Burhaneddin Ahmed'in hükümdarlığı zamanında yeniden yapıldığı için onun ismi de kitabede geçmektedir⁸⁰.

Ali Bey'in *Erzincan* ve *Doğu Karahisar*'da 768 H. (1366 M.) tarihinde kesilmiş sikkeleri meskûkât kataloglarında görülüyor.

MEHMED BEY BİN ALİ BEY

Babasının yerine yedi yaşında hükümdar olarak küçük olmasına mebnî kendisine bir nâib yâni, vekil tayini takarrür ettiğiinden bu niyâbeti elde etmek için en kıdemli Eretna zamanı emîrlerinden

⁷⁹ Tarih Encümeni Mecmuasının cüz 25, s. 20 sinde Ali Bey'in *Tokat*'ta medfun olduğu yazılmış ise de yanlıştır. *Eretna ve Kadı Burhanettin tarihçesi*'nde ve müverrih Âli'nin *Fusûl-i hall ü akd*'ında bu Ali Bey'in ceddî Eretna'nın yanında medfun olduğu muharrer olup Âli, ziyaret ettiği bu türbede gömülü olanları isimleriyle zikretmektedir. Encümen mecmuasındaki yanlış mütalâa, Ali Bey'in vefat eder etmez cesedinin bir mahfe içinde *Tokat*'a gönderilmiş olmasının *Bezm-ü Rezm*'in yazmasından dolayı olacak. *Bezm-ü Rezm*'in cesedin yalnız *Tokat*'a gönderilmesini zikretmesi, oraya defni demek değildir. Belki vefat yaz ayında ağustosta olduğundan tahnit edilerek *Kayseri*'ye sevk edilmiştir.

Tokat'da medfun olan Ali adında bir zat varsa da buna, mahallince de malûm olduğu üzere, Horoz Ali Bey derler. Memlûk Sultanlığı divanı münşeât mecmuası olan *İcabetüs sâil ilâ Marifet-ir-resâil* isimli münşeatta, daha yukarda Giyasüddin Mehmed Bey kısmında geçtiği üzere Mehmed Bey'e karşı isyan eden Ali Bey'in Horoz oğlu Hoca Ali olduğunu *Tokat*'ta medfun olan Ali Bey'e Hoca Ali Bey bin Horoz denildiğini yazıyor (Paris Millî Kütüphanesi Arapça yazmaları numara 4437, s. 46).

⁸⁰ *Tazyâ*'da zaviye kitabesi :

- ١ — أنشأ هذه الزاوية المباركة أولاً في أيام السلطان علي بن محمد بن ارتنا خلد الله سلطانه
- ٢ — وجددها ثانياً في أيام دولة السلطان برهان الدولة والدين خلد ملكه العبد الضعيف الحاج
- ٣ — لولو بن عبدالله وجعلها وقفاً على العلماء والفقراء المسلمين عامة وقف على مصالحها جميع القرا المدعوة
- ٤ — طازيه و كابتوس و اغجه خان و ارسلان طغمش و توابعها و جميع الكروم الأربعة و وقف ايضاً جميع الكروم تمور
- ٥ — يوسف على مصالح عين الجارية تقبل الله منه لسنة سبع و سبعين و سبعمائة عمل يوسف بن القيصرى . . .

Amasya emiri Hacı Şadgeldi Paşa, *Sivas* üzerine yürüyüp bir elçi vasıtasıyla halkı itaate dâvet etti.

Bunun üzerine Hacı Şadgeldi'nin def'i için Selçuk hanedanından olup *Doğu Karahisar* beyi olan Kılınçarslan *Sivas*'a dâvet edildi⁸¹. Bunun üzerine Hacı Şadgeldi Paşa halkın Selçuk hanedanına karşı olan meyli sebebiyle bir iş göremeyeceğini anladığından *Amasya*'ya çekildi. *Amasya* emiri ile vezir Kadı Burhaneddin'in arası pek açık olduğundan bütün bu hareketler, Kadı Burhaneddin'in tertibiyle oluyordu. Maiyyeti ile *Sivas* etrafına gelmiş olan Kılınçarslan, *Sivas*'a girerek akdedilen mecliste bazı şartlarla nâib flân olundu. Bu mecliste başlıca Kadı Burhaneddin Ahmed, Seydi Hüsam ve Kılınçarslan vardı.

Görüşmede aşiret reisi Cüneyd'in eline geçen *Kayseri* şehri ile *Hiristos* kalesinin zabtedilerek Kadı Burhaneddin'e verilmesi ve maliye vekili olan Seydi Hüsam'ın vazifesinde ibkası kararlaştırmıştı.

Burhaneddin Ahmed *Kayseri* taraflarına gitti, o taraftaki Moğollar kendisini karşıladılar. Burhaneddin bu hüsn-ü kabulden istifade ile *Kayseri*'yi almak istiyordu. Fakat naib-i hükümet Kılınçarslan, Burhaneddin'e haber göndererek Hacı Şadgeldi'nin tedibinden sonra *Kayseri*'nin zabtını muvafık görerek onu celbetti ve Burhaneddin'in reyi hilâfına Şadgeldi üzerine yürüdüyse de harpte mağlûp oldu ve bu mağlûbiyeti Burhaneddin'in kendisine iltihak etmemesinden bilerek araları açıldı.

Burhaneddin Ahmed'in fazl ve kemali, cerbeze ve cesareti Kılınçarslan'ı endişeye sevk ediyordu. Kılınçarslan'ın *Amasya* mağlûbiyeti halkın gözünden düşmesini mücîp olmuştu. Bu durumdan Kadı Burhaneddin Ahmed istifade ediyordu. Kılınçarslan, sabık hükümdarı Ali Bey'in zevcesi ve çocuk hükümdarın annesini alarak mevkiini tahkim etmek istemişti⁸². Bundan başka Burhaneddin'i merkezden uzaklaştırmağı düşünen Kılınçarslan, onu *Kay-*

⁸¹ Kılınçarslan Selçuki hanedanındandır. *Doğu Karahisar* hâkimi idi. *Amasya* tarihine göre Kılınçarslan Altunbaş Selçuki'nin torunu ve Mesud'un oğlu imiş (C. III, s. 83, 96) *Kılınçarslan* bazı muharebelerde ve bilhassa *Erzincan* seferinde Ali Bey'e yardım etmiş ve bu suretle hatırlı emirler arasında yer almıştır.

⁸² Hayrullah Efendi, Hükümdar Ali Bey'in zevcesinin adını Sülübey olarak yazar ve yanlış olarak o kadını Kadı Burhanettin Ahmed'in aldığını söyler (C. V, s. 44).

seri tarafındaki *Karahisar*'a göndermek istemiştir. *Bezm-ü Rezm*'e göre maksadı orada Burhaneddin'e suikasd ettirmektir. Bu haller sebebiyle Kılınçarslan ile Burhaneddin'in araları iyiden iyiye açılmıştı. Kılınçarslan, Burhaneddin'e bir suikasd tertip ettiyse de müteveffa hükümdar Ali Bey'in zevcesine mensup birisi bundan Burhaneddin'i haberdar etmişti. Bunun üzerine Burhaneddin de Kılınçarslan'ı öldürmeğe karar vererek yeğeni Şeyh Müeyyed'le görüştü ve iş takarrur etti. Şeyh Müeyyed, zuhur eden fırsatta Kılınçarslan'ı öldüremedi. İkinci bir fırsat zuhuruna intizar edildi. Bir gün Sivas haricinde Kılınçarslan'la birlikte gezinirken Kılınçarslan'ı öldürdü; yine aynı günde Kılınçarslan'ın amcası Keyhusrev'de aynı akibete uğradı.

Bu cinayetler üzerine Burhaneddin heman şehre gelerek keyfiyeti hazır bulunan erkâna ve halka anlattı, Kılınçarslan'ın kendi aleyhine tertiplerini izah etti. Meclis kendisine hak verdi ve bir reis intihap edilmesini söyledi, ahali kendisini intihap etti. Bu suretle Kılınçarslan'ın ortadan kalkmasıyla küçük hükümdara Kadı Burhaneddin nâib oldu⁸³.

Yeni nâib, çocuk hükümdarı yanına alarak her gün divan yaparak kararlar veriyordu, pek az bir müddet sonra onu da kaldırarak bütün işleri yalnız başına eline aldı (782 Zilkade = 1381 Ocak).

Hal'edilen Mehmed Çelebi'nin âkibeti meçhuldür. *Dürer-i Kâmine* ve *Enba-ül-gumr*'de -iki eserde İbn-i Hacer'indir- 792 H. (1390 M.)'de Kadı Burhaneddin tarafından öldürüldüğünü yazar. İbn Haldun da aynı mütalâadadır. (788 H. 1386 M. ve 789 H. 1387 M.) senelerinde Burhaneddin Ahmed'e karşı tertip edilen suikasda sabık küçük hükümdarın dahil olduğu halde Burhaneddin Ahmed babası Ali Bey ile olan hukuka mebni Mehmed Bey'i affetmişti⁸⁴. Sonra Sivas muhasarası esnasında, Mehmed Çelebi'nin Sivas kalesinde bulunup bir kölesini kemend ile indirerek Mısır ordusu kumandanı Yolboğa'yı teşvik etmiş olmasına nazaran, Mehmed

⁸³ Bütün bu tertipler, hükümdarlığı elde etmek isteyen Kadı Burhaneddin Ahmed'in düzenlemesiyle olduğu olayların tetkikinden anlaşılmaktadır.

⁸⁴ Burhaneddin, suikasd müretteplerinin bir kısmını öldürüp bir kısmını affetmişti. سلطان همه را عفو فرمود و از کناه ایشان تجاوز نمود و از پسر علی بك که تاب اعلی و قدح معلی بود بسبب حقوق مجالحت و مصاحبت که با پدر او مؤکد داشت اغراض و اعراض کرد و از جرم او در گذشت (Bezm-ü Rezm, s. 329).

Çelebi'nin 790 H. (1387 M.)'de hayatta olup İbn Hacer'in yazdığına göre, ihtimal daha sonra 792 H. (1390 M.)'de katledilmiştir.

ERETNA HÜKÜMDARLARININ SIKKELERİ

Alâüddin Eretna'nın 740 hicrisinden sonraki bir sikkesi. Bu sikke müstakil olduğu tarihte kesilmiştir.

			ابو بكر
	السلطان الاعدل		لا اله الا الله
bir yüzü	علاء الدنيا والدين	diğer yüzü	محمد
	خلدا لله ملكه		رسول الله
	اربعين سبعمايه		عثمان

Yine aynı yukarıki sikkeye müşabih diğer bir sikkenin etrafında hulefâ-yı râşidîn isimleri yoktur. Tarih-i silinmiştir. Bunlardan başka Sivas'da basılan üçüncü bir sikkesiyle Madenşehir'de basılan dördüncü sikkesi merhum Ahmed Tevhid Bey'in (Meskûkât-ı Kadime-i İslâmiye) Kataloğu kısım-ı rabi, s. 427, 238 de neşrolunmuştur.

Eretna'nın oğlu Gıyasüddin Mehmed Bey'in de 761 H. (1359 M.) tarihli Erzincan'da basılmış bir gümüş sikkesinin şekli şöyledir :

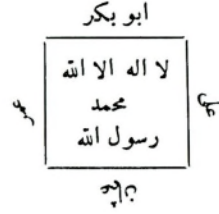
محمد ارتنا		
السلطان الاعظم		لا اله الا الله
غياث الدنيا والدين	۶	ابو بكر عمر
خلدا لله ملكه	۴	على
۷۶۱ سنه		عثمان
ارزنجان		

Bundan başka Gıyasüddin Mehmed Bey'e ait Aksaray, Bayburt, Sivas, Tokat, Kayseri, Çorum, Samsun ve diğer bazı mahal ve mevki isimleri okunan mahallerde sikkeleri görülüyor⁸⁵.

Mehmed Bey'in oğlu Alâüddin Ali Bey'in 767 H. (1365 M.)'de kesilmiş gümüş bir sikkesinin klîşesi şöyledir :

⁸⁵ Meskûkât-ı Kadime-i İslâmiye Kataloğu, kısım-ı rabi sahife 430 - 436.

... السلطان الاعظم
 ... الدنيا والدين
 خلد الله ملكه
 ضرب سنة ٧٦٧
 ار [زنجان]

Yine Ali Bey'in 768 H. (1366 M.) tarihli *Erzincan*'da kesilmiş bir sikkesiyle aynı tarihte *Kegonya*, yâni *Doğu Karahisar*'da darbedilmiş diğer bir sikkesi ve bunlardan başka kesildiği şehirler belli olmayan birkaç sikkesi daha vardır⁸⁶.

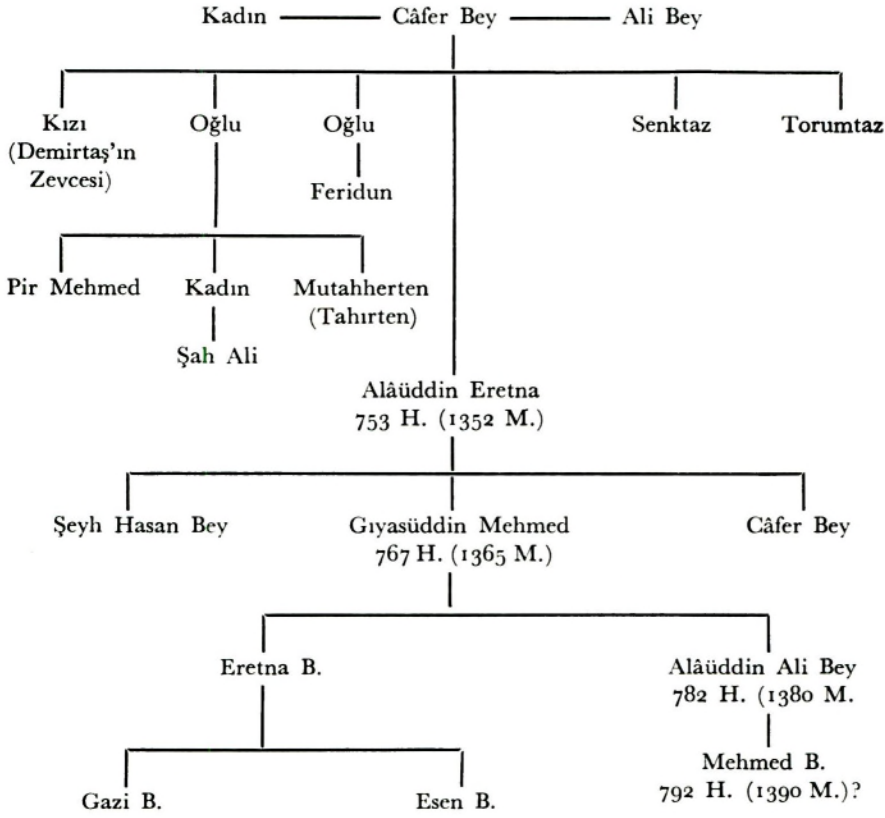
Meskûkât kataloğu dördüncü kısımda s. 440 da Ali damgalı bir sikke daha mevcut olup bu da Mehmed bin Eretna sikkelerine benzediğinden Alâüddin Ali Bey'e aid olması muhtemeldir.

* * *

Olayların tetkikinden anlaşılacağı üzere Orta Anadolu'nun en buhranlı zamanında Eretna'nın kiyasetli idaresi sayesinde kurulan bu devlet, ancak onun hayatında bir varlık göstermiş ondan sonra devlete tahakküm eden ve hükümdar hal' ve katleden emîrlerin ihtiraslarıyla zayıf çocuk hükümdarlar elinde kırk altı sene gibi kısa bir müddette sona ermiştir.

Tarih-i Olcaytu, Bezm-ü Rezm, Tarih-i Osmanî Encümeninin Osmanlı Tarihi, Düvel-i İslâmiye, Şikârî, Ahmed Tevhid Beyin Tarih Encümeni Mecmuasındaki Makalesi, Cami-ud-Düvel, Eretna ve Kadı Burhaneddin Tarihçesi, Sivas şehri isimli eserlere göre Alâüddin Eretna ve evlâdı Şerecesi.

⁸⁶ *Meskûkât-ı Kadime-i İslâmiye Kataloğu, kısım-ı râbi, s. 437 - 439.*

SİVAS VE KAYSERİ HÜKÜMDARI KADI BURHANEDDİN AHMED

Ord. Prof. İ. HAKKI UZUNÇARŞILI

KADI BURHANEDDİN AHMED KİMDİR ?

Kadı Burhaneddin, kendi hayatında yazdırdığı *Bezm-ü Rezm* adındaki Farsça Vekayinâmeye göre ecdadı Oğuzların *Salur* boyundandır. Yukarı ecdadından Mehmed, *Harez*m'den kalkarak *Kastamonu*'ya hicret etmiştir. Mehmed'in babasının ismi *Resul* ve büyük babasının adı da *Sevinç*'tir.

Mehmed'in oğlu Celâlüddin Habib *Kastamonu*'da doğmuştur. Celâlüddin Habib, tahsilden sonra Anadolu Selçuk devleti ricalinden vezir Kadı Hotenî'ye¹ damad olmuş ve o sayede Kayseri kadılığını elde etmiştir. İzzeddin ile Rüknüddin Kılınçarslan'ın saltanat kavgaları esnasında Kayseri kadısı bulunan Celâlüddin Habib'i, Rüknüddin Kılınçarslan *Kayseri*'nin kendisine terki için biraderi İzzeddin'e murahhas olarak göndermişti.

Celâlüddin Habib, 676 Muharrem (1277 Haziran)'de ve Türk Memlûk Sultanı Melik Zâhir Baybars'ın Kayseri'yi zapt ile avdetini müteakip Anadolu'ya gelen İlhan hükümdarı Abaka tarafından, Memlûk sultanına karşı meyil göstermelerinden dolayı yapılan katliâm esnasında kadî'l-kuzât derecesinde yani Şeyhülislâm makamında iken katledilmiştir².

¹ Cemaleddin Mehmed bin Hasan El-Hotenî, Sultan II. Giyasüddin ve oğulları İzzeddin ve Rüknüddin zamanlarında Atabey ve vezir idi. İki kardeşin saltanat mücadeleleri esnasında *Konya* yolundaki *Sultan Alâüddin hanı* kurbinde vaki harpte maktul oldu. Rüknüddin Kılınçarslan taraftarlarından idi (الولد الشفيق *el-Veled-üş-Şefik*).

² Mısır hükümdarı Melik Zâhir Baybars, *Elbistan* ovasında Moğolları mağlûp ettikten sonra *Kayseri*'ye kadar gelmiş ve kendisini Moğollara karşı koymak için dâvet eden Selçuk devleti büyüklerinden kimseyi göremeyince tekrar *Suriye*'ye dönmüştü. Moğolların mağlûp olmasından müteessir olan İlhan hükümdarı Abaka Han, Anadolu'ya gelmiş, muharebe meydanını gezmiş fevkalâde müteessir olmuş,

Celâlüddin Habib'in oğlu Hüsameddin Hüseyin ve onun oğlu Siracüddin Süleyman ve daha sonra onun da oğlu Şemseddin Mehmed ve sonra onun da oğlu Burhaneddin Ahmed hepsi *Kayseri*'de kadılık etmişlerdir.

Kadı Hüsameddin Hüseyin Anadolu Selçuk Devleti ümerasından birinin kızını alarak bu yüzden zengin olmuş³ ve bu izdivaçtan Siracüddin Süleyman dünyaya gelmiştir. Hüsameddin Hüseyin'in, Gıyasüddin Mesud'un ikinci hükümdarlığı zamanında ve 702 H. (1302 M.) senesinde Kayseri kadısı bulunduğunu, Kadı Hoteni'nin torunu Ahmed'in İbn Bîbî denilen muhtasar selçuknâmesinden anlamaktayız. İkinci İzzeddin Keykâvüs'un kızlarından birini Moğol ümerasından birisi almış ve bu izdivaçtan doğan kızı da Siracüddin Süleyman tezvîc eylemiştir ki, bu icdivaçtan doğan Şemseddin Mehmed, Kadı Burhaneddin Ahmed'in babasıdır⁴.

Siracüddin Süleyman'ın *Kayseri* kadılığı Alâüddin Eretna'nın hükümdarlığı zamanındadır. Takriben 739 H. (1338 M.)'de

Kayseri'ye gelince katliâm yapılmasını emreylemiş ve bu arada *kadi'l-kuzât Celâlüddin Habib* de katlolunmuştur.

« ثم عزم على قتل من قيساريه من المسلمين فاجتمع اليه القضاة والفقهاء وقالوا هؤلاء رعيه ولا طاقة لهم بدفع عسكر اذ انزل عليهم وهم مع الزمان عبيد من ملك فلم يرجع الى ذلك امر يقتل جماعة من اهل البلد و قتل قاضى القضاة جلال الدين حبيب و امر عسكره ان يبسط فى المملكة الروميه ... »

Nihayet-ül-ireb c. IV, s. 260 ve müteakip sahifeler (*Köprülü kütüphanesi numara 1188*) Zehebî (*el-İber*) ve Aynî İkd-ül-Cüman'da da Celâlüddin Habib'in katli yazılmıştır. (*el-İber Ayasofya kitapları Nr. 3079* ve *عقدالجهان İkdül-cüman c. XIX, Velîyyüddin efendi kitapları Nr. 2391*).

³ el-Veledüş-şefik Hüsameddin Hüseyin'den şöyle bahsediyor:

« اكر خداوندم قاضى القضاة فى الاوقاف حجة الاسلام بالاستحقاق مولانا حسام الملة والدين قاضى ممالك روم و قيصريه كه در تذكرة او اخر سلجوقيان ياد شريمتش مى آيد »

Yine aynı müellif, Muhtasar Selçuknâmesinde de hicri 702 tarihlerinde Gıyasüddin Mesud'un zamanında *Kayseri* ve *Memalik-i Rum* kadısı bulunan Hüsameddin Hüseyin bin Celâlüddin Habib'i pek tantanalı elfazla zikrediyor.

⁴ (İzzeddin bin Gıyasüddin evlâdından bir duhter-i pakize gevher hancandan-ı selçukiden zuhur edip feterât-ı eyyam iktizasiyle haşerat-ı Moğol ümerasından birinin hibale-i tasarrufuna dahil olup andan bir duhter dahi vücuda gelip bir tarik ile *Kayseri*'ye düşmüş idi. Duhter-i saniyeyi Kadı Siracüddin tezvîc edip. .) *Eretna ve Kadı Burhanettin tarihçesi*. Bezm-ü-Rezm'de de aynı mütalâa vardır.

Eretna, *Azerbaycan* hükümdarı Çobanilerden Küçük Şeyh Hasan'a karşı durumunu tehlikeli görerek kendisinin Sultanın Memalik-i Rumda nâibi, yâni vekili olarak tanınmasını talep etmek üzere Siracüddin Süleyman'ı Mısır Memlûk Sultanı Melik Nâsır Mehmed'e murahhas olarak göndermiş⁵ ve bu husus için Siracüddin birkaç defa *Kahire*'ye gidip gelmiş ve hizmetinde muvaffak olmuştur. Siracüddin Süleyman vefatı tarihi olan 752 H. (1351 M.) tarihine kadar kadılık etmiştir. Kabri *Kayseri*'dedir⁶.

Siracüddin Süleyman'ın oğlu Şemseddin Mehmed'in ismini bazı tarihler yanlış olarak Abdullah diye kaydetmişlerdir⁷ ve yine bazı tarihler Şemseddin Mehmed'in, küçük yaşta tahta çıkan *Eretna oğlu*'nun yerine diğer ümera ile birlikte naiblik ettiğini ve vefatında oğlu Burhaneddin'in de bu heyete dahil olduğunu yine yanlış olarak zikrederler⁸.

Şemseddin Mehmed, Selçuk ümerasından Mahmud Müstavfi'nin torunu olan bir kızı tezviç ettiğinden bu izdivaçtan Kadı Burhaneddin Ahmed doğmuştur. Burhaneddin'in annesinin babası Nizamüddin Abdullah Çelebi'dir. *Bedreddin* ve *Celâlüddin* lâkablariyle mâruf olan Mahmed Müstavfi⁹ Anadolu Selçuk hükümdarı Üçüncü Gıyasüddin Keyhusrev zamanında maliye vekili idi. Burhaneddin Ahmed'in dayısı emîr Yusuf Çelebi'nin evlâd ve torunları da vardır¹⁰.

Bezme-ü Rezm'i yazan Aziz Esterâbâdî, Burhaneddin için baba tarafından tertip ettiği silsileye göre, Kadı Burhaneddin Ahmed, babasının anası tarafından Anadolu Selçuk ailesine mensup-

طلب ارتنا تقليداً ناصرياً بناية الروم و تردد في هذا سراج الدين قاضي قيساريه فكتب له فاخلص الموالاته و اقام دعوة الخطبة الناصريه على منابر البلاد الروميه « Mesalik-ül-ebzar

⁶ Siracüddin Süleyman'ın kabir kitabesi:

١ — بسم الله الرحمن الرحيم توفى ... ٢ — على الله هذا التربة لمولانا الملة ...

٣ — العلم سراج الملة والدين طاب

٤ — ثراه في الثالث عشرين رمضان اثني وخمسين وسبعماية

⁷ *Enbâ-ül-gumr*, *Ikd-ül-cuman*, *Revâmiz-ül-â'yan*, *Tabakat-ı Hanefiyye*, *Mecelletün-nisab* ve *fezleke*.

⁸ *Eretna ve Kadı Burhaneddin tarihçesi*, *Acâib-ül-makdûr*, *el-Menhel-üs-sâfi*.

⁹ Kuyûd-ı atıkadaki vakfiyede Bedreddin Mahmud Müstevfi diye yazılıdır (Mukataa dördüncü defter sahife 58).

¹⁰ Keza mukataa dördüncü defter ve aynı sahife (Vakıflar Umum Müdür-lüğü).

tur. Tabîî bu silsileyi Bezm-ü Rezm müellifi Burhaneddin'in kendisine söylemesiyle yazmıştır. Doğru olup olmadığı hakkında bir mütalâa dermeyen edememekle beraber kendisinin türedi makulesinden olmayıp ana ve baba tarafından asîl bir aileye mensup olduğu vesaike teyyüd etmektedir.

Kadı Burhaneddin Ahmed, 745 Ramazan (8 Ocak 1345) de *Kayseri*'de dünyaya gelmiştir. Henüz iki yaşında iken validesi vefat etmiştir. Dört yaş ve dört günlük iken 749 H. (1348 M.)'de okula başlamış az zamanda ibâreyi doğru okuyup ve Farsça bir kitabı yanlışsız okumağa muvaffak olduğundan, âdet üzere zamanı şeyhlerinden Şeyh Ali Mısrî beline kemer bağlamıştır¹¹.

Burhaneddin fart-ı zekâsına binaen henüz on iki yaşında iken sarf, nahiv, lûgat, mantık, hesap, aruz ve sair ulûm-u cüz'iyi görmüş, siyakat yazı yazmış Arabî ve Farisî divanlardan okumuştur.

Burhaneddin, daha sonra babasiyle *Şam*'a gitmiş, on dört ay kalıp tahsile devam etmiş ve sonra *Kayseri*'ye dönerek tedris ile meşgul olmuştur. On dört yaşında iken tahsil için *Haleb*'e giderek Şeyh Alâüddin ebül Mehasin Malatî'den fıkıh okumuştur¹².

BURHANEDDİN'İN SPOR HAYATI

Burhaneddin Ahmed vaktini boş geçirmezdi, ders okuma ve okutmadan hâlî kaldığı zamanlarda ok atmak, kılıç kullanmak, ata binmek gibi sporlarla meşgul olurdu¹³.

MISIR SEYAHATI

Burhaneddin 759 H. (1358 M.)'de babasiyle beraber Mısır'a gitmiş hastalığına rağmen fıkıh, usul-i fıkıh, feraiz, ilm-i hadîs, tefsîr ve heyet gibi yüksek dersleri görmüş ve orada dört mezhep (Hanefî, Şâfiî, Mâlikî, Hanbelî) hakkında tetkikatta bulunmuş ve oradan *Şam*'a giderek Kutbüddin Râzî'den, Keşşaf haşiyesi Şerh-i metâli, (mantıktan) Miftah, (belâgatten) Pezdevi gibi mühim dersler gördüğü

¹¹ Bele kemer bağlamak eski âdetlerimizden olup destur vermek, icazet vermek demektir.

¹² *Zeyl-ül-Vâfi fil-Menhelis-sâfi* (Kadı ibn Şühbe, *Esat Efendi kitapları Nr. 2345* (800 senesi Ahmed Burhaneddin maddesi).

¹³ Bezm-ü Rezm (matbû nüsha, s. 65).

gibi, Mehmed Neyli'den tıp dersi almış ve burada bir buçuk sene de iyi istifade eylemiştir¹⁴.

Burhaneddin Ahmed 764 H. (1363 M.)de on dokuz yirmi yaşında iken yine babasıyla beraber Hicaz'a gitmiş ve haccı ifadan sonra avdet ederken babası Şemseddin Mehmed *Maarre* kasabasında vefat etmiştir.

Oğlunun yetişmesi için fedakârlıktan çekinmeyen, babasının ölümünden pek ziyade elem duyan Burhaneddin Ahmed *Haleb'e* gelerek bir müddet inziva âleminde yaşamış ve kitap okumakla müteselli olmuştur.

BURHANEDDİN AHMED'İN KAYSERİ KADILIĞI

Burhaneddin Ahmed, 765 H. 1364 M. senesi içinde *Kayseri'*ye gelerek Kayseri kadılığını istemiş ise de kendisini istirkab edenlerin husumetleri yüzünden muvaffak olamamış ve fakat bir sene sonra, yâni 1365 de, yirmi bir yaşında arzu ettiği kadılığı elde etmiştir.

Burhaneddin'in kadılığı esnasında 767 H. 1366 M. de Eretna hükümdarı Gıyasüddin Mehmed Bey'in ümeranın kararıyle katli hâdisesi meydana gelmiştir. Gıyasüddin Mehmed Bey, kendisine tahakküm eden veziri *Ali Şah'*ı Mısır kuvvetlerinin yardımıyla mağlûp ve katletmişti. Hükümdarın bu halinden kuşkulanan ümera, ittifak ederek bir sene sonra Gıyasüddin Mehmed'i öldürmüşler ve yerine henüz pek genç olan oğlu *Ali Bey'*i hükümdar ilân eylemişlerdi. Gıyasüddin Mehmed Bey'i öldüren bu müttefik ümera arasında Kayseri kadısı olan Burhaneddin Ahmed'in bulunmadığı anlaşılıyor¹⁵, kendisinin bu işte medhali olmadığı Amasya emiri Hacı Şadgeldi Paşa'nın, küçük hükümdar Mehmed Çelebi'yi hükümetine iade etmesi teklifine karşı Hacı Şadgeldi'nin sefirine verdiği cevaptan anlaşılıyor. Hacı Şadgeldi'nin sefirine Burhaneddin: "Hacı Şadgeldi'ye söyle Emîr Zâde'nin ceddini katletti ve babasını şehir şehir dolaştırdı ve milk-i mevrusu olan

¹⁴ İbni Tulon (el-Guref-ül-aliyye (الغرف العلية) isimli eserinde *Burhaneddin'in* *Mısır'da* bulunduğu sırada ilm-i nücumda mâhîr bir müneccimden kendisinin hükümdar olacağını öğrendiğini yazar. Ondan naklen, *Revâmiz-ül-â'yan* (*Hâlet efendi kitapları* nr. 583. c. III, s. 333).

¹⁵ وفات محمد بن ارتنا - والى عن عهد امير محمد بن ارتنا عفا الله عنها بر دست بعض از ارکان دولت خود بفتارسيد و سرير سلطنت از پادشاه وقت خالی شد Bezm-ü Remz, s. 79.

Amasya'ya geldiği halde ona ehemmiyet vermedi" sözü Gıyasüddin Mehmed Bey'in katlinde alâkası olmadığını gösteriyor¹⁶.

777 H. (1375 M.) de Karaman oğlu Alâüddin Bey *Kayseri*'yi zabtetmiş ve hamamda bulunan hükümdar Ali Bey güç hal ile *Sivas*'a can atmıştı. Karamanoğlu. *Kayseri*'yi zabtedince hükümdar Ali Bey'e gücenerek şehir kenarındaki çiftliğine çekilmiş olan Kadı Burhaneddin'i celb ile işleri ona bıraktı ve kendisi Moğol askerine emniyet edemediğinden çekilip gitti ise de şehirde Karaman kuvvetlerinden bir kısmı kaldı; şehrin idaresi Burhaneddin'in elinde idi.

Karaman askeri ahaliye zulmettiğinden halkın dâveti üzerine Eretna hükümdarı Ali Bey'in askeri *Kayseri*'ye girdi ve bunun üzerine Burhaneddin Ahmed, Karaman askerini *Kayseri*'den çıkararak *Sivas*'a haber gönderip *Kayseri*'ye bir vali gönderilmesini istedi ve kendisi yine çiftliğine çekildi.

Bir müddet sonra, *Sivas* emîri olup Eretna devletini elinde tutan ve Ali Bey'e kıymet vermeyen Hacı İbrahim, *Kayseri*'nin, Ali Bey'de bulunmasını istemiyor ve burayı Burhaneddin Ahmed'e vermek istiyordu. Bir vesile ile sefih olan hükümdar Ali Bey'i de hapsedmişti.

Ali Bey, Hacı İbrahim ile arasındaki bir takım maceralardan sonra *Alagöz* ve *Barımbay* aşiretleri arasındaki bir mücadelede *Alagöz* aşiretine yardım eden Hacı İbrahim, çarpışmada maktul olduğundan hapiste bulunan Ali Bey, Kadı Burhaneddin Ahmed'e müracaat ile onun delâletiyle hapisten kurtuldu ve Burhaneddin 780 Rebiulevvel (1378 Temmuz)de Ali Bey'e vezir oldu.

BURHANEDDİN AHMED'İN VEZİRLİĞİ

Eretna emîrlerinden Hacı Şadgeldi Paşa, *Amasya*'da bir hükümdar gibi hareket ediyordu. Eretna devletinin en büyük ve eski ve en hatırlı emîri olan Hacı Şadgeldi'yi Burhaneddin Ahmed istirkab ediyor ve onu îcabında tasavvuratına mâni sayıyordu. Bunun için ilk iş olarak hükümdar Ali Bey'i *Amasya* emîri üzerine sevketti ise de bir iş beceremediler ve bu hal Şadgeldi'nin nüfuzunu arttırdı. Daha sonra *Niğde*'yi geri almak üzere Ali Bey'le beraber o tarafa gittilerse de yine bir başarı elde edilemedi ve *Niğde* yakının-

¹⁶ Bezm-ü Rezm, s. 234. «سلطان (Burhaneddin) گفت با حاجی شادی بکوکوکه
اولا جد امیرزاده را بقتل آوردی و پدرش را از شهر بشهر دو انیدی»

daki *Karahisar*'ın zabtiyle müteselli oldular, *Aksaray* kasabası muhasara edildi ise de alınmadı. 1379 da *Niksar* taraflarında Taceddin oğulları toprakları çığnendi ve yine o sene vefat eden *Erzincan* Emîri Pîr Hasan'ın ölümünden istifade ile o tarafta açılan seferde de bir netice elde edilemedi.

782 H. (1380 M.) de Eretna hükümdarı Ali Bey, veziri Kadı Burhaneddin'in reyî hilâfına olarak *Amasya* emîri Hacı Şadgedli üzerine yaptığı seferde taundan *Kazova*'da vefat etti (782 Cemaziyel- evvel = 1380 Ağustos).

Burhaneddin Ahmed, Ali Bey'in cesedini *Tokat*'a gönderip orada techiz ve tekfinini müteakip ecdadı türbesine defnedilmek üzere *Kayseri*'ye yolladı ve acele *Sivas*'a gelip Ali Bey'in yedi yaşındaki oğlu Mehmed Çelebi'yi hükümdar ilân eyledi.

Bu küçük hükümdara nâib olmak için en eski emîr Hacı Şadgeldi Paşa *Sivas*'a gelmek üzere iken, bu çocuğun nâibliğine Anadolu Selçukîleri ailesinden *Doğu Karahisar* emîri Kılınçarslan celbedildiğinden Hacı Şadgeldi gelemeyerek *Amasya*'ya döndü. Kılınçarslan bazı şartlarla nâib oldu. Şartlardan birisi aşîret reisi Cüneyd'in eline geçmiş olan *Kayseri*'nin zabtedilerek Burhaneddin Ahmed'e verilmesi idi.

Bu kararı müteakip Burhaneddin *Kayseri* tarafına gitti, Moğollar kendisini eyî karşıladılar. Bundan istifade ile Burhaneddin *Kayseri*'yi elde etmek istiyordu, fakat nâib Kılınçarslan kendisini *Sivas*'a dâvet edip Hacı Şadgeldi üzerine *Amasya*'ya gitti. Burhaneddin bu sefere taraftar değildi ve Kılınçarslan mağlûp olarak *Sivas*'a döndü ve başarısızlığını Burhaneddin'in kendisine iltihak etmemesinden bildi ve bu suretle araları açıldı.

Burhaneddin Ahmed'in ilim ve fazileti, ve natuk, çevik ve cerbezeli olması, nâib Kılınçarslan'ı endişeye düşürmüştü. Kılınçarslan, ölen hükümdar Ali Bey'in zevcesini almak suretiyle kendisini hükümdar ailesine yanaştırmıştı. İki taraf da birbirlerinden çekiniyorlardı. Kılınçarslan, Burhaneddin Ahmed'i merkezden uzak tutmak istediğinden onu *Kayseri* tarafındaki *Karahisar*'a göndermek istemişti; maksadı rivayete göre orada Burhaneddin'e suikasd yaptrırmaktı, Kılınçarslan'ın bu tasavvurunu merhum Ali Bey'in zevcesine mensup birisi Burhaneddin'e haber verdiğinden o daha evvel davranarak Kılınçarslan'ı öldürmeğe karar verdi, ve bir gün

şehir haricinde Kılınçarslan'la beraber gezinirken Kılınçarslan'ı bizzat öldürdü ve yine o gün Kılınçarslan'ın amcası Keyhusrev de aynı âkıbete uğradı.

Bu facia üzerine Burhaneddin Ahmed, hemen şahre gelerek keyfiyeti ileri gelenlere ve halka anlattı, Kılınçarslan'ın kendi aleyhindeki tertibatını izah eyledi; meclis kendisine hak verdi ve Burhaneddin bir nâib intihabını teklif etti, meclis de kendisini nâib seçti (1380).

Burhaneddin her gün divanda bulunur ve genç hükümdar da yanında oturur; işler hakkında kararlar verirdi. Tasavvurunu fiile koymak için *Amasya* emîri Hacı Şadgeldi'den çekiniyordu. Nihayet bir müddet sonra bu çocuk hükümdarı hal'ederek kendi hükümdarlığını ilân eyledi (782 Zilkade=1381 Ocak).

BURHANEDDİN AHMED'İN HÜKÜMDARLIĞI

Burhaneddin'in hükümdarlığına bir kısım Eretna devleti emîrleri taraftar olmadılar; bunların bazıları *Amasya*'ya, *Erzincan*'a ve *Şam*'a gittiler ve bazılarını da Burhaneddin birer vazife ile *Sivas*'tan uzaklaştırdı. Bu meyanda öldürdüğü Keyhusrev'in kardeşi (Zünnun)'a Koylu Hisar ve *Akşehirâbad* taraflarını verdi¹⁷.

Burhaneddin Ahmed *Amasya* hâkimi Hacı Şadgeldi'ye karşı çekingen durumda idi. Çünkü Hacı Şadgeldi üzerine birkaç defa asker çekildiği halde mağlûp edilememiş ve bilâkis yerinde galebe çalarak cüretlenmişti. Bunun için Burhaneddin bu müthiş rakibi ile anlaşmak istiyordu. Onun için kendi musahip ve mütemedi Ahi İsa'yı, Şadgeldi'ye gönderdi ise de Şadgeldi, kuvvetine güvendiğinden bu müracaata ehemmiyet vermedi ve Burhaneddin aleyhinde sözler söyledi ve kuvvetlerini *Tokat* taraflarına gönderdi. Bunun üzerine Burhaneddin Ahmed, ister istemez Hacı Şadgeldi ile harbetmeğe mecbur olup asker topladı.

Bu sırada *Çaykazan* Moğollariyle ittifak eden ve *Tokat* ahalisini elde ederek oradan *Sivas* üzerine yürüyen Hacı Şadgeldi Paşa, Burhaneddin'e haber göndererek Ali Bey'in oğlu küçük hükümdar Mehmed Çelebi'yi tekrar hükümdar ilân eylesini istedi. Bur-

¹⁷ Bu *Akşehir*, *Suşehri*'nin *Akşehirâbad* nahiyesi'nde olup hâlâ *Akşar* diye maruf bir köydür. Yakın zamana kadar mamur idi.

haneddin, Şadgeldi'yi ilzam edecek cevaplarla Şadgeldi'nin elçisini geri gönderdi.

Burhaneddin, kiyasetli bir tedbir ile Hacı Şadgeldi'nin müttefiki *Çaykazan* Moğollarını kendi tarafına celbederek, Şadgeldi'yi zayıf düşürdü ve onun ittifak ettiği *Erzincan* emiri Tahirten ile de uyuştu, *Tokat* emiri Şeyh Necib'i de ele aldı, durumunu zayıf gören Hacı Şadgeldi *Amasya*'ya avdete mecbur oldu¹⁸.

Bu suretle kuvvetlenen Burhaneddin Ahmed taarruz edecek duruma geldi. İyiden iyi tertibat aldıktan sonra *Tokat*'a ve oradan da *Dânişmendiye* köyüne indi; mıntakasına giren Burhaneddin'e karşı çıkan *Amasya* emiri Şadgeldi Paşa ile (783 Ramazan=1381 Kasım) da vukua gelen muharebede Hacı Şadgeldi maktul ve kuvvetleri perişan oldu. Baş kesilerek *Sivas*'a ve oradan da *Erzincan* emiri (Tahirten)'e gönderildi. Cesedi de *Amasya*'ya götürüldü¹⁹.

Bu vaka Kadı Burhaneddin için en büyük başarı idi. Kolu bükülmez zannedilen bu müthiş rakibin bu suretle ortadan kalkması bütün meydanı—ufak tefek engellerden sarfınazar—Burhaneddin Ahmed'e açtı. Onun nazarında diğer rakipleri de tehlikeli olmakla beraber ikinci derecede idiler.

Bu zaferi müteakip *Sivas*'a dönen Burhaneddin Ahmed, her tarafa hükümler göndererek hutbeyi namına okutturdu ve adına sikke kestirdi.

Burhaneddin Ahmed, kendisine muhalefet edenlerden Eretna'nın birader zadesi Feridun ile ümeradan Seydi Hüsam, *Tokat* emiri Şeyh Necib'i tatmin ile kendisine celbe çalıştıysa da bunlar yanaşmadılar; Burhaneddin bunları *Tokat* kalesinde muhasara etti ve iyice sıkıştırdı.

Burhaneddin Ahmed'e karşı bir suikasd tertibatı haber alınmıştı. Şadgeldi harbinde Burhaneddin'le beraber bulunan Moğol rüesasından Babuk oğlu Ali Paşa, Burhaneddin'i ava dâvet etmiş ve gelince öldürmek üzere tertibat almış ise de bu suikasd

¹⁸ Kadı Burhaneddin ile Hacı Şadgeldi Paşa arasında bu ihtilâf ve rekabet devam ederken 783 H. (1381 M.) de Eretna devletine ait *Divriği* kasabası Mısırlıların eline geçmiş ve nâibliğine de İbrahim bin Mehmed Şehri tayin olunmuştur.,

¹⁹ *Kitabeler, Birinci Kısım* (İsmail Hakkı Uzunçarşılı) Amasya kitabeleri arasında s. 107. Orada Şadgeldi Paşa'nın türbesi ve kabir kitabesi ve kısa olarak emirliği hakkında malûmat vardır.

teşebbüsünü haber alan Burhaneddin dâvete icabet etmedi. Bu suikasdı tertip edenler Ali Paşa ile Ahi Nevruz ve daha başkaları olduğu tahakkuk etti. Burhaneddin, her ne sebebe mebni ise bunlara dokunmayıp haklarında af muamelesi yaptı. Bunlar muvaffak olmuş olsalardı, hükümdar müteveffa Ali Bey'in zevcesini almış olan Babuk oğlu, Küçük Mehmed Çelebi'yi hükümdar yapacakmış.

İlkbaharda eşkıya tarafından *Sivas* havalisi tehdit edildiğinden Burhaneddin *Tokat* muhasarasını kaldırıp *Sivas*'a geldi ve *Tokat*'ta bulunup muhasaradan kurtulan Seydi Hüsam, Şeyh Necip ve diğer ümera *Amasya*'ya giderek Hacı Şadgeldi'nin oğlu Emîr Ahmed ile Burhaneddin aleyhine tertibat aldılar. Seydi Hüsam, Moğolların yanına giderek onları Burhaneddin aleyhine kışkırttılar. Bu sırada Burhaneddin, *Amasya* emîri Ahmed ile anlaşmak üzere gönderdiği Hoca Yakut, Emîr Ahmed'i, Burhaneddin aleyhine çevirdi; bundan haberi olmayan Burhaneddin, üçyüz süvari ile sulh beklerken birden bire altı bin Moğol kuvvetiyle karşılaşarak şaşırıp ve ölüm tehlikesine maruz kaldı. Halil adında bir Dulgadırlının gayretiyle kurtularak yalnız başına *Sivas*'a can attı ve acele kuvvet toplayıp Moğolları perişan ederek epi ganimet aldı. Kendisini ölümden kurtaran Dulgadırlı Halil'e (*Yoldaş Halil*) unvanını verdi.

BURHANEDDİN ALEYHİNE İKİNCİ SUİKASD TERTİBİ

Sultan Burhaneddin bir cuma günü namaza gideceği sırada birisi gelip kendisini görmek istedi ve kendisi ele verilmemek şartıyla namaz esnasında suikasd tertip edildiğini haber verdi. Burhaneddin suikasd tertipçilerinden Mahmud Fiç, Ahi Nevruz, Feridun ve sairlerini yakalattı. Ahi Nevruz'u idam, Mahmud Fiç'in önce sinirlerini kestirdi ve askerden olanlar asılarak karınları deşildi. Bazıları da hapsolup gözlerine mil çekildi.

* * *

Sultan Burhaneddin'in etrafındaki hasımlarıyla uğraşmasını adım adım takip edersek *Bezm-ü Rezm*'i tercüme etmiş oluruz. Ben bunların naklini şimdilik lüzumsuz görerek mühim olanlarını işaret edeceğim.

Burhaneddin Ahmed, hükümdarlığı müddetince *Amasya* emîri Şadgeldi Paşa zade Ahmed ve *Erzincan* hâkimi Mutahharetin ve sabık *Tokat* emîri Şeyh Necib, Canik beyleri Tacüddin Bey ve oğulları ve Ömer oğlu Cüneyd ve Eretna'nın birader zadesi Feridun, *Doğu Karahisar* emîri Melik Ahmed, Seydi Hüsam, Nebi ve civardaki Moğol aşiretleri ile uğraşmış ve bunlardan başka haricen Karaman oğulları, Osmanlılar, Mısır Memlük sultanlığı ile çarpışmış ve heman ekserisinde muvaffak olmuştur.

KAYSERİ'NİN ZABTI

Kayseri Karaman oğlunun eline geçmiş sonra buranın idaresi Ömer oğlu Cüneyd'e verilmiş ve bir kaç senedir onun elinde bulunmuştu. Burhaneddin Ahmed, 786 H. (1384 M.) de *Kayseri*'yi Cüneyd'in elinden almış ve yeğeni Şeyh Müeyyed'i *Kayseri*'ye tayin eylemiştir²⁰. Bundan sonra Burhaneddin, Cüneyd'i müdafaya kalkan Karaman oğlu üzerine yürüdüyse de Osman oğlu Murad Hüdavendigâr'ın kendi hududu civarında bulunmasına ve Karaman oğlunun teklif ettiği sulh şartlarını kabul etmesine mebni geri döndü. Bu vak'a ya 788 H. (1386 M.) senesinde veyahut bir sene sonradır; fakat Karaman oğlu vâdinde durmuyarak Cüneyd'i *Kayseri* havalisinin tahribi için teşvik ediyordu.

Takriben 789 H. (1387 M.)de Burhaneddin'e üçüncü defa bir suikasd daha tertip edildi ise de muvaffak olunamadı ve bunda medhali olanlar arasında sabık hükümdar Mehmed Çelebi de vardı, fakat Burhaneddin bu çocuğu affetti, diğerlerini öldürdü.

789 H.(1387 M.) de Timurlenk, Karakoyunlu hükümdarı Kara Mehmed'e tâbi olan *Erzurum*'u tahrip ve etrafını yağma etmiş, *Erzincan* hâkimi Mutahharetin (Tahirten) şehri boşaltmıştı. Her taraf heyecan içinde idi. Bu tehlikeye karşı Burhaneddin Ahmed, *Sivas* kalesini tamir edip harbe hazırlandı ise de Timurlenk'in *Gürcistan* tarafına gittiği haber alınarak ortalık sükûnet bulmuştu.

²⁰ Yine bu 786 H. (1384 M.)de Dulgadır oğlu Halil Bey ile Burhaneddin Ahmed ittifak ederek Memlük devletine ait *Dârende* ile *Divriği* kasabalarının etrafını yağmalamışlardı. Bunun üzerine Memlüklerin Halep nâibi Yolboğa en-Nâsiri heman *Elbistan* ve *Maraş* taraflarına hareket ettiyse de bunlar *Sivas*'a doğru çekilmişlerdi. (*Kıtab-üs-Sülûk Ayasofya kütüphanesi*, c. III) *Makrizi* Burhaneddin yerine yanlış olarak *Sivas* hâkimi Kadı İbrahim diyerek Eretna hükümeti zamanındaki *Sivas* hâkimi Hacı İbrahim'i zannediyor.

BURHANEDDİN AHMED'İN MEMLÛK DEVLETİYLE ÇATIŞMASI

Burhaneddin Ahmed, 790 H. (1388 M.)'de *Erzincan* hâkimi Emîr Mutahharetin üzerine harekete hazırlanırken Mısır hükümetinin *Malatya* nâibi Emîr Mintaş'dan bir elçi gelerek Memlûk sultanlığı' aleyhine Burhaneddin'e ittifak teklif etti.

Mintaş, Deşt-i Kıpçak'dan getirilmiş Türk kölelerindendi²¹. *Mısır*'da son Türk hükümdarı Melik Salih Selâhaddin Hacı 784 (H. 1382 M.) senesinde çerkes kölelerden Berkuk tarafından hal' edilmiş ve devletin başına Berkuk geçmişti.

Berkuk çerkes olup *Mısır*'da nüfuzları olan ve emîrlik eden Türk kölelerinden çekiniyor ve küçük bir fırsattan istifade ile onları öldürüyordu. Bunun için Türk olan *Malatya* nâibi Mintaş da muhtemel tehlikeye karşı *Sivas* hükümdariyle ittifaka lüzum görüp şayet üzerine *Mısır* ve *Şam*'dan asker gelirse *Malatya*'yı Burhaneddin'e vermeyi şart ittihaz etti.

* * *

Burhaneddin Ahmed'in daha önceden *Mısır*'la arası açıktı. Burhaneddin Ahmed, Dulgadır beyi olup *Harput* taraflarında menkûb olarak bulunan Halil Bey'i kendisine celb ile ona yardım etmiş ve bu hal Mısır hükümetince hoş görülmemiştir. Bundan başka

²¹ Mintaş, Çağatayca bin demek olan min ile taş isminden tereküp etmiş meşhur isimlerdendir. Çok kullanılmak suretiyle Mintaş, *Menteş* olmuştur. Mintaş, Melik *Eşref Nâsırüddin Şaban-i sâni*'nin köle ve hasekilerindendi. Bundan dolayı kendisine Mintaş-ül-Eşrefi denilirdi. Asıl ismi Ahmed Demirboğa'dır. Efendisi Melik Eşref'in itimad ettiği emirlerden idi. Efendisinin zamanında emîr-i aşere (onlar emîri) rütbesinde idi. Melik Eşref katledilip köleleri etrafa dağıldığı sırada Mintaş da *Şam*'a nefyedilmişti. Berkuk tarafından Mintaş, 788 H. (1386 M.) de *Malatya* emîri tâyin edildi ve bir sene sonra da Berkuk'a isyan eyledi. Efendisi maktul Melik Eşref'in etrafa dağılan köleleri bunun etrafında toplandılar. Enbâ-ul-gumr'ün kaydı üzere Karakoyunlu reisi Kara Mehmed ve Yolboğa Mencigi ile beraber olarak cemiyeti büyüdü. *Malatya* ve havalisindeki Türkmenlerden epi para elde etti, Berkuk, Mintaş üzerine asker gönderdi. Bu tehlikeye karşı Mintaş, *Sivas* hükümdarı Burhaneddin Ahmed'e müracaat ile *Malatya*'yı ona vermek istemiştir. Mintaş, daha sonra Burhaneddin'in yanından kaçtıktan sonra Halep emîri Yolboğa ile beraber Berkuk'a isyan edip onu yakalayarak *Kerak* kalesine hapsedmişler ve ikinci defa Melik Salih Selâhaddin Hacı'yı hükümdar ilân eylemişlerdir. Sonradan saltanatı tekrar elde eden Berkuk 795 H. (1383 M.) de Mintaş'ı mağlûp ve *Mühenna Arapları* vasıtasıyla elde ederek öldürmüştür (*Dürer-i kâmine ve el-Menhe lüs-sâfi*) ve *Ibn Haldun*, c. V, s. 484.

Eretna Hükümdarı Ali Bey'in emvalinden bir kısmını bir tüccar, satmak için *Şam*'a götürmüş, Ali Bey'in vefatını haber alan tüccar geri dönmeyerek *Şam*'da kalmış ve kendisine satılmak üzere verilen eşyanın üzerine yatmıştı. Burhaneddin, bu tüccarın teslimini mükerreren Mısır hükümetinden istedi ise de vermediler. Bunun üzerine Burhaneddin Ahmed, *Sivas*'a gelen Mısır tüccarlarından birinin malını alarak Ali Bey'in veresesine vermiş ve bu hususa dair iki hükümet arasında muhabere cereyan etmişti.

Bir de Burhaneddin Ahmed, Timurlenk'in ahvalini teccüs için bir fakiri Timur ordusuna göndermiş ve Timurlenk'e verilmek üzere eline bir de mektup vermişti. Bu fakir, Timur'un cevabıyla dönerken *Erzincan* hâkimi Tahirten bunu yakalayıp elindeki mektubu alıp *Şam*'a göndermiş ve Burhaneddin'in Timur'un dostu olduğuna bu mektup kat'i hüccettir diye, Mısır hükümetini şüpheye düşürmüştü.

Burhaneddin Ahmed, bir gün lâtife yollu Çerkes kölelerinin Memaliki Rum'dan, yani Anadolu yolundan *Şam*'a gönderilmelerine izin vermiyeceğim demiş ve bu söz mübalâğasıyla Mısır hükümetinin kulağına kadar gidip aradaki münasebatı gerginleştirmiştir.

İşte Mısırlılarla arasındaki bu ihtilâfa binaen Burhaneddin Ahmed, Mintaş'ın teklifini kabul ile *Erzincan* üzerine yapacağı seferi geri bıraktı. Bu sırada Mintaş'ın divittarı *Sivas*'a gelerek *Malatya*'yı teslim etmek üzere bir memur gönderilmesini istedi; bu memur gönderilmekle beraber, Burhaneddin de yola çıktı.

Mintaş'ın mütelevvin olduğu zannediliyordu. Hattâ Burhaneddin'in gönderdiği adamlarını Mintaş'ın hapsedtiği haber alınca Burhaneddin de Mintaş'ın devatisini yâni divitdarını hapsedmişti. Sonra Burhaneddin'in adamları *Malatya*'dan avdet ile Mintaş hakkında iyi söylemeleri üzerine Burhaneddin de Devatîyi salıverip gönlünü aldı ve *Sivas*'a döndü.

Bir müddet sonra Mintaş'ın biraderi Şeyh Hasan Kürd *Sivas*'a geldi ve Burhaneddin'le görüştü. Durumu ona anlattı. Mintaş'ın *Malatya*'yı müdafaaya kudreti olmadığını. şâyet kabul edilmez ise *Malatya*'nın Karakoyunlu hükümdarı Kara Mehmed'e teslim edileceğini söyleyince²² *Malatya* üzerine gidilmesine karar

²² 789 Ramazan'da (1387 Eylül) Mintaş'ın sultana hiyânet ederek Kadı Burhaneddin Ahmed, *Türkmen Kara Mehmed* ve *Birecik* nâibi ve diğer bazı kimselele uyuştüğünü Makrizî yazıyor (*Sülâk, Ayasofya kitapları, c. III.*).

verildi²³. Burhaneddin *Malatya* önüne gelince Mintaş onu istikbale çıktı ve Burhaneddin'le görüştü. Mintaş'ın *Malatya*'yı teslimine mukabil Burhaneddin de Mintaş'a *Niksar*'ı verecekti.

Burhaneddin iç kalenin kendi adamlarına teslimini *Mintaş*'tan istedi ve o da *Şam*'a gidilecek mi gidilmeyecek mi diye sordu. Burhaneddin cevaben :

Buraya gelmekten maksadımız evvelâ *Malatya*'yı bize teslim etmeniz ve biz de ona mukabil *Niksar*'ı size vermemiz ve sonra *Şam*'a hareket etmemizdir, dedi.

Mintaş muvafakat etti ise de durumdan hile ettiği zannolunarak karargâhta tevkif edildi ve bu sırada Mintaş'ın divitdarı olan şahsın isyan ile *Malatya*'ya sahip olduğu haberi geldi.

Burhaneddin'in bu hallerden canı sıkıldı ve *Mintaş*'ı salıvermiyerek beraberinde *Sivas*'a getirdi²⁴, ve Mısırlıların *Şam* nâibi Yolboğa Nâsırî'ye mektup yazarak iki defa kendisini iğfal eden Mintaş'ı tevkif ile *Sivas*'a getirdiğini bildirdi²⁵.

SİVAS MUHASARASI

Malatya nâibi Mintaş, saltanattan ıskat edilen Melik Salih'in taraftarı idi. *Halep* nâibi olan Yolboğa en-Nâsırî de aynı suretle Salih'i saltanata iade etmek istiyordu. Mintaş'ın Burhaneddin Ahmed tarafından *Sivas*'a götürülmesi Yolboğa'nın işini bozdu.

²³ Bu ikinci *Malatya* seferinde Akkoyunlu aşireti reisi olup Burhaneddin Ahmed'in dayısı Emir Yusuf Çelebi'yi öldüren Kutlu Bey oğlu (Ahmed Bey) kaçamıyarak Burhaneddin'e dehalet etti ve o da affeyledi. Ahmed Bey giderken kardeşi Osman Bey'i (rehin olarak) Burhaneddin'in yanında bıraktı.

²⁴ Bezm-ü Rezm'in bu mütalâasıyle İbn Haldun'un kaydı birbirine benze-mektedir. O da Mintaş'ın Sultan Berkuk'a ikinci defaki isyanında hakkındaki muamelenin şiddetli olacağını düşünerek Kadı Burhaneddin'e elçi gönderdiğini ve *Sivas* sahibinin meseleyi kararlaştırmak üzere bir heyeti *Malatya*'ya gönderip Mintaş'ın *Malatya*'dan çıkarak bu heyetle müzakeratta bulunduğu ve bu sırada Mintaş'ın *Malatya*'da bıraktığı Devadarın bu isyan hâdisesinden korkarak *Malatya*'yı Mısır sultanı namına idareye kalktığını ve Mintaş'ın, Burhaneddin'in adamlarıyla *Sivas*'a geldiğini yazdıktan sonra Bezm-ü Rezm'de olmayan şu mütalâayı yazar :

Kadı, bundan sonra Mintaş'tan yüz çevirip ve Mısır hükümdarına mugalata ve temelluka başladı ve Mintaş'ı müdafaadan sarfınazar ederek hapsetti. *Ibn Haldun matbu nüsha c. V, s. 482.*

²⁵ Mintaş'ın 790 H. (1388 M.)de *Sivas*'a gittiğine dair Makrizî'de malûmat vardır.

Bir taraftan da, Hacı Şadgeldi'nin oğlu *Amasya* emiri Ahmed *Erzincan* hâkimi Mutahharetin, Ömer oğlu Cüneyd ve *Sivas* ahalisinden bazıları, Yolboğa'yı, Burhaneddin aleyhine tahrik ediyorlardı²⁶. Bunun için Yolboğa, Burhaneddin'in mektup gönderdiği murahasına :

— “Siz Sultan-ı Mısırın gulamını (yâni Mintaş'ı) ne sebep ile tuttunuz? Ve onun mal ve eşya ve levazımâtını almağa sebep ne idi? Şimdi ben geleyim *Sivas*'ı ve belki tamam Memalik-i Rum'ı sizden alayım” tehdidinde bulunmuştu²⁷.

21 ca 790 (1388 Haziran)'da²⁸ *Halep* nâibi Yolboğa En-nâsırî, *Mısır* hükümdarı Berkuk'un gönderdiği ordunun umum kumandanlığını deruhte ile²⁹ *Sivas* üzerine yürüyüp derhal şehri muhasaraya başladı. Burhaneddin Ahmed, *Mısır* ordusunun gelmesinden evvel³⁰ etraftan *Sivas*'a epi kuvvet doldurmuştu.

Burhaneddin şehir haricinde bir gün sabahtan akşama kadar *Mısır*, Şam askeriyle muharebe etti ve iki taraftan da epi mecruh ve maktul vardı. Burhaneddin bunları kale önüne sokmadı. *Mısırlılar* kale önünden bir mil kadar geriye çekildiler.

Burhaneddin, harbe sebep olan Mintaş'ı celbederek gönlünü alıp *Mısırlılar* üzerine saldırdı³¹. Bu hal *Mısır* askerinin bir kısmının Burhaneddin tarafına geçmesine sebep oldu ve *Mısır* askeri evvelâ muvaffak olamadılar ve bozulmak derecelerine geldiler, bunun üzerine *Mısırlılar* hileye başvurdular³².

²⁶ Bezm-ü Rezm, s. 350.

²⁷ Bezm-ü Rezm, s. 349.

²⁸ el-Menhel-üs-sâfi, Yolboğa'nın Mintaş üzerine ve *Sivas* muhasarasına gelmesini 791 H. (1389 M.) senesinde *Ibn Haldun* ve *Dürer-i kâmine* 789 H. (1387 M.) senesinde göstermiştir. *Kitab-üs-Sülûk* 790 Cemaziyelevvelini zikreder *el-Müntehap fi Tarih-i Haleb* 789 - 791 (1387-1389) seneleri arasında gösterir.

²⁹ *Mısır* ordusunda Şam nâibi ve *Mısır* mukaddemlerinden emir Şerefeddin Yunus el-devadar, Reis-i Nevbe Seyfeddin ve Sudun Emir-i Silâh Zahirî, Muallim Alâüddin Tanboğa gibi büyük emirler vardır.

³⁰ Arap tarihleri, Yolboğa'nın âsi Mintaş'ı yakalamak üzere *Malatya* tarafına geldiğini ve onun *Sivas*'a firarı üzerine o tarafa yürüdüklerini yazar.

³¹ *Ibn Haldun* da Burhaneddin'in *Sivas* muhasarasına gelen *Mısır* ordusuna karşı Mintaş'ı salverdiğini ve Mintaş'ın onu *Mısır* taraftarlığından vaz geçirdiğini ve tatarlardan istimdat edildiğini yazar (C. V, s. 483).

³² *Bezm-ü Rezm*'in bu mütalâasını *Tekmilet-i tarih-i Haleb* de teyid eder. (*Burhaneddin maddesi*).

Mısır ordusu âlât ve edevat-ı harbiye ve bilhassa Hereklerle³³ *Sivas*'a hücum ettiler ve bu suretle *Sivas* kalesine hücumlar tekerrür etti, fakat bu sırada Moğolları yardıma çağırın Burhaneddin bu tehlikeli hücumlardan kurtuldu³⁴.

Burhaneddin'e yardıma gelen Moğol kuvvetlerini karşılamak ve onlarla harbetmek üzere Yolboğa, *Divriği* nâibi Veled-i Şehrî'yi göndermiş ise de aralarında vaki muharebede Veled-i Şehrî maktul olub Şam askeri de bozuldu. Bu muharebe *Sivas*'ı muhasara eden asıl Mısır ordusunun kuvve-i maneviyesini kırdığı gibi Burhaneddin'in yaptığı gece baskınları da bunları şaşırttı.

Bu durum sebebiyle Yolboğa Mısır ordusunu bir yere toplanmağa mecbur olduğundan kalenin ekser tarafları muharebeden kurtuldu ve Moğol askeri de *Sivas*'a yaklaştı³⁵.

Yolboğa bu tehlikeli vaziyet üzerine askerini ikiye ayırdı; bunların bir kısmı kale muhasarasında kaldı, diğer kısmı da Moğollar ile cenge gittilerse de mağlûp oldular³⁶. Mamafih Moğol kuvveti Seydi Hüsâm'ın hilesiyle dağıldı.

³³ *Harek*'in on bir manâsı vardır. Bunlardan birisi sehpa demek olup Bezm-ü Rezm'de: *قلمه آمد شد و خردونها بسته بصوب قلعه آمد شد* kaydından bunun tekerlekle yürüyen ve kaleye çıkmak için kullanılan sehpa olduğu anlaşılıyor. (*Harek*)'in bir manası da duvarı delecek ağaç kazıktır.

³⁴ *el-Müntehab fi tekmllet-i Tarih-i Haleb*, Burhaneddin'in Tatar ve Ermenilerden yardım istediğini yazar. *Bezm-ü Rezm* ermenilerden bahsetmez. *Kıtab üs-Sülûk*'de Sivaslıların imdadına altmış bin tatar geldiğini ve Mısırlıların bunlarla bir gün muharebe ederek tatarları bozduğunu, ve sonra da *Sivas*'ı muhasara eylediklerini yazar.

³⁵ *el-Menhel üs-sâfi*, Bezm-ü Rezm'in bu mütalâasını teyid etmektedir. Mısırlılar "Sivasa geldiler, birkaç gün muhasara eylediler. Kaleyi almalarına az kalmıştı. Bunu gören Kadı Burhaneddin, o tarafta bulunan ermeni ve tatarlardan istimdat ederek haylı kuvvet tahşit ettirdi ve *Sivas*'tan da muharipler çıkararak saff-ı harp kuruldu, şiddetli muharebeler oldu. Mısır askeri inhizama yüz tutmak üzere iken emir Yolboğa maiyetindeki askerle şiddetli mukabele ve hücum ederek mahsuruları ve müdafileri fena halde bozdu ve fakat Mintaş'ı alamyarak *Halep*'e avdet eyledi."

³⁶ Burhaneddin Ahmed bu tehlikeli hali defetmek için uğraşırken Emîrleri kendisine ihanetten geri durmuyorlardı. Amasya emiri Ahmed, *Turhal*'a ve Hacı Emir zade Süleyman Bey *Niksar*'a gelmiş ve Ömer oğlu Cüneyd de Mısırlılarla beraber olmuştu. Bunlardan başka son Eretna hükümdarı Mehmed Çelebi kaleden aşağı indirdiği bir kölesi vasıtasıyla Yolboğa'yı teşvik ediyordu. Seydi Hüsâm Şam'lılarla uyuşarak Moğol beyleri Şam'lılarla birleşti diye bağırarak

Burhaneddin Ahmed bütün müşkülâta karşı metanetle mukabele ediyor, halkı teskine çalışıyordu. Bunun üzerine Mısır ordusu kumandanı Mintaş'ı teslim etmek şartıyla muhasaranın refedileceğini bildirdi ise de Burhaneddin kabul etmedi³⁷. Yolboga ikinci defa Mintaş kendi arzusuyla *Sivas*'tan çıkmak isterse buna mümanaat edilmemesi şartıyla sulh teklif eyledi; bu şık kabul edildi; bunun üzerine Burhaneddin Ahmed, Mısırlılarla görüşmek üzere Şeyh Yar Ali'yi memur etti. Sulh şartları takarrür etmek üzere iken teşvik üzerine *Hama*'lı bir şahıs kaleden kendisini aşağıya atarak Yolboga'ya gidip Burhaneddin'in durumunu izah ile sulhü bozdurdu ve onu harbe teşvik etti.

Şeyh Yar Ali³⁸ *Sivas*'a avdet ile durumu izah etti. Bunun üzerine Burhaneddin kale kapılarını dolaştı ve ihmali görülenleri tevbih etti.

Mısır kuvvetleri, *Sivas*'ın *Subaşı Kapısı*'na hücum eyliyerek değirmen mevkiine kadar geldilerse de Burhaneddin'in gönderdiği kuvvet bunları tenkil etti; fakat bir kısım *Sivas*'lılar Burhaneddin'e ihanet ederek *Erzincan Kapısı*'nı kırıp Mısır kuvvetlerini içeri aldılarsa

Moğol yardımcı kuvvetlerini dağıttı, Mısır kuvvetleri *Sivas*'ı tekrar kuşattılar, yine bu aleyhdar, asılsız olarak Burhaneddin'in yeğeni Kayseri'ye valisi Şeyh Müeyyed'in esir edildiğini işae ediyorlardı.

³⁷ *İbn Şahne* tarihi bu muhasara esnasındaki olayı şöyle anlatıyor: “ . . . Nâsırî (Yolboğa) *Sivas*'a geldi, bir müddet kaleyi muhasara etti; kalenin zabtı yaklaşımtı. Kadı Burhaneddin aman istedi ve Nâsırî'den, şehirden bir az geri çekilmesini talep etti, maksadı dışarı çıkıp Mintaş'ı Mısırlılara teslim etmekte. Yolboğa Nâsırî, bunu kabul ile geri çekildi ve nehrin bir tarafından öbür tarafına geçti. Halbuki bu Burhaneddin'in bir hilesi idi. Bundan bilistifade Burhaneddin ile Mintaş maiyetlerindeki yirmi bin kadar askerle Nâsırî'nin üzerine atıldılar. Nâsırî sebat gösterdi. Burhaneddin'le Mintaş bozularak şehre kaçtılar. Nâsırî, Burhaneddin askerinden bin kadar esir ve bin kadarını katleyledi (*İbn Şahne Tarih-i Zeyl el-Vafi fil-Menhe-lis-sâfi, Nur-ı Osmaniye kütüphanesi numara 3077*) bu vaka ile Burhaneddin'in tatarlardan muavenet dolayısıyla vâki muharebenin ikisi bir olmalı. İbn Şahne'nin bu mütalâasını *Enbâ-ul gumr*'da 790 senesi vekayii arasında beyan ediyor.

³⁸ Şeyh Yar Ali, *Divrikli* zade Siyavuş Çelebi'nin oğludur. Farsça'da pek maruf bir şair olup bundan dolayı kendisine Yâri-i Şirazi derlermiş. Şeyh Yar Ali Amasya emiri Ahmed tarafından Kadı Burhaneddin nezdine elçilikle gönderilmiş ve Burhaneddin'in meclûbu olarak onun yanında kalmıştır. Şeyh Yar Ali Osmanlı devletinde kadı askerlikte bulunan Müeyyed zade Abdurrahman Efendi'nin ve diğer Müeyyed zadelere ceddidir.

da Burhaneddin, kırk kişi ile yetişerek pek büyük bir cesaret ve şecaatle bunları tardeyledi. Hainlerin bir kısmı Mısır kuvvetleriyle beraber kaçabildilerse de kaçamayanlar tutulup kale kapısına asıldı. Bu ihaneti yapanların hepsi de Bezm-ü Rezm'in yazdığına göre Burhaneddin Ahmed'in iyiliğini görmüş şahıslardı.

MISIR ORDUSUNUN GERİ DÖNÜŞÜ :

Bu hâdiseden birkaç gün sonra Yolboğa bir başarı elde edemeyeceğini anlayarak orduda dönüş arzuları da uyandığından kat'i surette sulhe karar verdiler³⁹ ve sulh yapıp çekilip gittiler; Yolboğa Haleb'e girerken beraberinde esir eylediği Ermeni ve Tatarlardan bir kısım da vardı⁴⁰.

Sivas muhasarası 790 Cemaziyelevvel (1388 Mayıs) ibtidasından Cemaziyelâhırın onuna (16 Haziran tarihine) kadar kırk gün devam etmiş olup bu müddet zarfında Burhaneddin pek kritik anlar geçirmiş ve iyilik ettiği adamların ihanetini görmüştür. *Kitab-üs-Sülûk* Mısır askerinin hiçbir iş görmeden bir sene ve birkaç gün sonra avdetlerini yazar⁴¹.

Az bir müddet sonra (yâni 790 senesi Recebinde = 1388 Temmuz) Mintaş Burhaneddin'in yanından kaçarak *Amasya*'ya gitti⁴². Yolboğa, Memlûk Sultanı Berkuk'a isyan ettiğinden Mintaş'ın

³⁹ *Ibn Haldun*, Mısır askerinin, zaferin teahhurunden ve erzakın güçlüğüle gelmesinden bıkararak geri dönmek istediklerini ve hazırlandıklarını yazıyor (c. 5, s. 483).

⁴⁰ *el-Müntahab fi Tekmilet-i Tarih-i Haleb, Enbâ-ul-gumr et-Tabakat-üs-seniyye*'de Burhaneddin'in aman dileyerek Melik Zâhir Berkuk'a itaati yazılmış ise de bunun hile olduğu yine orada vardır. Hattâ *Enbâ-ül-gumer* erzakın azalarak atların çoğunun yaralandığını yazmıştır. *Kitab-üs-Sülûk* de Mısır askerinin erzakının az olup Sultan tarafından elli bin Mısır altını ile orduya yardım edildiğini beyan ediyor.

⁴¹ Gerek *Bezm-ü Rezm* ve gerek *Kitab-üs-Sülûk* ve *el-Müntehab fi tekmelet-i Tarih-i Haleb, İbn Haldun*, Sivas muhasarasından avdet eden Mısır ordusunun tatarlar tarafından takip edilip hücumu mâruz kaldığını yazarlar. *Kitab-üs-Sülûk* Emîr Yolboğa'nın bunların hücumlarını def ile bin kadarını esir ve on bin kadar at iğtinam eylediğini kaydediyor (*Fatih nüshası* 4379) *Embâ-ul-gumr* ile Nücum-üz-zâhire'de aynı mütalâayı dermeyan eder (*Ayasofya kütüphanesi* c. V, s. 175-176).

⁴² « قدم الامير تليكتمر الدوادار و اخبر بان منطاش قد فر من سيواس خوفاً من القاضي برهان الدين احمد صاحبها ان يقبض عليه »

Kitab-üs-Sülûk 790 senesi Receb ayının ilk on günü (1388 Temmuz).

gönderilmesini, Burhaneddin Ahmed'den istedi, o da muvafakat etti; fakat Mintaş *Amasya*'ya kaçmış ve Emîr Ahmed'in kız kardeşiyle evlenmişti.

SİVAS MUHASARASINDAN SONRAKİ OLAYLAR

— *Sivas* muhasara altında iken *Amasya* emîri Ahmed, Burhaneddin'e ait bazı kaleleri elde etmişti. Muhasara kalktıktan sonra Burhaneddin, Emîr Ahmed'e kalelerin iadesini bildirdi ise de kaleler geri verilmedi. Bunun üzerine Burhaneddin bunları harben geri aldı ve *Amasya* emîrini *Amasya*'ya kaçırdı.

— 791 H. (1389 M.)'de Burhaneddin üç oğlunu sünnet ettirdi; bunlardan birisinin adı bilinmiyorsa da diğerleri Mehmed ve Ali isimlerinde idiler.

— Yine bu sene Osmanoğlu Murad Hüdavendigâr, Kosova muharebesine hareket eylediğinden, Moğol beyleri Osmanlı ülkesini vurmak için Burhaneddin'in müsaadesini istedilerse de Burhaneddin, küfâr ile uğraşan bir hükümdarın memleketlerine tecavüzü muvafık görmediğinden bunların müracaatlarını reddetti.

— Osmanoğlu Yıldırım Bayezid *Konya*'yı muhasara ettiği sırada 792 H. (1380 M.) Karaman oğlu Alâüddin Bey Burhaneddin Ahmed'den yardım istemişti. Burhaneddin ile Candar hükümdarı Süleyman Paşa Karamanoğluna yardım için *Kırşehir*'e kadar gelmişler ise de⁴³ Karamanoğlunun *Beşşehri*'ni vererek Yıldırım Bayezid'le sulh yapmış olduğunu anladıklarından avdet etmişlerdir.

— Yine bu sırada Burhaneddin Ahmed, *Kırşehir* ve *Kayseri* taraflarındaki *Eyüp Hisar*'ını muhasara edip kale beyi kaleyi teslim eyledi.

— Yıldırım Bayezid'in Candar oğlu Süleyman Paşa'nın merkezi olan *Kastamonu*'ya hücum edeceği duyulduğundan Süleyman Paşa Burhaneddin'den yardım istedi. Burhaneddin yardım için hududa kadar gelmiş ise de Bayezid taarruz etmeyip geri döndüğünden, Burhaneddin de avdet eyledi.

⁴³ *Kırşehir*, Murad Hüdavendigâr zamanında Osmanlılara tâbi idi. Yıldırım Bayezid'in hükümdar olduğu sırada Mürüvvet Bey bunu Kadı Burhaneddin Ahmed'e vermişti.

Kışın, Bayezid'in tekrar *Kastamonu* üzerine yürüdüğü duyuldu; bunun üzerine Burhaneddin hemşirezadesi *Kayseri* emîri Şeyh Müeyyet'i bir miktar kuvvetle ileri gönderip kendisi de onu takip etti. Bayezid'in tekrar geri döndüğü habar alındığından Burhaneddin kuvvetleri de avdet etti.

Bundan sonra Yıldırım Bayezid, *Kastamonu* hükümdarını daha mühim bir kuvvetle sıkıştırdı. Süleyman Paşa, Burhaneddin ile Karaman oğlundan yardım istedi. Burhaneddin'in yardım için hazırlandığı sırada Süleyman Paşa muharebede maktul olup *Kastamonu*'nun Osmanlı hükümdarının eline geçtiği haberi geldi 793 H. (1391 M.).

Bu başarı münasebeti ile Yıldırım Bayezid, Burhaneddin Ahmed'e mektup göndererek "Dostunuz Süleyman Paşa'yı mahvettim, tek mil memleketini hükmüm altına aldım" tehdidini savuruyordu. Burhaneddin Ahmed buna verdiği cevaptaki :

"Feth ve nusret ve kesr ve hezimet emr-i ilâhî ilemdir, adam çokluğuyla değildir" demiştir.

Osmanlıların kendi hududuna yaklaşmaları üzerine Burhaneddin asker toplamağa başladı. Bu sırada Yıldırım Bayezid'in bir elçisi gelerek Osmancık'a geldiğini beyan ile sulh istedi. Buna karşı Burhaneddin Ahmed :

"Osmancık bize ait bir vilâyettir; reayasından aldığınızı geri vermelisiniz yoksa sulh olamaz" dedi.

Bu sırada *Amasya* emîri Ahmed, Tacüddin oğlu Kılınçarslan, Taşanoğlu ve diğer bir takım emîrlere Yıldırım Bayezid'e dehalet ediyorlardı. Bundan başka Hacı Çelebi isyan ederek *Maden* kalesini ve Abdullah Çelebi de *Osmancık* kalesini Yıldırım'a teslim ettiklerinden durum kötüleşti.

Bundan başka bu başarılarından gururu artan Yıldırım Bayezid Burhaneddin Ahmed'e harp için haber gönderdi ve harp mevkiinin Çorumlu sahrası olduğunu da bildirdi.

KIRKDİLİM MUHAREBESİ

Bunun üzerine 793 H. (1391 M.) de Burhaneddin Ahmed kuvvetleri ile Yıldırım Bayezid'in büyük oğlu Ertuğrul Bey kumandasındaki Osmanlı kuvvetleri arasında Çorum sahrasında

Kırkdilim adlı mevkide⁴⁴ vukua gelen ve üç gün devam eden muharebeden sonra şehzade Ertuğrul maktul ve kuvvetleri mağlûp oldu⁴⁵.

Muzafferiyetini müteakip kendisini tebrike gelen Moğollara Burhaneddin Osmanlılara tâbi olan *İskilip, Ankara, Kalecik, Sivrihisar* havalisini kırk gün yağma ettirdi. Emîr Ahmed üzerine de bir kısım kuvvet gönderen Burhaneddin, Emîr Ahmed'in *Amasya*'ya kaçması üzerine mühim miktarda ganimetle *Sivas*'a ve oradan da *Kayseri*'ye hareket etti.

Bu 793 H. (1391 M.) senesi içinde Burhaneddin'in *Sivas*'ta iki oğlu vefat etti. Bunlardan birisi *Sivas*'ta medfun olup adı Mehmed Çelebi'dir, iki sene evvel sünnet olmuşlardı. Diğer oğlunun adı bilinmiyor. Mehmed Çelebi vefatında takriben sekiz, dokuz yaşlarında idi.

Kış geçer geçmez *Kayseri*'den *Sivas*'a gelen Burhaneddin Ahmed mühim bir kuvvetle *Amasya* üzerine yürüdü. Emîr Ahmed *Amasya*'yı Osmanlılara vermiş ve kendisi orada Osmanlılar namına sancak beyi bulunuyordu. Burhaneddin *Amasya* şehrini aldıysa da Emîr Ahmed kaleye çekilmiş hâmisî olan Yıldırım Bayezid henüz kendisine yardımcı kuvvet göndermemişti.

794 H. (1392 M.) de Yıldırım Bayezid *Amasya*'yı kurtarmak için kuvvet gönderdi⁴⁶. Bu kuvveti *Merzifon*'da karşılayan Burhaneddin Ahmed harbe cesaret edemiyerek *Turhal*'a ve oradan da *Tokat*'a çekildi, bunun üzerine *Amasya* ve etrafındaki havali Osmanlıların eline geçti.

Sivas'a avdet eden Burhaneddin Ahmed, derhal asker toplayarak Osmanlıların ilerlememesi için derbendleri tuttu ve Emîr Veled ve Emîr Hüseyin kumandalarında *Tokat*'a asker gönderdi.

⁴⁴ Yıldırım Bayezid'in oğullarından Ertuğrul atasının hayatında Kadı Burhaneddin vakiasında Allah emrine varmıştı (*Neşri, Veliyyüddin Efendi kitapları*, s. 105) Takvim-i Nüzumi'de *برهان الدين از قاضی كرىختن عثمانيان*, Seyyide Lokman silsilenamesinde de şehzade Ertuğrul'un, Bayezid'le Burhaneddin arasındaki muharebede vefat ettiği kayıtlıdır (*Topkapı Sarayı kütüphanesi*, nr. 1321, s. 74b).

⁴⁵ Neşri tarihinin "Bundan öndin *Kırkdilim* adlu bir yerde hünkârla Kadı Burhaneddin'in bir vakiası olmuştu dediği vaka bu Çorum muharebesi olup Neşri'ye göre tarihi 794 ibtidalardır (1391 Kasım). *Kırkdilim Dağı* Çorum kasabası civarındadır.

⁴⁶ Şiltberger'e göre Bayezid Emîr Ahmed'e yardım için otuz bin asker ile oğullarından Çelebi Mehmed'i göndermiştir.

Amasya elden çıkmıştı; burası hiç bir zaman Burhaneddin'i tanımamıştı.

Burhaneddin Karamanoğlu ile de çatıştı, daha doğrusu Karamanoğlu fırsat buldukça tecavüzü eksik etmiyordu.

İç durum da iyi değildi. Tacüddin oğullarından Alparslan ile kardeşi Mahmud Bey'in araları açılmış olup *Niksar* Beyi olan Alparslan biraderine karşı Burhaneddin'den yardım istemesi üzerine Burhaneddin *Niksar* tarafına gitti; fakat Alparslan sözünden döndü, onun, ısyana hazırlanmakta olan Eretna'nın birader zadesi Feridun ile gizli muhaberesi olduğu anlaşıldığından Burhaneddin derhal Alparslan'ı öldürdüğü gibi arkasından Feridun'u da katletti.

Makrizî 795 H. (1393 M.) de Burhaneddin Ahmed'in Memlûk Sultanı Berkuk'a itaat ile onun emrini beklediğini bildirmek üzere *Kahire*'ye elçi gönderdiğini yazıyor ⁴⁷.

İşte bu esnada yani 796 H. (1394 M.) de *Irak* ve *Kürdistan* taraflarına gelmiş olan Timur tarafından Burhaneddin Ahmed'e elçi geldi. Burhaneddin elçiyi usulü dairesinde kabul etti. Timur, Burhaneddin'e kendisine tâbi olmasını, Mahmud Han veya Süyurgatmış Han yahut da kendi (Timur) adına sikke kestirmesini istiyordu. Bu sırada yani Timur'un elçisi Burhaneddin'in yanından ayrılmadan evvel *Mardin*'in Timurlenk'e tâbi olduğ ve Timur Karakoyunluları vurarak (Re'sülayn) halkına zulmettiği haberleri işitildi.

Bunun üzerine Burhaneddin Timur'un elçisini yanına davet ederek Timur'un müslümanlara reva gördüğü mezalimi saydı döktü ve :

Timur'un Müslüman kanı dökmek ve malını almak, ve çocukları esir etmekten maksadı nedir? Böyle bir adamın müslümanlıktan dem vurması ve ona nisbet iddia etmesi nasıl doğru olur? Şimdiye kadar gelip geçen hiç bir hükümdarın böyle bir hareketi işitilmiş değildir ⁴⁸ sözlerini söyledi ve Timurlenk'in bu vaziyeti bizim için kâfi derstir diyerek sefiri taltif ile iade eyledi.

Burhaneddin, Timur'un elçisini gönderdikten sonra ümerasını davet ederek onlarla görüştü. Durumu izah etti, Timur'un meza-

⁴⁷ *Kitab-üs-Sülûk li-Marifet-it-Düvel-i vel-Mülûk*, Ayasofya kitapları, c. III (795 senesi vekayii).

⁴⁸ *Bezmü-Rezm*, s. 452.

limini saydı ve onun hiç bir iyi hali işitilmediğini söyledi. Bunun üzerine Timur'a karşı müdafaaya karar verildi.

SİVAS'IN TAHKİMİ

Timurlenk'e mukabeleye karar veren Burhaneddin *Sivas* kalesini tahkime başladı. Kale inşasında mâhir ustalar getirterek surun inşa ve tamirini bu mimarlar arasında taksim etti ve bu inşaata kendisinin îtimad ettiği bir emîri memur eyledi. Az zamanda sur ve burç muhkem yapıldıktan sonra kale kapılarını da tahkim etti.

Kale işi bittikten sonra surun eteğine derin bir hendek kazdırdı ve hendeği su ile doldurdu. Bu iş de yapıldıktan sonra mancınık, arrade ve saire gibi harp âletleri hazırlattırdı.

* * *

Timur, *Diyarbakır*'ı almış ve Anadolu içine girmesi ümitleri artmıştı. Anadolu beylerinden *Erzincan* hâkimi Mutahharetin Timurlenk'e tâbi oldu. Dulgadır oğlu Süli Bey de Timur'a müracaat ile itaatini bildirdi. Karaman oğlu Alâüddin Bey kölesi olurcasına Timur'un emrine muti olduğunu bildirdi.

Anadolu beylerinin bu suretle Timurlenk'e baş eğmeleri mukavemetle karar veren Burhaneddin Ahmed'in durumunu tehlikeye sokuyordu. *Sivas* hükümdarı âdeta çenber içine düşmüş bir haled idi.

MISIR ELÇİSİNİN SİVAS'A GELMESİ

Bu sırada Timurlenk'e karşı vaziyet almak isteyen Memlûk Sultanı Melik Zâhir Berkuk'dan Burhaneddin Ahmed'e bir kaç elçi geldi ve Timur hakkında Burhaneddin'in mütalâası ve fikri soruldu. Yine bu sırada Timurlenk'in de Kutluşah adında bir elçisi *Sivas*'a geldi. Mısır elçilerinin lisanından, Burhaneddin'e îtimad edilmediği anlaşılıyordu; çünkü epi zaman evvel *Erzincan* hâkimi Mutahharetin, Mısır Sultanına Burhaneddin'in Timurlenk taraftarı olduğunu bildirmişti. Tabîî bunun aslı yoktu, asıl Timur'a tâbi olan Tahirten'di.

Burhaneddin Timur'a kat'î surette karşı koymağa karar vermiş olduğundan Timurlenk'in elçisini iade etmedi ve Mısır Sultanına da durumu bildirerek ittifak teklifinde bulundu ve Timur'un nasıl bir adam olduğunu da bildirdi. *Şam* askerinin *Malatya*'ya gönderilmesini ve oradan beraberce *Erzurum*'a gidip harb edilmesini

teklif etti ve kendisinin Timurlenk taraftarı olmadığını anlatmak için Timur'un elçisini de Mısır elçisi ve bir miktar muhafızla beraber *Mısır*'a gönderdi.

Elçisi Kutluşah'ın iadesi için Timurlenk diğer bir elçi göndermek istedi ise de Burhaneddin onun *Mısır*'a gittiğini bildirdi ve Timurlenk'in savurduğu tehdide karşı madde madde cevap vererek sefiri geri gönderdi⁴⁹.

Timurlenk mektubunda *Sivas* kalesinin metanetine güvenmemesini ve bunun gibi bir çok kaleler aldığını beyan ettikten sonra Burhaneddin'in memleketinin evvelce Cengiz Han'a ait olduğunu ve şimdi ise irs tarikiyle Sultan Mahmud'a taallüku yazılmakta idi⁵⁰.

* * *

Timurlenk, *Mecengird*, *Erciş*, *Abnik* kalelerini aldı, *Malatya* şehri boşaltıldı. Mısır Sultanının *Divriği* ve *Dârende* emîrleri kaçtılar, her tarafta heyecan başgösterdi. Timurlenk'e hoş görünmek isteyen Karaman oğlu da Burhaneddin'e tâbi olan *Kırşehir*'ni yağma, *Develi Hisar*'ı talan edip *Kayseri*'ye kadar sokularak bağ ve ekinleri tahrip eyledi.

Timurlenk fütuhata devamla *Erzurum*'a girdi ve bu sırada Timur'un, *Sivas* alınacak olursa *Şam* ve *Mısır*'ın zaptı ve Anadolu'nun elde edilmesi mümkün olur dediği duyuldu, *Sivas* halkı fev-

⁴⁹ el-Menhel-üs-sâfi'ye göre Ruha şehri halkıyla müsaleha yapan Timurlenk'in Burhaneddin Ahmed'e mektup yazarak ona kendisinin kudretini bildirmiş ve *Siyurgatmış* diye maruf olan Mahmud Han ve kendi adına hutbe okutup sikke kestirmesi için elçiler göndermiş. Burhaneddin bu elçilerden bazısının başını kesmiş ve bu kesilen başları diğer elçilerin boynuna asarak teşhir ettikten sonra sağ kalanlarını da gövdelerinden ikiye bölmüş ve bu hali duyan *Timurlenk* fevkalâde hiddetlenerek *Şam*'a gitmekten sarfınazar etmiş. *Revâmiz-ül Âyân* (C. V, s. 146 - *Halet Efendi kitapları*) Timur'un elçileri Burhaneddin'in kendisine tâbi olup namına sikke kestirip hutbe okutmasını tebliğ edince Burhaneddin'in gazablanaarak Timur'un mektubunu yırtıp elçilerden birisinin katlini emredip diğer iki elçiden birisini Osmanlı hükümdarına ve diğerini Mısır hükümdarına gönderip Timur'un vaziyetini bildirdiğini ve Timur'un bu hale pek ziyade hiddetlenmiş olduğunu yazar.

⁵⁰ Sultan Mahmud, Çağatay hanlardan *Siyurgatmış*'ın oğlu olup Timur; Moğolların Cengiz hanedanından başkasına tâbi olmayacaklarını bildiği için bütün fütuhatını ismen hükümdar yaptığı *Siyurgatmış* ve onun vefatında oğlu Mahmud Han namına yapmıştır.

kalâde heyecana düştü. Burhaneddin kat'i surette harbe hazırlan-
dığından metanetini bozmadı. Fakat Timurlenk'in her nedense
zaptını arzu ettiği *Sivas*'a gelmiyerek *Gürcistan*'a gitmesi halkın heye-
canını teskin etti.

BURHANEDDİN'İN MEMLÛK VE OSMANLI HÛKÛMDARLARINA MÛRACAATI

Timurlenk tehlikesi, Osmanlı Hükümdarı Yıldırım Baye-
zid ile Memlûk Sultanı Berkuk'u tevbirli ve uyanık bulunmağa
sevketti. Evvelce zâhiren Burhaneddin'e dost görünen ve fakat
gizlice Yıldırım Bayezid ile Burhaneddin aleyhine ittifak eden
Memlûk Sultanı Timurlenk tehlikesine karşı Burhaneddin Ah-
med ile dostluğa başladı.

Burhaneddin Ahmed Memlûk sultanına ve Osmanlı hüküm-
darına gönderdiği mektuplarda Timur'un mezaliminden ve Ti-
mur'un kendisine gönderdiği mektupların muhteviyatından ve ken-
disinin verdiği cevaplardan bahsettikten sonra :

“Bilesiniz ki ben her ikinizin komşusuyum ve benim diyarım
sizin diyarınız demektir. Ben sizin hudutlarınızın siperiyim, askeri-
nizin piştariyim ve ordularınızın Calışiyim, yoksa ben ona nasıl
mukavemet eder ve nasıl müsademe edebilirim. Halbuki anın ahva-
lini işitmişsinizdir ve anın vekayiini bilirsiniz, işte nice orduları boz-
muştur ve nice izzet ve saltanatları yok etmiştir. Bu hallerine karşı
böyle bir sel ve dalgalara nasıl mukavemet edebilirim. Eğer siz bana
imdat ederseniz, ben ona karşı dururum. Eğer beni yalnız bırakır-
sanız beni ona karşı harcamış olursunuz, sizin önünüzde bulunan bu
dostunuz size gelecek beliyelere karşı kâfidir. Maazallah eğer ondan
bana bir zarar gelirse ve anın şer ateşi benim memleketime sıçrarsa
pek memuldür ki sizlere sirayet edecektir. Benim, Timur'un mektu-
buna cevap vermekliğim sizden alacağım cevaba göre cevap ola-
caktır”.

Burhaneddin'in bu mektubuna memnun olan Yıldırım
Bayezid onun hükmünü beğendi kendisine şöyle cevap yazdı:

“Eğer Timur seni bırakır giderse ne âlâ; şayet vaz geçmezse
karşı koyamayacağı bir orduyu ona karşı sevkederiz, anın için iste-
diğin kadar ana mukavemet et, basiret ve hüsnü niyet üzere ol; anın
askerinin kesretinden korkma, zira nice az cemaat çok cemaate ga-

lebe etmiştir. Eğer sizce lüzum görürseniz kendim geleyim ve askerimle oraya ineyim, ta ki sizin bayraklarınız daima başta ve ayakta olsun ben senin kılıcına kol olayım ve sana pazu olayım”⁵¹.

BURHANEDDİN'İN KARAMAN OĞLUNDAN İNTİKAM ALMASI

Timurleng'in *Gürcistan*'a gittiğini haber alan Burhaneddin Ahmed, geniş bir nefes aldıktan sonra kendisinin tehlikeli durumunu fırsat bilerek bir kısım yerlerini tahrip eden Karaman oğlundan intikam almak üzere *Kayseri*'ye gidip Karaman memleketine saldırdı. *Aksaray*, *Zincirli*, *Kale-i Salime*'yi zabtettikten sonra *Hasan Dağı*'nda Karaman askerini de bozup *Niğde*'ye kaçan Karaman askerini orada muhasara etti. Kale içindekilerinistirhamlarına mebnî *Niğde*'yi tazyikten vazgeçerek avdet ederken kendisinin davetine icabet etmeyen Babukoğlu Ali Paşa'nın elindeki *Karahisar*'ı alıp ona mukabil Ali Paşa'ya (Dikhisar)'ı verdi.

Kış *Kayseri*'de geçiren Burhaneddin baharda *Sivas*'a gidip askerini teftiş ettikten sonra Timurlenk'e tâbi olan *Erzincan* hâkimi Tahirten'den oç almak istedi ve Tahirten'e tâbi olan *Ezbider*⁵², *Sis*⁵³ ve *Burtlus*⁵⁴ kalelerini zabtetti ise de *Ezbider* ve *Sis* muhafızları buraları *Erzincan* hâkimine teslim ettiler.

Burhaneddin Ahmed asıl hedefi olan Mutahharetin (Tahirten) ile karşılaşmaktı. Mutahharetin dağlara sığınmıştı. Burhaneddin, hasmını dağdan indirmek için *Bayburt*'a gidip o tarafları yağmalattı. Ümerasının icbarıyla Mutahharetin, ister istemez Burhaneddin ile harbe karar verdi. Pulur mevkiinde vâki muharebede Burhaneddin Ahmed fena halde bozuldu. Bütün kuvvetleri dağıldı. Üç yüz süvari ve büyük müşkilâtle canını kurtararak *Sivas*'a geldi. Burhaneddin'in oğlu Alâüddin Ali Bey de bu seferde bulunup o da pek zorlukla kurtarıldı. *Akşehir*, Tahirten'in

⁵¹ Acâib-ül-makdûr عجائب المقدور Mısır basması (sene 1305), s. 63-67. Kadı Burhaneddin'in Bayezid'e yazdığı mektubu ve Bayezid'in verdiği cevabı Osmanlı hizmetinde bulunmuş olan İbn Arabşah bizzat görmüştür.

⁵² Ezbider Suşehri kazasının nahiyelerindendir.

⁵³ Sis, Suşehri kazasının merkez köylerindendir.

⁵⁴ Harita ve köylerimiz adlı eserde Purtlus isimli bir mahal bulamadım. Acaba Ezbider nahiyesi köylerinden (Buldur) mudur?

eline geçtiyse de Burhaneddin ertesi sene burasını istirdat eyledi⁵⁵. Tatarların bu galibiyet sebebiyle Burhaneddin'e karşı taarruzlarını devam ettirmek istemeleri üzerine Burhaneddin acele Memlûk sultanına müracaat ile yardım istedi. Sultan Berkok Şam ve Halep kuvvetleriyle Burhaneddin'e yardım edilmesi emrini verdiğiinden *Sivas* üzerine yürüyen Tatarlar bundan korkarak geri döndüler 799 H. (1397 M.).

Bezm-üRezm Burhaneddin'in Mısır'dan yardım istediğini yazmıyarak 800 H. (1397 M.) vekayii arasında Halep ve havalisi askerinin Burhaneddin'in emri altına verilmesini nâtik Sultanın bir emrini Halep naibinin kendisine tebliğ ettiği muharrerdir. Bu yardım işi hakkında Cemaleddin İbn Tanrıberdi, babasının o tarihte *Halep* nâibi (valisi) bulunması sebebiyle *el-menhel-üs-sâfi* isimli tarihinde tafsilât veriyor ki şöyledir :

“Burhaneddin, Melik Zâhir Berkuk'un ikinci defaki saltanatında⁵⁶ Berkok'la sulh aktedip dostluk tesis etti. 799 H. (1397 M.) senesine kadar aralarındaki dostluk devam etti, yekdiğerine elçiler gelip giderdi. Sene-i mezkûrede (yâni 799 senesinde) *Erzincan* civarındaki tatarlar (Mutaharettin kuvvetleri) *Sivas* üzerine yürüdüler. Kadı Burhaneddin, Melik Zâhir'den istimdad eyledi. Bunun üzerine Şam nâibi Emîr Seyfeddin Tenem ile Halep nâibi babam emir Tanrı Berdî bin Yeşboğa, Hama naibi emîr Yunüs, Safed naibi Akboğa, *Halep*'te toplandılar. Bu ümeranın maiyyetinde bir çok emîrler olduğu halde *Sivas*'a doğru hareket ettiler, tatarlar bundan korkarak memleketlerine ricat ettiler. Şam'dan gelen ümera Burhaneddin ile görüşerek heyecanını bertaraf ettiler ve kendisine hil'at giydirdiler, hil'ati giydiren benim babam idi⁵⁷.

⁵⁵ *Dürrer-ikâmine, Tekmiletü Tarih-i Halep, Zeyl-i el-vâfi* 799 H. (1397 M.) senesinde (Enbâ-ul-gumr 800 senesi) Burhaneddin Ahmed *Erzincan*'daki tatarların kendisine karşı açtığı harpte Memlûk sultanından yardım istediğini ve onun da Şam ve Halep askerinden mürekkep bir kuvvet gönderdiğini yazıyorlar ki bu, mağlûbiyetten sonra Mutaharettin'den intikam almak için yaptığı sefere ait olsa gerek.

⁵⁶ Berkuk'un birinci defaki saltanatı 1382 den 1389 senesine kadar olup sonra hal'olunarak kendisinin hal'etmiş olduğu Türk Memlûklerinden Melik Salih Selâhaddin ikinci hacı, ikinci defa hükümdar olmuş ve sonra hapisten çıkan Berkuk 792 H. (1390 M.) de ikinci defa sultanlığı elde etmiştir.

⁵⁷ *el-Müntehab fi tekmelet-i Tarih-i Halep* isimli eser *Sivas*'a gelen yardımcı kuvvetleri Burhaneddin'in istikbal eyliyerek onlara pek kıymetli hediyeler verdiğini ve Şam naibi Emîr Seyfeddin'in Burhaneddin'e hil'at giydirdiğini ve memleket halkının Moğollardan kurtulduklarından dolayı Melik Zâhir Berkok'a dua ettiklerini yazar.

ŞEYH MÜEYYED İSYANI

Sultan Burhaneddin Ahmed'in mevcut bir hayli düşmanları yetmiyormuş gibi bu defa da hemşire zadesi *Kayseri* valisi Şeyh Müeyyed, Karaman oğlunun teşvikiyle isyan etti. Zaten bir müddet-tenberi Şeyh Müeyyed'in durumundan şüphe ediliyordu. Burhaneddin 798 H. (1396 M.) senesinde yeğenini tedip etmek üzere *Sivas*'tan hareket etti, Akkouynlu aşireti reisi Ahmed Bey'in kardeşi olan Osman Bey de maiyyetinde bulunuyordu. Burhaneddin, *Kayseri*'yi şiddetle muhasara etti bir müddet sonra şehir zabtolundu ise de Şeyh Müeyyed (*Ahmedik Vestanı*) denilen iç kaleye kapandı. Burası da tazyik edildi. Nihayet Kara Yönlük Osman Bey'in rica ve kefaleti ile hayatına dokunulmayacağı hususunda teminat verilerek 799 Muharrem (1396 Ekimin)de teslim oldu.

Burhaneddin Şeyh Müeyyed'i huzuruna getirtti, Müeyyed, dayısının huzurunda zelil bir mevkie düşerek ağlamaya başladı tazallümü hal etti. Burhaneddin küçük yaştan beri kendi terbiyesinde yetişen silâhşorluğu ve ilim ve fazileti kendisinden öğrenen bu küstah yeğene acımadı onu şehirde dolaştırdı, evvelâ hapis ve daha sonra da katletti.

Kara Osman'ın kefil olmasıyla hayatına dokunulmayacağı vadolunan Şeyh Cüneyd'in böyle verilen söz hilâfına katledilmiş olması Kara Osman Bey'i müteessir etmiş ise de ses çıkarmamış ve hattâ Burhaneddin'in emri üzerine *Köğonya* hududunda bir kale yapmağa da memur edilmişti.

Burhaneddin Şeyh Müeyyed işini hallettikten sonra onu isyana teşvik eden Karaman oğlu Alâüddin Bey üzerine yürüdü, Karamanoğlu gözükmedi, Burhaneddin Ahmed, bir ay kadar Karaman ilini yağma ve tahrip ettirdi. Bu esnada Karaman oğlunun birader zadesi de kendisine iltihak etti. Bundan sonra bir kısım serkeş Moğol aşiretlerini de tedip ederek *Kayseri* valiliğine oğlu Alâüddin Ali'yi tayin eyledi.

Bu 799 senesi içinde Halep naibinden hediyeler ile elçi gelerek Sultan Berkuk'un Burhaneddin hakkındaki teveccühünü bildirdi *Bezm-ü Rezm*'in siyak-ı ifadesinden Mısır hükümdarının Timurlenk tehlikesine karşı Burhaneddin'i elde tutmak istediği anlaşılıyor⁵⁸.

⁵⁸ *Bezm-ü Rezm*, s. 530.

Bundan sonra Burhaneddin *Erzincan* hâkimi ile olan mücadelesine devam etti. Bu hâdiseler bitmeden ve Timurlenk de Anadolu'ya girmeden evvel Burhaneddin Ahmed katlolundu.

BURHANEDDİN AHMED'İN KATLI

Burhaneddin adına yazılan *Bezm-ü Rezm* onun vekayiini 800 senesi Recebine (1398 Mart) tarihine kadar yazmıştır; ondan sonra katline kadar olan üç aylık vukuat meçhuldür.

Bezm-ü Rezm'den gayrı me hazlarımızdan عجائب المقدمور *Acâib-ül Makdûr*, *Câmi-ud-Düvel*, *İkd-ül-cüman*, *Dürer-i Kâmine*'deki müteferrik malûmatı toplayarak şu neticeye varıyoruz :

Akkoyunlu aşireti beylerinden olup Burhaneddin Ahmed'in maiyyetinde bulunan Kara Yölük Osman Bey, yukarıda görüldüğü üzere hayatına dokunulmayacağına kefil olduğu Şeyh Müeyyed'in katlinden dolayı müteessir olmuş, Burhaneddin Ahmed'e karşı itimad ve sadakati sarsılmıştı⁵⁹. Bu suretle metbuundan yüz çevirmiş olup aradaki münaferet artıyordu. Her sene vermeği taahhüd ettiği vergi ve hediye getirmemişti. Korkusundan müstahkem bir yere tahassun ediyordu. Burhaneddin bu hale aldırılmıyordu, sebebi de Burhaneddin, Osman Bey'in kendisine karşı bir kuvvet olmadığını biliyordu.

Osman Bey *Erzincan* ile *Amasya* arasında dolaşmağa başladı; bir ara *Sivas*'a yakın ve Burhaneddin'in sayfiyesi olan bir mahalle kasdeyledi Burhaneddin orada idi⁶⁰.

Osman Bey'in bu cüretkârlığından canı sıkılan Burhaneddin derhal onu takibe karar verdi ve alalacele hareket etti. Ümerasından bazıları :

— “Asker yetişinceye kadar hareketi tehir etseniz iyi olur; vakıa cesursunuz fakat Kara Yölük hilekâr bir heriftir” diye kendisini alıkoymak istedilerse de Burhaneddin kıymet vermeyip Osman'ı takibe koyuldu.

⁵⁹ *Câmi-ud-Düvel* Kayseri muhasarasında kalenin zaptı zor iken sırf Osman Bey'in tavassutu ile Şeyh Müeyyed'in teslim olduğunu ve Burhaneddin'in Müeyyed'i gadren katli üzerine Osman Bey'in bu halden müteessir olup altı yüz miktarı maiyyeti ile *Divriği*'ye doğru çekildiğini yazar. انباء الغمر Enbâ-ul gumr'-de aynı mütalâayı beyan ediyor.

⁶⁰ *Makrizî*, *Kitab-üs-Sulûk*, c. III, (800 hicret senesi vekayii arasında)

Gece olmuş askeri yetişememişti. Kara Osman Bey yanındaki aşiretiyle yüz geri ederek Burhaneddin ile çarpıştı ve bizzat Burhaneddin'i esir etti⁶¹. Burhaneddin'in arkasından yetişen askerler hükümdarlarının ne olduğunu bilmediklerinden onu aramak üzere etrafa dağıldılar⁶².

Osman Bey, Burhaneddin'i esir ettikten sonra onunla barışarak yine ona tâbi olmağa karar vermek istediye de bu esnada sabık Tokat hâkimi Şeyh Necip Burhaneddin'e husumetinden dolayı Osman Bey'in yanına gelerek onu Burhaneddin'in katline teşvik etti ve :

— “Sakın yanılıp da bu düşmanı fırsat elvermişken kaçırmayın sonra senin için rahat ve sükûn olamaz. Sen onu bıraksan o seni bırakmaz. O mekkâr bir heriftir. Sen onun yerinde olsan o sana merhamet eder miydi” gibi sözler söyleyerek Osman Bey'in fikrini çeldi ve o da artık tereddüd etmiyerek Burhaneddin'i öldürdü.

Câmi-ud-Düvel, Dürer-i Kâmine, İkad-ül-cüman, Burhaneddin Ahmed'in Kara Yölük ile vâki harpte maktul olduğunu yazarak esir edildikten sonra katlinden bahsetmezler. Yalnız *Acâib-ül-Makdûr*, vukuat ve sureti katlini arzettiğimiz şekilde göstermiştir. *Kitab-üs sülûk*'de *Acâib-ül-Makdûr*'un hikâyesinin (Burhaneddin sayfiyede iken vakanın olduğu kaydı istisna edilecek olursa) aynı suretle zikredip *Acâib-ül-Makdûr*'un yazdığı gibi Osman Bey'in gece Burhaneddin'i eliyle yakalayarak derhal öldürdüğünü beyan etmektedir, yalnız *Şeyh Necip* hikâyesini nakletmez⁶³.

فكر عليه قره يولوك بمجاعة فقبض عليه باليد من ساعته ولم يدر بحاله العسكري و تفرق⁶¹ . . امرائه و جنده .. (Acâib-ül-makdûr, *Ibni Arabşah*), s. 79.

⁶² Tekmilet-i Tarih-i Halep 800 senesi sonunda Kara Yölük, Sivas üzerine yürüyüp Burhaneddin de askeriyle karşı çıkarak vaki muharebede Burhaneddin bozulup Sivas haricinde maktul düştüğünü yazar (*Damad İbrahim Paşa kitapları*) numara 922 *İbrahim* bahsinde.

⁶³ *Ibni Tanrıberdi, el-Menhel-üs-sâfi*, 800 senesinde Osman bin Tur Ali'nin Kadı Burhaneddin üzerine yürüyüp Burhaneddin ona karşı Sivas askeriyle çıktı ise de bozularak Sivas haricinde maktul olduğunu yazar. *et-Tabakat-üs-seniyye*'de de aynı mütalâa vardır, kezâ *Tekmilet-i Tarih-i Halep* de öyle kaydediyor.

Burhaneddin'in ölümü hakkında diğer tarihlerde olmayan bir kaydı İbni Hacer'in *انباء العمر* Enbâ-ül-gumr isimli tarihinden alarak tercümesini naklediyorum: “800 senesi içinde Kara Yölük Osman bin Kutlubey, Sivas üzerine akın etmiş etrafı yağmalayarak esir ve ganimet almış ve katliâm yaparak geri dön-

Sultan Burhaneddin Ahmed 800 hicret senesi Şevvalinin yirmi sekizinde (9 Temmuz 1398) olayları arzettiğimiz şekilde *Sivas* haricinde⁶⁴ Akkoyunlu Karayönlük Osman elinde maktulen vefat etti⁶⁵. Bazı tarihler⁶⁶ ölümünü 801 H. (1398 M.) olarak göstermişlerse de me hazlarımızın hepsi olayları arzettiğimiz şekilde ve⁶⁷ Şair Ahmedî'nin ayını da göstermek suretiyle tarih manzumesi vefatının 800 senesi sonlarında (Şevval) olduğunda müttefiktirler.

Burhaneddin Ahmed'in kabri *Sivas*'ta Kadı Burhaneddin Türbesi ismi verilen türbededir. Bazı zevat *Divriği* ile *Karabel* arasında

müştü. Bunu haber alan Burhaneddin Ahmed, Kara Yönlük'ün önünü keserek aldığı ganimetleri elinden aldı ve aralarında epi müsademe oldu. Nihayet Burhaneddin'e mukavemet edemeyen Osman kaçarak bir mağarada gizlendi ve orada kırk gün kadar saklandı. Osman Bey'in dostları Burhaneddin'in vaziyetinden onu haberdar ediyorlardı. Kara Yönlük bu esnada Burhaneddin'in gafletinden istifade etti. Burhaneddin içmekle meşguldü. Osman Bey bir kısım maiyyeti ile Burhaneddin'i ansızın bastırdı. Gerek Burhaneddin ve gerek baştakileri katlettiler, sonra askeriyeye mukateleye giriştiler. Askerler Burhaneddin'in katlini anlayınca dağıldılar. Kara Yönlük askerin peşine düştü *Sivas*'ı da aldı.

Bu mütalâadan Burhaneddin'in *Sivas* haricinde bir mahalde iş-i nûş ile meşgulken bastırılarak öldürüldüğü anlaşılıyor ki metinde görüldüğü üzere şehir haricinde sayfiyesinde bulunduğu sırada 1398 Temmuz ayında katli hâdisesi vukua gelmiştir..

⁶⁴ *Câmi-ud-Düvel*, müsadememin *Divriği* ile *Karabel* arasında olduğunu yazmışlarsa da o senelerin olaylarını yazan Arap tarihçileri muharebenin *Sivas* haricinde vukua geldiğini yazıyorlar. Metinde görüldüğü üzere Makrizî'nin mütalâası gibi *Sivas* haricinde Burhaneddin'in sayfiyesi haricinde olmuştur.

⁶⁵ *Tâci zâde Sadi Çelebi Münşeati* (Şair Ahmedî'nin Burhaneddin'in vefatı hakkında manzum tarihi):

در کلهستان قدسی یافت مقام
از قضا ناکهان چو سلطان شد
هشتصد و بیست و هشتم شوال
قتل برهان ز قره عثمان شد
۲۸ شوال ۸۰۰

(İstanbul Enstitüsü yayınları, Sadi Çelebi Münşeati 1956, s. 53).

⁶⁶ *مری التواریخ Mür'i üt-tevarih, Düvel-i İslâmiye.*

⁶⁷ *et-Tabakat-üs-seniyye, Dürrer-i kâmine, Enbâ-ül-gumr, İbn İyas, Fezleke, İkd-ül cuman, el-Menhel-üs-sâfi, Kitab-üs-sülûk, Eretna Kadı Burhaneddin Tarihçesi, el-Müntehap fi tekmllet-i Tarih-i Halep*, Burhaneddin'in 800 hicret senesinde maktul olduğunu yazarlar. Tarih-i Halep 800 senesi sonunda gösterir. *İkd-ül-cuman*'da da Burhaneddin'in katledildiğine dair 800 senesi zilkadesinde *Kahire*'ye haber geldiğini yazdığına göre katli hâdisesinin Ahmedî'nin manzum tarihi üzere 800 Şevvali sonlarında olduğu anlaşılıyor.

maktul olduğu rivayetine göre cesedinin *Sivas*'a kadar getirildiğini zannetmiyorlar; filhakika Burhaneddin *Sivas* haricindeki sayfiyesinde bulunduğu sırada hâdise vuku bulduğundan ölümünde cesedinin derhal *Sivas*'a getirilip defnedildiği anlaşılıyor⁶⁸.

BURHANEDDİN'İN İLİM VE FAZİLETİ VE ESERLERİ

Acâib-ül-Makdûr ile *el-menhel-üs-sâfi* adlarındaki iki kaynak Burhaneddin Ahmed'i *Ebü'l-Abbas* künyesiyle zikrediyorlar, *عقد الجمان* *Ikd-ül-Cüman* da *Ebü'l-feth* lakabını gösteriyor. Ebülfeth tabiri divanın baş tarafında da vardır. Bütün kaynaklarımız Burhaneddin Ahmed'in ilm ve fazilet ve kudret-i zekâ ve deha sahibi olduğunu yazıyorlar. İbn Arabşah *Acâib-ül-Makdûr*'da şöyle diyor :

“Burhaneddin Ahmed gençliğinde talebe ve erbab-ı ulûmdan, tahsili maarifte sây ve gayret eshabından idi. Ulûm-ı akliyye ve nakliyyeyi tahsil için *Mısır*'a gitmişti. Esasen zekâsı parlak, karihası vâsi, müdekkik bir zat olup tahsil zamanında sây ve gayretinden gözüne uyku girmezdi. Bu suretle az müddet zarfında haylı ulûm tahsil eyledi. Memleketine avdetinde ulûvv-ı himmet sahibi eli açık, cömert, temiz ruhlu, meziyyet sahibi, güzel huylu olup ifadesi selis, tahrir ve takriri vâzih idi. Ulemanın mütalâalarını tahkik eder ve muhtelif ulema mütalâasını nazarı dikkate alarak tetkik eylerdi. Fünun-ı akliyyeye dair eserleri ve ulûm-ı nakliyyede telifatı vardır. Kendisi gayet rekik şiirler söylediği gibi şairlere de bol bol ihsanlarda bulunurdu. Mamafih kendi ulema kıyafetinde değil, asker kıyafetinde gezerdi. Binicilik ve okçuluk gibi ümeraya has mesleklere de salikti.

İbn Arabşah Burhaneddin'in hükümeti nasıl idare ettiği ve hasımlarıyla olan mücadeleleri ve nihayet kendi himayesinde bulunan Kara Yölük Osman ile olan mücadelesini ve sureti katlini naklettikten sonra yukarıdaki mütalâasının hülâsası olarak şöyle diyor :

Sultan, rahmetullah, evvelce zikri geçtiği üzere âlim, fâzıl, kerîm ve muhsin, takririnde muhakkik, tahrirde müdekkik olup şedid olmakla beraber ahaliye nüvazişkâr, mütevazı, mûnis, edip, zarif, şair, lebib, cömerd, şeci ve bahadır bir ulu kişi idi. İğtinam ettiği emvali derhal ibzal ederdi. İn'am ve ihsanı ne kadar çok olursa o

⁶⁸ *Sivas*'ın *Kayseri* şosesi kenarında ve şehrin haricinde âdi taşla örülmüş murabba şeklinde üstü çatılı olan türbe Kadı Burhaneddin türbesidir. Burada ikisi yazısız üçü yazılı beş kabir vardır. Bunlardan yazısız olan büyük kabir Burhaneddin'in olarak gösteriliyor.

kadar memnun ve müsterih olurdu. Ulemayı sever daima onlarla hembezm olurdu. Fıkarayı ve dervişânı yanına alır ve onlara ihsan ederdi. Pazartesi, perşembe ve cuma günlerini ulema ve hâfızlara tahsis etmişti. O günlerde bu sınıftan başkasını kabul etmezdi.

İbn Hacer de, *Dürr-i kâmine*'de Burhaneddin'in ilmî mesleği hakkında şöyle diyor :

“Bir az fıkıh ile iştigalden sonra Halepte tahsil-i ulûm etti, *Mısır*'a gelerek tahsile devam eyledi ve ikmalden sonra memleketine döndü. Gayet ârif, dâhî ve fâzıl idi. Nazımda iktidarı tamımı vardır. Şecî ve bahadır idi.”

Aynî *Ikd-ül-Cuman*'da sekiz yüz senesi vekayii arasındaki (Vefeyâtül-Âyan) kısmında: “Bu zat evvelce tahsili ulûm ile meşgul olmuş ve bir çok ulûmî elde etmişti. Tahsili esnasında *Mısır*'a gelerek *صرغتمش* Sargatmış medresesinde oturmuştu. Sonra memleketine avdetle kadı olmuştu. Kabilî tavsif olmayacak derecede kerem sahibi idi. Musikiye meraklı idi; Arabî, Türkî, Farişî lisanlarında şiirleri vardı ve kendi gayet ulûvv-i himmet ve şehamet sahibi idi.”

el-Menhel-üs-sâfi müellif İbn Tanrıberdi Burhaneddin'i şahsen gören zevattan olup onun hakkında şu mütalâayı yürütüyor :

Kadı Burhaneddin Ebûl-Abbas el-Müstetab Ahmed, Sivas hükümdarı olup *Sivas*'ta (Kayseri'de) doğdu, büyüdü ve sonra *Haleb*'e geldi. Orada az müddet onu görmüştüm. Sonra *Sivas*'a döndü. Kadı Burhaneddin âlim, fukahây-ı hanefiyeden bir zat olup üç lisanda şairdi.

Kitab-üs-Sülûk'te Burhaneddin'in ilim ve fazileti hakkında şunları naklediyorum :

“Burhaneddin gençliğinde ilim tahsil etti, bu fikirle *Kahire*'ye geldi orada zamanındaki ulemadan istifade etti ve ulema arasında zekâsiyle maruf oldu. *Sivas*'a avdetinde tedris ile iştigal etti. Fâzıl, kerîm, cömrü bir Hanefî fakihi idi. Ahali ile ünsiyet eder ve fakat lüzumunda şiddetle hareket ederdi. Edip, zarif, şeci ve cesur idi. İlim ve ulemayı gayet severdi. Hayır ve salâh sahibi adamdı ve dervişleri daima nezdine getirirdi. Perşembe, cuma ve pazartesi günlerini ehl-i ilimle musahabeye hasretmişti. Bu hal onun âdeti idi. O günlerde hiç kimse meclisine giremezdi. Elhasıl ilim ve edebin, ulema ve üdebanın müşarunileyh nezdinde mevki mahsusları vardı”.

Bezm-ü Rezm'de de Burhaneddin'in ay ve günlerini nelere tahsis ettiği ve ulema ile sohbeti muharrerdir. Ezcümle iyş-i nûş haricinde

olarak mevlit ayında, Resülü Ekrem efendimize hürmeten pazartesi ve perşembe günleri Kur'an okutur, Şaban ve Recep aylarında meşhur âlimlerle oturur, hâfızlara kur'an okutur, ulema ile usul-i din hakkında mübahasede bulunurdu. Sürati intikale mâlik, natuk idi. Sözü pek vazih olup cevdet-i karihası şayanı hayret derecede idi, ilmî mübahaselerde dehası ve yüksek ilmiyle ülemayı iskât ve ilzam ederdi⁶⁹.

Burhaneddin Ahmed zamanını yalnız harple geçirmemiş kış mevsimlerini sohbet, mütalâa ve eser telifiyle geçirmiştir. Eserlerinden birisi (اڪسير السعادات في اسرار العبادات) İksirüs saâdât fî esraril-İbadât) olup bunu 798 H. (1395 M.) senesinde bir kış esnasında harpten âzâde kaldığı mevsimde ikmal etmiştir⁷⁰. Bir nüshası Ayasofya kütüphanesinde 1658 numarada bulunan bu eser vücut bahsi, îcat bahsi ve hikmet bahsi olmak üzere üç kısımdır⁷¹.

Burhaneddin Ahmed'in ikinci eseri (ترجيح التوضيح) Tercih-üt-Tavzih) olup bir senede yazmış ve 799 Şabanında (1397 Mayıs) ikmal

⁶⁹ *Bezm-ü Rezm*, s. 396.

⁷⁰ Burhaneddin Ahmed'in *İksir-üs - Saadat'*ının mukaddimesinden:

"Ben de Allahın ilhamı eseri olarak ülema-i rüsum ve mezhep sahiplerinin kavaid ve esaslarına muhalefet etmiyerek ve Kitabullah ve hadis ve sünnetlerden başka hiç bir kitaptan yardım istemiyerek erbabı keşif olan evliyaullahın meslek ve tarikleri üzere bu bab ve bahsi tahkik etmek ve içini kabuğundan ayırmak suretiyle (İksir-üs-saadât fî esrar-il-ibâdât) tesmiye eylemek fikri hatırıma geldi ve yazmağa başladım ve iktiza eden mukaddemeleri ve mebahis-i asliyeyi gösterdim. Birinci kısım vücut bahsidir, ikinci kısım îcad ve kâinatın tertibi bahsidir, üçüncü bab hikmet-i îcad hakkındadır. Bu bablardan sonra inşaallah ibadetlerin sebep ve hikmetlerine شروع şuru' edeceğim. Vaki olan dualara icabeti tekeffül eden cenabı hakkın hacet sahiplerine bu eseri faydalı yapmasını تضرع tazarru ve niyaz ederim.

⁷¹ İksir-üs-saadâtın iki tercümesi vardır. Birinci tercümenin arabî metni yazıldıktan sonra tercümesi yapılmıştır, ikinci tercüme Timurtaş Paşa zade Umur Bey tarafından yaptırılmıştır. Tercüme eden esere (قرة عين الطالبين) adını vermiştir. Bu tercüme bir mukaddime, iki bap ve bir hâtimedden mürekkeptir. Mukaddimede İksir-üs-saadât denilmesinin sebebi yazılıdır. Birinci bap umumen istilâhat-ı sofıyyeden bâhistir ve huruf-ı hece tertibiledir İkinci bap *İksir-üs-saadât şerhi'*dir. Hâtimedde ise saltanatı âmme ve hassaya ve adalete müteallik ahkâm vardır. Bu tercümeyi Kütüphane-i umumî müdürü merhum üstadımız İsmail Saip Sencer görerek kendisindeki Keşf-üz-zünun nüshasının c. II, s. 221 nci sahfesine işaret etmiştir.

eylemiştir ⁷². Bu eser usul-i fıkha aittir. Meşhur âlimlerden *Sadrüşşeria* diye maruf olan *Buhara*'lı Übeydullah ibn Mesud, usul-i fıkıhtan تنقيح *Tenkîh* adıyla bir eser yazmış ve bu eseri yine kendisi şerh ederek *Tavzih-üt-Tenkîh* ismini vermiştir. Bu *Tavzih-üt-Tenkîh*'i Timurlenk'in Şeyhulislâmı Sadeddin Taftâzânî şerh ile تلويح *telvih* diye isimlendirmiş, işte Kadı Burhaneddin Ahmed bu *Telvi*h'e tenkit yollu bir haşiye yazarak *Tercih-üt-Tavzih* tesmiye etmiştir.

Burhaneddin'in bu eserinin iki nüshası görülmüştür. Biri Ragıp Paşa kütüphanesinde 381 numarada olup en eski ve sıhhatli olanıdır. Diğeri mukaddimesiz olarak İstanbul Umumî Kütüphanesinde merhum Mesnevihan Esad Dede Efendi'nin kitapları arasında 1774 numaradadır. Birinci nüsha Burhaneddin'in hayatında yazılan nüsha olup ikinci nüsha ise müellifin vefatından kırk dört sene sonra istinsah edilmiştir. İkinci nüshayı meşhur Molla Husrev görmüş ve yalnız bir noktada *Emîr* diye hitap ettiği Burhaneddin'e muhalif kalmıştır.

* * *

Kadı Burhaneddin Ahmed, Muhyiddin Arabî, Sadrüddin Konevî, Celâlüddinî Rûmî gibi üç büyük İslâm mütefekkirinin mesleklerine ve kendilerine hürmetkâr olması tasavvuf ilmini tetkika saik olmuş ve hattâ *Esrarül İbadat*'ı yazarken sofiiyenin ıstılahâtından faydalanmıştır.

BURHANEDDİN AHMED'İN SİYASÎ HAYATI

Burhaneddin Ahmed, maruf tabiri ile harîs idi. Eretna devletinin kadılığından, vezirliğinden itibaren hayatının sonuna kadar siyasî gürültü içinde yuvarlanmıştır. Kendisi düşünüp verdiği bir

⁷² Burhaneddin التوضيح *Tercih-üt-tavzih*'i 799 senesi Şabanının dördüncü perşembe günü kuşluk vaktinde tamamladığını şöyle gösteriyor:

تم الكتاب الموسوم ترجيح التوضيح بحمد الله تعالى وميامن افضاله ضحوة يوم الخميس رابع شعبان سنة تسع و تسعين و سبعمائة هجرية والحمد لله رب العالمين والصلوة والسلام على سيدنا محمد وآله اجمعين حسبي الله لا اله الا هو عليه توكلت وهو رب العرش وكفى

Burhaneddin'in hâl-i hayatında ve 800 senesi Rebiulevelinin on dokuzuncu pazartesi günü (10 Ocak 1398) kendisininin müsveddelerinden istinsah edilen nüshanın ketebesini şöyle yazdı:

تم النقل من المسودة السلطان البرهانیه خلد الله تعالى سلطانه وأوضح برهانه يوم الاثنين في التاسع عشر من ربيع الأول سنة ثمانمائة هجرية

kararı bütün müşkilâta ve hattâ ümitsizliğe rağmen müdafaa etmiş ve muvaffak olmuştur. Yerine göre pek şedid ve amânsız, yerine göre yumuşak ve müsamahakâr olmuştur. Bütün muhiti ve içerisi kendisine düşman olduğu halde iradesini sarsmamıştır. Çok cesur ve kuvvetli bir şahsiyetti.

Kendisinde sabit bir fikir haline gelen hükümet ve devlet başkanı olmak hırsı neticesinde emeline nâil olmuştur. Bu arzusunu tatbik için kendi eliyle rakibini öldürmekten çekinmemiştir. Hükümdar olduğu zaman 37 yaşında idi.

Devlet başkanlığını elde ettikten ve Hacı Şadgeldi Paşa gibi en müthiş ve kudretli rakibini de bertaraf eyedikten sonra nâmına hutbe okutmuş ve sikke kestirmiştir. Saltanatı elinden aldığı yedi yaşındaki Eretna Hükümdarı II. Mehmed Bey'in küçüklüğüne binaen hayatına dokunmamış, onun bazı tahriklere âlet olmasını affetmiş, fakat on yedi, on sekiz yaşına gelmiş olan bu çocuğun vücudu kendisi için tehlikeli olduğunu görünce 792 H. (1390 M.) de onu öldürmüştür.

Daima asker kıyafetinde gezen, gençliğini ok atmak, ata binmekle de geçirmiş olan Burhaneddin, bütün muharebelerinde kuvvetlerinin başında bulunur ve heman çok zaman muvaffak olurdu. Hacı Şadgeldi Paşa'dan sonra, dahilde onun oğlu *Amasya* Emîri Ahmed, Ömer oğlu Cüneyd, *Erzincan* hâkimi Tahireten, *Şarkî Karahisarı* emîri Melik Ahmed, Tacüddin oğulları etraftaki Moğollar, Seydi Hüsam, Şeyh Necip gibi rakiplerle on sekiz sene uğraşan bu yorulmak bilmeyen hükümdar, bütün mücadelelerinde pek az taraftar kazanmış ve fakat bütün kudret ve zekâsiyle her fırsattan istifade ederek hasımlarına baş eğdirmiş ve kendisi durup oturmamıştır.

Devlet merkezi olan *Sivas*'ta bile kendisine karşı tertip edilen suikaslardan kurtulan, lütuf ve iyilik ettiği adamlardan fenalık gören Burhaneddin azim ve metanet ve cesareti sayesinde her müşkilâtı yenmeğe muvaffak olmuş ve fakat bu hâdiseler dolayısıyla şedid ve insafsız bir hale gelmiştir.

Yine bu on sekiz senelik saltanatı içinde iç düşmanlarından başka Karaman oğulları, Osmanlılar ve Mısırlılar gibi en kuvvetli devletlere meydan okumaktan çekinmeyen Sultan Burhaneddin, Karaman oğlunu tekrar tekrar mağlûp eylemiş, Osmanlılara karşı *Kırk-*

dilim muharebesini kazanmış, Mısırlıları *Sivas* muhasarasından çekilmeğe mecbur etmiştir.

Timurlenk'e karşı aldığı sert cephe Timurlenk'in elçisi Kutluşah'ı efendisinin yanına göndermeyerek mahfuzen Mısır Sultanı Berkuk'un yanına göndermesi ve kendisine oldukça yakın olarak *Mardin* ve *Urfa* taraflarında Timurlenk'ten çekinmeyerek meydan okuması hayrete şayan olup Timur'un da bu hakareti hazmetmesi dikkate ve taaccübe şayandır. Me'hazlarımızdan olan *Ikdül-cüman* :

"Kendisi gayet uluvv-i himmet ve şehamet sahibi idi. Ne Mısır Sultanına ve ne âl-i Osmana ve ne de Timur'a baş eğmedi ve muta vaat etmedi" diyerek Burhaneddin'in cesaret ve nefsine itimadını göstermek istemiştir⁷³.

Sivas içindeki Mısır taraftarlarının ihanetiyle *Erzincan* kapısından Mısır kuvvetlerinin girdiğini duyunca maiyyetine aldığı kırk kişi ile yetişerek onları taretmesi hayrete ve kayda şayan hallerdendir.

Hayrullah Efendi Tarihi'nin beyanına göre, Yıldırım Bayezid'le uğraşmak için damadı olan Dulgadır oğlunu ittifakına almak üzere oğlu Alâüddin Ali'yi murahhas olarak o tarafa göndermiştir⁷⁴. Yine aynı tarihin rivayetine göre Burhaneddin, bir gün ümerasiyle konuşurken :

"Şecaat ve bahadırılıkta her biri diğerine faik dokuz bin süvari peyda eyledim; bu kuvveti on bine iblâğ eylesem Anadolu ülkesini bir ucundan diğer ucuna kadar zabteyledim; Osmanlı tabakasını yalnız Rumeli igrın'da bırakıp *Bursa*'yı ben alırdım"⁷⁵ demiş.

Bu sözde mübalâğa olsa bile Burhaneddin'in nefsine itimadını ve fitrî cesaretini gösterir. Zaten maktul düşmesine de bu ifrat cesareti sebep olmuştur.

Burhaneddin Ahmed, siyasetine hâle verecek bütün engelleri bertaraf eder ve zamanına göre en müthiş düşmanını affeyleyerek müdara eyler⁷⁶ ve muztar kalmayınca onlara dokunmazdı. İcabına göre şedid ve gaddar ve icabına göre de halim, mültefit ve mülâyimdi.

Dostlarına sonuna kadar hürmet ve riayet etmek, muhalefet edenlere evvelâ göz yumarak tekerrürü halinde haklarından gelmek

⁷³ *Ikd-ül-cuman (Ayni) Velîyyüddin Efendi kütüphanesi son cilt.*

⁷⁴ *Hayrullah Efendi Tarihi, c. V, s. 45.*

⁷⁵ *Hayrullah Efendi Tarihi c. 5, s. 44.*

⁷⁶ *Bezm-ü Rezm, s. 316.*

Burhaneddin'in siyaseti cümlesindendi. On sekiz sene, bazı kış mevsimleri de dahil olmak üzere, memleketinin dört köşesini elinde kılıç olarak dolaşmış yorulmamış, bıkmamıştır. Bununla beraber kendisine huzur vermeyen hasımlarından *Erzincan* hâkimi Tahirten, *Doğu Karahisar* Beyi Melik Ahmed ve *Taceddin oğulları*'na vefatından bir sene evvel göndermiş olduğu mektuplarla onları salâha dâvet etmesi kendisinin yorgunluğunu ve bunlarla didinmekten usandığını gösterir.

Bezm-ü Rezm'in mütalâasına göre Timurlenk, Anadolu ahvaline vâkıf birisinden Burhaneddin'in kuvvetini ve kendisine düşman olanları sormuş o şahıs da Emîr Mutahharetin beş bin, Karaman oğlu on bin, Mahmud Çelebi (Taceddin oğlu) altı bin, *Taşan oğlu* bin, Bafra valisi iki bin adamla düşmanı olduğunu söylemiş ve Moğol, Diyarbakır ve Şam Türkmenlerinden yirmi bin kadar süvari muhalifi bulunduğunu arzedince Timurlenk, bu nasıl adamdır ki yalnız başına bu kadar kuvvete karşı gelip onlara galebe ediyor, diye hayretini göstermiştir⁷⁷.

Burhaneddin zamanı vekayii ve Bezm-ü Rezm iyice tetkik edilince Burhaneddin'in bu kadar hasımlarına karşı galebesi herhangi bir hâdise üzerinde durmadan süratle hareketi ve galebesi hasmına göz açtırmamasıdır.

Timurlenk, Hindistan seferinde iken Burhaneddin'in vefatını duyarak memleketini kolayca ele geçireceği için memnun olması, Kadı Burhaneddin'in Timurlenk için de korkulacak bir hasım olduğunu gösterir. Timurlenk'in elçilerine hakaret etmesi, nâmesini yırtması, bir elçisini iade etmemesi *Mardin, Malatya, Urfa* taraflarında bulunan Timur'u her nedense *Sivas* üzerine çekmemiştir.

KADI BURHANEDDİN'İN ZİHNİYETİ

Burhaneddin Ahmed'in Mevlevî tarikatı müessisi Mevlânâ Celâlüddin Rûmî'ye hürmetkâr olduğunu ve Hazreti pîrin Mesnevîsinden tefeülde bulunduğunu ve hattâ Tacüddin oğulları üzerine olan *Niksar* seferine hareketten evvel Mesnevîden vaki tefeülünde :

« امیر تیمور ازین سخن تعجب نمود و روی بامرای خود کرد و گفت این چه مردست که تنها در برابر چندین هزار مرد استاده است و با مجموع بجنگ و جدال معارض و مقابل و این جمله با وجود کثرت و فرت از فعالیت و مناچست او قاصر و او بر همه غالب و راجح » (*Bezm-ü Rezm*, s. 449).

هرجه آن خسرو کند شیرین کند
چون درخت تین که جمله تین کند

beyti Burhaneddin'in arzusuna muvafık çıktığını ve bunun üzerine *Niksar*'ın sulhen ele geçerek Burhaneddin'in Hazreti Mevlânâya karşı nezrini yerine getirdiğini Bezm-ü Rezm'den anlamaktayız.

Bundan başka Burhaneddin'in kendi mütemetlerinden Şeyh Yar Ali vasıtasıyla *Konya*'da Şeyh Sadrüddin Konevî türbesine bir çift kıymetli halı gönderdiğini ve türbede mücavir bulunan dervişlerin de bilmukabele Burhaneddin'e Şeyh-ı ekber Muhyiddin Arabî hattıyla bir *فصوص الحکم Fusûs-ül-hikem* hediye eylediklerini yine *Bezm-ü Rezm*'den öğreniyoruz.

Burhaneddin Ahmed *Fusus-ül-Hikem*'i mütalâa ederek tasavvufun feyzinden müstefit olduğunu ve bu merak saikasıyla tasavvufa dair bir hayli eser okuyup bu ilmin gavamızına vukuf peyda ettiğini yine *Bezm-ü Rezm* yazıyor.

Yine Burhaneddin'in İlm-i nücûma inandığını, bu ilme vakıf olan ve rüya tâbirinde de mahareti bulunan Bezm ü-Rezm müellifinin mütalâasından anlamaktayız. Bundan başka Burhaneddin Ahmed rüyaya, keşif ve keramete de pek mütekid idi, bunu Bezm ü Rezm'in bir çok yerinde görüyoruz, zaten diğer kaynakların bazılarında ehl-i hal olan dervişâna itibarını da görmüştük.

Bezm-ü Rezm'e göre Burhaneddin Ahmed, *Şam*'da Şeyh Mehmed Neyli'den Külliyyat-ı Kanunu okuyup bu fâzıl zatın derisinde takrirlerini hıfz ve zabt ederken bir gün Şeyh Mehmed Neyli'nin dersine bir derviş gelerek Mevlânâ'nın Mesnevîsinden bir kaç beyit okumuş. Epi zaman sonra ve Burhaneddin'in *Kayseri* kadılığı esnasında bu derviş *Kayseri*'ye de gelip Burhaneddin'le görüşmüş. Burhaneddin Eretna hükümdarı Gıyasüddin Mehmed Bey'in katliyle hasıl olan karışıklıklar sebebiyle bu dervişe ortalığı kimin yatıştıracağını sormuş. O da (taht senindir) diyerek Burhaneddin'e (Melik) diye hitap etmiş.

Burhaneddin Ahmed (Kutlu Şir) denilen bu zata pek ziyade îtimad ederdi, Kutlu Şir, Burhaneddin'in başına gelecek halleri vukuundan evvel haber vermiş ve bunlar da aynen çıkmıştır.

Kutlu Şir, Burhaneddin Ahmed'in Ali Bey'e vezirlik ettiği esnada ve takriben 781 H. (1379 M.) senesinde vefat etmiş ve Bur-

haneddin'e, *Kayseri*'de ikamet edip mutasavvifeden olan Ali Bey isminde bir zatla musahabet etmesini tavsiye eylemiştir.

Burhaneddin Ahmed Şeyh Ali Bey'in vefatını müteakip *Sivas*'ta bulunan hadit meşreb ve dürüst tabiatlı Şeyh Âdil ile dost olmuştur. Her ne tarafa gitse Şeyh Âdil'in tekkesine uğrar, kendisinden himmet isterdi. Şeyh Âdil'in takriben 784 H. (1382 M.) de vefatiyle Burhaneddin bu defa da (Mevlânâ Paşa) denilen ve halkın divâne addettiği biri ile görüşürdü. Burhaneddin, Mevlânâ Paşa'nın da kerametine mûtekkit idi; Bezm-ü Rezm'de bu zata atfedilen olaylar vardır.

BURHANEDDİN AHMED ZAMANINDA TİCARET VE İMAR

Burhaneddin Ahmed memleketinde ticaretin inkişafına fevkalâde ehemmiyet vermiştir. Tüccar, mal ve hayatından emin olarak onun memleketine gelip giderdi, kendi saltanatını takviye için ne kadar gayret sarfediyorsa memleketinde ticaretin istikrarına da o kadar ehemmiyet veriyordu. Hattâ kendisinin parasız ve pek müzayakalı bir zamanında zengin bir tüccarın malının musadere edilmesi teklifini kemal-i nefret ve şiddetle reddetmiş ve tüccar mallarını yağma edenlere amansız düşman olmuştur. *Niksar* ve havalisinin yağma ve talan ile zürraa eziyet veren eşkıyanın tedib ve takibi için *Niksar* suyu üzerindeki (Cisr-i pelasan)ın iki ucunda burç yaptırmış ve içine muhafızlar koymuştur hattâ bir kış esnasında karlarla yolların kapanmasına bakmıyarak, haramîlik ile meşgul göçebeler üzerine giderek onları tedib eylediğini Bezm-ü Rezm yazmıştır.

799 H. (1396 M.) senesinde *Kayseri* valisi olan yeğeni Şeyh Müeyyed'i katl ve ona arka olan Karaman oğlu topraklarını vurduktan sonra avdet ederken tüccardan bir kısmı kendisine gelerek eşkıyanın, mal ve eşyalarını yağmaladıklarından şikâyet eylemeleri üzerine Burhaneddin Ahmed, bunların eşyasının istirdadı için mutemedlerinden birisini Dulgadır oğluna göndererek eşkıyanın aldığı tüccar eşyasının iadesini istemiş ve bu hususta şiddetli lisan kullanmıştır, hattâ Moğol ve Türkmen ümerasına ve saireye haber yollayarak bu eşyanın elde edilmesi için bir müddet hudutta bile oturmuştur⁷⁸.

⁷⁸ Sultan (Burhaneddin)

جهت استخلاص اموال ایشان یکی را از معتمدان پیش پسر دلقدار فرستاد و در استرداد آن اہتمام بلیغ مبذول داشت و گفت اگر مال مسلمانان باز نکرده اند و عناد و لجاج پیش گیرد

Ömer oğlu Cüneyd'in hacıların para ve eşyalarını aldığı zaman derhal Cüneyd'in üzerine yürüyerek Cüneyd'i *Kayseri*'de şiddetli muhasara etmişti.

Burhaneddin Ahmed zamanında memleketin imarına lüzumu derecesinde ehemmiyet verilmemiştir. Sebebi de müşarün-ileyhin mütemadiyen hasımlariyle uğraşmasından imar cihetine bakamamasıdır. Bununla beraber mümkün olduğu kadar *Tokat*, *Kazâbâd*'ın imarı düşünülmüş ve *Zile*'de de bir medrese yapılmıştır.

Sultan Burhaneddin *Turhal* kalesinin yanında bir kale yaptırarak bu havalinin emniyetini arttırmış bundan başka, bir müddet sonra, *Turhal* imaretinin harap olması üzerine yeniden bir imâret yaptırmıştır.

Amasya'yı sukut ettirmek için, o civarda tavsiye edilen harap bir kaleyi tamir ettirmiş, Osmanlıların tehdidine maruz kalan *Kırşehir* kasabasının etrafını surla çevirmişdir.

Burhaneddin Ahmed zamanında *Kayseri*'de yapılmış bir çeşme vardır. Bu çeşme *Kayseri*'nin *Kapan Hanı* ismi verilen *Pamuk Hanı* civarındadır. Girift sülüs hatla üç satır üzerine hakkedilmiş olan 792 H. (1380 M.) tarihli kitabe şudur :

- ۱ — بنا هذه العماره المسيلة العين في أيام دولة السلطان العالم العادل برهان الدنيا والدين
 ۲ — السلطان أحمد أنارالله برهانه من يدى المسما الأمير المقبول مظفرالدولة والدين
 الشيخ مؤيد
 ۳ — زيدت دولته وهو صدقاة مولاه السلطان في شهر سنة اثنين وتسعين وسبعائة

Bu çeşmeyi Sultan Burhaneddin Ahmed'in kız kardeşinin oğlu *Kayseri* valisi Şeyh Müeyyed, sultanın sadakası olmak üzere yaptırmıştı. Şeyh Müeyyed'in lâkabının *Muzafferüddin* olduğu anlaşılıyor. Yukarılarda görüldüğü üzere *Şeyh Müeyyed*, Karaman oğlunun teşvikiyle dayısına karşı isyan etmiş ve teslim olduktan sonra da 799 H. (1396 M.) de katledilmiştir.

Sultan Burhaneddin Ahmed zamanında *Tokat*'a tâbi *Turhal* nahiyesinin bir saat kadar doğusunda bulunup evvelce büyücek bir kasaba iken bu gün otuz haneli bir köy olan *Tazyâ* kariyesin-

چنان دانندکه در معرض قهر و سخط ما خواهند آمد و عنقریب بر سرايشان خواهيم تاخت
 و مکافات اعمال ايشان بديشان رسانيد ايلچی را برين جمله روانه ساخت و بدعوت امرای مغول
 و نور گمان و سائر و اجناد و احشام ايلچيان فرستاد و مترصد وصول آن طوائف در آن حدود
 اقامت نمود ...» Bezm-ü Remz, s. 533

de ilk defa Eretna hükümdarı Ali Bey zamanında 777 H. (1375 M.) de Hacı Yusuf tarafından yaptırılmış olan zaviye, Sultan Burhaneddin zamanında ikinci defa tamir olunmuş ve vakfiyesi de kitabeyle hakkedilmiştir. Burada zaviyeden başka bir de türbe olup onun kapısının üzerindeki 790 H. (1388 M.) tarihli kitabe de Sultan Burhaneddin zamanına aittir. Zaviye ve türbe Kayserili Yusuf tarafından yaptırılmıştır. Beş satır üzerine olan kitabe Eretna kısmında Ali Bey'den bahsedilirken not olarak yazılmıştır.

Kitabedeki 777 (1375) tarihi Eretna hükümdarı Sultan Ali bin Mehmed bin Eretna'nın hükümeti zamanını gösteriyor. Sultan Burhaneddin'in hükümdarlığı 782 H. (1380 M.) den başlar. Demek oluyor ki, Burhaneddin Ahmed kitabeye tesisin yapıldığı tarihte hükümdar bulunan Ali Bey'in adını ve ikinci defa da, zaviyenin tecdidi Burhaneddin'in hükümdarlığı zamanına rastladığı için, Burhaneddin'in adını koydurmuştur.

Yine buradaki türbe kapısının üzerinde de şu kitabe vardır:

وقف جميع الكرم المنسوب الى الحاج
يوسف على مصالح دارالحفاظ في سنة تسعين وسبعمائة

Bu da 790 H. (1388 M.) de Burhaneddin Ahmed zamanına aittir. Bu kitabelerden anlaşıldığına göre cami ve türbe Burhaneddin'in hükümdarlığı zamanında tamir veya tecdit edilmiştir. Buradaki türbede kabrin baş tarafına konmuş olan asıl cami kitabesi, Eretna hükümdarı Gıyasüddin Mehmed bin Eretna zamanına aittir.

SULTAN BURHANEDDİN AHMED'İN ŞİİRLERİ

Değerli, müdekkik bir âlim olan Burhaneddin Ahmed'in ilmi eserlerinden başka Türkçe, Arapça ve Farsçada da büyük bir şair olduğunu, ondan bahseden kaynaklar kaydederler. Türkçe şiirleri Âzerî lehçesi üzeredir. Altıyüz sekiz sahife olan divanının 581 sahifesi gazeliyat, dört sahifesi rübaî ve 23 sahifesi de Tuyuglar'dan mürekkeptir. Divanındaki Türkçe şiirleri lisan itibarıyla ibtidaî olmakla beraber, bunların içinde samimî olanlar ve Burhaneddin Ahmed'in cidalcu ruhunu aksettiren nazımlar, şühane ve âşıkane parçalar görülür.

Burhaneddin Ahmed'in Türkçe divanı hem Türk nazmı ve hem de filoloji ile iştilal edenler için tetkike değer bir eserdir. Burhaneddin'in divanının kendi zamanında ve 796 H. (1393 M.)

senesinde kâtib-i Sultanî Halil ismindeki kendi kâtibi tarafından yazılmış yegâne nüshası British Museum'dadır ⁷⁹. *İstanbul*'da Ayasofya kütüphanesindeki *Bezm-ü Rezm* adındaki Kadı Burhaneddin Ahmed'in tarihinin yazısı da bu, kâtib-i Sultanî Halil'in yazısıdır. Burhaneddin Ahmed'in divanının bir kısmı tab'olunmuştur. Sultan Burhaneddin Ahmed'in bir gazelinden :

*Yürekte gözlerinün yâresidir
Gönül hod aşkının bîçaresidir
Uzun geceler içinde bu gönlüm
Müsel sel zülfünün avâresidir.
Dedim zülfi gider halünü göster
Dedi uzatma gül yüz karesidir.*

Diğer bir gazelinden :

*Bugün gönlüm yine divâne geldi
Veli âkil degül divâne geldi.
Gözüm merdümlük edip döktü yaşın
Nigârın yoluna merdâne geldi.
Kani keysusu çevkânı nigârın
Ki gönlüm gûy olub meydana geldi.
Bişürdüm can verip vaslın yemişin
Ayrırma çün leb-ü-dendâne geldi
Sağunu görse müslim olsa kâfir
Yüzün müşrik görüp imâna geldi.*

⁷⁹ Bezm-ü Rezm gibi Burhaneddin'in kendisi için yazıldığı tahakkuk eden British Museum'daki yegâne nüsha on dokuzuncu asrın son yarısında *Anadolu*'da seyahat eden İngiltere Sefareti kâtiplerinden (Tamas Hüyüz) adında bir zat tarafından ele geçirilmiş ve kendisinin vefatından sonra British Museum tarafından satın alınmıştır. Divanın baş tarafında:

من كلام السلطان العالم العادل المنعم الباذل مظهر الأخلاق النبوية و مظهر الملة المصطفوية
سلطان السلاطين خلاصة الماء والطين برهان الحق والدين المؤيد بتأييد الأحاد الصمد أبو الفتح
احمد بن محمد خلد الله سلطانه و أوضح على العاملين برهانه

ibaresi vardır. Divanın sonunda da :

رحم الله من دعا لهم بالرحمة من سنة ست و تسعين
و سبعمائة حامداً لله تعالى على نعمة
و مصلياً على نبيه محمد و اله
و مسلماً تسليها
٧٩٦
سنة

ibaresiyle divanın 796 H. (1393 M.) de tertip edildiğini gösteren kitabe vardır.

*Dedi gönlünde ne vardır dedim hem
Dedi gözünde ne vardır dedim nem
Dedi nedir bu âlemde muradın
Dedim bir dülber-i zibay-ı hemdem
Çu derdin böyle muzmerdir gönülde
Niçun olmaz canun canıma müdgam*

Bir rübaîsi :

*Ol göz ki yüzün görmiye göz dime ana
Şol yüz ki tozun silmiye yüz dime ana
Şol söz ki içinde sanema vasfın yoh
Sen bâd-ı heva tut söz dime ana*

Diğer rübaîsi :

*Dilberin işi itab -ü- naz olur
Çeşm-i cadu gamzesi gammad olur
Ey gönül sabret tahammül kıl ana
Yare erişmek işi az az olur*

*

*Yoluna can veren canbaz imiş
Aşk eri maşukuna demsaz imiş
Gizleyim der idi âşık razını
Göz yaşu yüz sarusu gammad imiş*

Sultan Burhaneddin Ahmed'in Arapça şiirlerini Arap edebiyatı ile iştilal eden müdekkik ve mütehassıs zevat pek kuvvetli ve pek samimî buluyorlar. Ayasofya kütüphanesindeki (*İksir-üs-saadât fi esrar-il-ibadât*) isimli eserinin sonundaki naat-ı nebevîsi bu cümledendir :

رويدك يا حادى فاعيت مطيى
عن السير فى أوصاف خير البرية
بروحى باز تنزل نحونا
ليصطلا دنا من حضرة الأحديّة
حقيقتّه أصل الحقايق كلّها
و أول عين غيبت من هوية
حقيقتّه لو لم تكن أحديّة
فانى له من صورة أحمدية

مدحتك لا وحدي بل الله مادح⁸⁰
لعينك في مدحي بسر المعية⁸⁰
فيا سيدي لولاك لولاك لم تكن
ولم يفترق أمنية عن منية
فلاكون الامن جمالك نوره
و ان كنت في قنديله آدمية
لك الكون أجزاء وان شيت قل قوى
وقد صرت معدوداً من العالمية
يصل عليك الله يا سيدي الوري
ويا رافي العلياء في الاكلية

Bu naat-ı şerifin tercümesi :

“Ya hâdi! benim bindiğim hayvan eşref-i mahlûkat olan Resûl-i Ekrem’in evsaf-ı seniyesinden yorulmuştur, yavaş sür. Bizi hidayet ile saydıçün makam-ı ahadiyetten bu âlem-i süfliye tenezzül eden o lâhutî şaha ruhum feda olsun. Onun hakikat-i muhammediyesi bütün hakayikin aslıdır ve zât-ı mutlaktan ibtida kendisini gösteren odur.

Eğer Hakikat-i Muhammediyye, ahadiyet olmasaydı suret-i Ahmediyeye ana nasıl telebbüs edebilirdi. Ben seni methediyorum. Yalnız ben değil Allah bile. Allah, sırr-ı maiyyet hasebiyle⁸⁰ medihte benimle beraberdir. Ya Seyidî, ey efendim sen olmasaydın biz de olmazdık. Ümit ile ölüm de yekdiğerinden farkolunmazdı.

Sen bünye-i âdemden gelmiş olsan bile senin cemalinden nur almayan hiçbir mevcut yoktur. Efrad-ı kâinat senin hakikatinin cüzleridir, istersen kuvasıdır de. Halbuki sen o efrad-ı âlemden madud oluyorsun.

Ey kâinatın efendisi ve ekmeliyette, en yüksek makama taali etmiş olan Nebî-i zîşan. Allahü taâlâ sana salât ve selâm etsin.

Burhaneddin Ahmed’in *İksir-üs-Saadat*’ın sonunda birkaç naat-ı şerifi daha vardır birbirinden güzeldir”.

⁸⁰ سر معيت سیرر-ı maiyyet (ان الله مع المحسنين) (ان الله معي) âyeti kerimele-rine işarettir.

SULTAN BURHANEDDİN AHMED'İN SIKKELERİ

Burhaneddin Ahmed'in sikkeleri az bulunmaktadır. Görülen sikkeleri merhum Ahmed Tevhid Bey üstadımız tarafından Tarih-i Osmanî Encümeni mecmuasında neşredilmiştir :

		ابو بكر
diğer yüzünde	المسمى العالمى العادل البرهانى خلدالله ملكه	لا اله الا الله محمد رسول الله ضرب سيواس
		۱۳۳

Bu gümüş sikkenin aynı bir sikke daha vardır.

Bundan başka Sultan Burhaneddin'in *Maden* şehrinde⁸² kesilmiş bir gümüş sikkesini Ahmed Tevhid Bey, merhum Mahrukî zade Cafer Bey'in koleksiyonunda görerek suretini alıp yine Tarih-i Osmanî Encümeni mecmuasında neşreylemişlerdir ki şudur :

		ابو بكر
	الملكى العادل العالمى البرهانى خلدالله ملكه	لا اله الا الله محمد رسول الله ضرب معدن
		۱۳۳

ALÂÜDDİN ALİ BEY

Alâüddin Ali, Sultan Burhaneddin'in Abbas ve Mehmed'ten sonra doğan üçüncü oğludur ve takriben 786 H. (1384 M.) senesinde doğmuştur. Bu esnada babası *Zile*'de bulunuyordu.

Burhaneddin Ahmed katlolunduğu zaman hayatta kalan oğlu yalnız Alâüddin Ali idi ve o tarihte on beş yaşında kadar bulunuyordu. Babasının son senelerinde ve 799 H. (1396 M.) de Şeyh Müeyyed'in yerine *Kayseri* valiliğine tayin olunmuştu.

Burhaneddin Ahmed'in 800 Şevval (1398 Temmuz) da katli üzerine bu halden müteessir olan Sivas ileri gelenleri ve emîrler, oğlu Alâüddin Ali'yi hükümdar ilân eylediler.

⁸² *Akdağ Madeni kazasıdır.* Burhaneddin Ahmed, Amasya Emiri Ahmed'e karşı askerî harekâta bulunarak burayı muhasara ve zabteylemiştir.

Burhaneddin Ahmed'i öldüren Karayöyük Osman, *Sivas* üzerine gelerek şehrin kendisine teslimini istediye de Sivaslılar red eylediklerinden Osman da şehri muhasara etti⁸³.

Bunun üzerine Sivaslılar civardaki Moğollardan yardım istediler. İmdada gelen Moğol kuvvetleri Kara Osman'a karşı iptida mağlûp oldularsa da sonra getirttikleri yeni kuvvetlerle galip geldiler, Osman Bey de Sivas muhasarasını kaldırıp çekilmeğe mecbur oldu.

* * *

İşte bu sırada Timurlenk'in Anadolu'ya gelmesi tehlikesi baş gösterdi. Bundan başka Kara Osman Bey, *Erzincan* hâkimi Muta-harettin, Dulgadır oğlu *Sivas*'ı elde etmek istiyorlardı. Dulgadır oğlu Nâsırüddin Bey, Burhaneddin'in damadı olmak cihetinden burayı elde etmeğe kendinde daha ziyade hak görüyordu. *Sivas* ahalisinin başlarında onları sevk ve idare edecek bir baş yoktu. Ahali istişare ederek bazıları, şehri Karaman oğluna, bazıları Mısır sultanlığına ve bir kısmı da Osmanlı'lara teslim etmeyi ileri sürdüler. Nihayet *Sivas*'ın Osmanlı hükümdarı Yıldırım Bayezid'e verilmesi kararlaştı. *Amasya*'nın Sultan Bayezid'in elinde bulunmasının da bunda tesiri vardı.

Sivas âyanından bir kısmının *Amasya*'ya giderek Bayezid'e *Sivas*'ı işgal etmesini teklif eylediklerini Hadidî tarihi şöyle anlatıyor :

<i>Amasya tamam oldu müsahhar</i>	<i>Vilâyet cümle olunca mukarrer</i>
<i>Sivas'ın geldi âyânı erişti</i>	<i>Cemii şahın âyağına düştü</i>
<i>Dediler Şâha ey sultan-ı âdil</i>	<i>Vilâyet kaldı hâlî gel kerem kıl</i>
<i>Bize Şeh Kadı Burhaneddin idi</i>	<i>Vilâyet emen ile hoş sakın idi</i>
<i>Ecel irüp fenadan rihlet etti</i>	<i>Urup terkin beka mülküne gitti</i>
<i>İşi adl idi halk olmuştı mesrur</i>	<i>Makamını eylesun Allah pür nur</i>
<i>Yerinde lik yarar oğlu yoktur</i>	<i>Adumuz her taraftan mülke çoktur</i>
<i>Şehin almıştı kızın Şâh-ı Türkman⁸⁴</i>	<i>Bu tahta ol havale oldu el'an</i>
<i>Kati zâlimdir ol Türkman-ı gümrah</i>	<i>Medet ir bize ey âli Şehinşah</i>
<i>Hemandem göçtü sultan tuttu râhı</i>	<i>Sivas'ın üstüne sürdü sipâhı</i>

⁸³ İbn Hacer Askalanî'nin (انباء العمر با بناء العمر) *Enbâ-ul-gumr bi-ebnâ-il ömr* isimli tarihi Kara Yölük'ün Burhaneddin Ahmed'i katlettikten sonra askerinin peşine düşerek *Sivas*'ı aldığını ve Burhaneddin'in oğlunun Rum Padişahına (Osmanlı hükümdarına) giderek onun yardımıyla Kara Yölük'ü *Sivas*'ta muhasara eylediğini ve Kara Yölük'ün nihayet *Sivas*'ı terk ile kaçarak Burhaneddin'in oğlunun *Sivas* emirliğinde kaldığını yazmaktadır.

⁸⁴ Hadidî'nin Şah-ı Türkman dediği Dulgadır oğlu Nâsırüddin Bey'dir. Burhaneddin Ahmed kızının birini kayınbiraderi Sülü Bey zade Nâsırüddin Bey'e vermiştir.

Sivas'ı işgal eden Yıldırım Bayezid, bizzat *Sivas* işgalinde bulunan Şiletberger'in yazdığına göre orayı oğlu Çelebi Mehmed'e verdi. Sâbık emîr Alâüddin Ali, eniştesi bulunan Dulgadır oğlu Nâsırüddin Bey'in yanına gönderildi⁸⁵.

* * *

Alâüddin Ali'yi Osmanlı tarihleri (Zeynelâbidîn) ismiyle zikrederler. Zeynelâbidîn yani Alâüddin Ali'yi bir az müddet sonra Osmanlı devleti hizmetinde ümeradan olarak görüyoruz. Sultan II. Murad zamanında Karaman oğlu üzerine yapılan seferde Alâüddin Ali de bulunmuştur. 846 H. (1442 M.) de vefat etmiştir⁸⁶.

Alâüddin Ali'nin evlâdı hakkında şimdilik bir bilgimiz yoktur. Burhaneddin Ahmed'in kızı Rabia Hatun'un zevci Mezd Bey bin Hacı Bey Yıldırım Bayezid'in esaret ve Osmanlı devletinin parçalanmasından sonraki karışıklık esnasında bir ara *Sivas*'ı elde etmişti.

Alâüddin Ali Bey namına yazılmış *Tuhfe-i Alâiye* isiminde manzum Farsca bir lûgat vardır. Bu eserin müellifi *İbn-ül-Bevvab* (Kapıcı oğlu) Mehmed olup o asırlarda Anadolu'da resmî ve ilmî lisanın Farsca olmasına mebni bu eseri Alâüddin Ali'ye Arapçayı Farsca izah için fars diliyle yazılmıştı⁸⁷.

⁸⁵ *Âşık Paşa zade tarihi*, s. 73 ve *Tâc-üt-tevarih*, c. I, s. 134. *Hayrullah Efendi tarihi*, Yıldırım Bayezid'in Amasya'ya vürudu esnasında maiyyetinin nasihati üzerine Alâüddin Ali'nin Bayezid'e iltica ederek kendisine timar verildiğini ve Dulgadır oğlunu itaate davet için onun nezdine gönderdiğini beyan ediyor (C. V, s. 45) Neşri Tarihi de şöyle der: "ol esnada Kadı Burhaneddin bir vakıaya uğrayıp oğlu yerine geçti. *Sivas* halkı hünkâra haber gönderip Sultanım gelsin bu vilâyeti zabtetsin deyu bir adam gönderdiler. Hünkâr *Amasya*'ya varıcak sahibi (yani *Amasya* emîri Ahmed) istikbal edip şehri teslim etti. Zira Kadı Burhaneddin anı incitmişti. Andan hünkâr *Sivas*'a yakın varıcak Kadı Burhaneddin oğlunu Dulgadır oğlu Nâsırüddin Bey'e gönderdiler, zira Kadı Burhaneddin Dulgadır oğluna kız vermişti.

⁸⁶ *Tâc-üt-Tevarih* c. I, s. 372 ve *Müneccimbaşı Tarihi*, c. III, s. 356.

⁸⁷ Nitekim Burhaneddin Ahmed vekayiini yazan Aziz Esterâbâdî, eseri Arapça yazacak iken Memâlik-i Rum'da Fârisî taammüm etmiş ve resmî muamelât Farsca olduğundan dolayı eserini Farsça kaleme aldığını söylüyor (*Bezm-ü Rezm*, s. 537).

Tuhfe-i Alâî, Hamidiye kitapları arasında ve Lala kısmında 644 numaradadır. On sekiz yaprak olan *Tuhfe-i Alâî*'nin her sahifesi on bir beyittir. Eser, Alâüddin Ali'nin Arapça öğrenmesi için yazıldığına göre Burhaneddin'in sağlığında yazılmış olduğu anlaşılıyor⁸⁸.

KADI BURHANEDDİN EVLÂDINA AİT KİTABELER

Burhaneddin Ahmed'in vefatı sebebiyle medfun olduğu *Sivas*'taki türbesinden bahsetmiş ve kabrinde kitabe bulunmadığını zikretmişim. Bu türbe, Sivas'ın Kayseri Kapısı tarafında olup gördüğüm zaman üstü ahşap, harap ve etrafı âdi duvarlı idi. Bu türbedeki sandukaların sonradan Sivas Gök Medresesindeki müzeye nakledilmiş olduğunu öğrendim. Sanduka beş olup üçünde yazı vardır. Yazısız sandukalardan biri büyük olup Kadı Burhaneddin'e aittir. Sandukalar mermerdir. Yazılı sandukaların kitabeleri şunlardır :

- ۱ — وفات ... سلطنت در آسمان جلالت مرحوم و مغفور
 ۲ — محمد چلبی بن السلطان العادل برهان⁸⁹ ...
 ۳ — يوم السبت في التاريخ والعشرين شوال سنة ثلث و تسعين و سبعمائة

Diğer sandukanın bir tarafında :

انتقلت من دار الغانية الى دار الباقية الست المرحومة المغفورة حبيبه بنت

Sandukanın diğer tarafında :

السعيد الشهيد سلطان برهان الدين طابت ثراها الشهيرة سلجوق خاتون في تاريخ خمسين وثمانمائة

⁸⁸ *Tuhfe-i Alâî*'nin mukaddemesinden:

اما بعد چنین نقاش این صور و نقاد این درر المفتقر الى الله الوهاب محمد المشتهر بابن البواب احسن الله خاتمة که چون حضرت شهزاده جهانپان نور چشم عالمیان در صدف جلال و درى ذلك فضل و افضال باکوره باغ سلطنت ثمره شجرة دولت ماه سپهر حسب و مهر فلك نسب علاء الدولة والدين على بن السلطان الاعظم والحقان المعظم مالك رقاب الامم مولى ملوك العرب والعجم ظل الله في الارضين برهان الدنيا والدين خلدالله سلطانه و اوضح على العالمين برهانه در لغت منظوم رغبتى بود ... چون این دلبر رعنا بعنايت حق تعالی بانتهای رسيد بتحفه علائى موسوم کشت تا بسمت آن قبول يافته ازو صمت حول مبرا کردد اصحاب هنراکر بر نقصانی مطلع کردند تشریف اصلاح فرمایند

پس ازین زبجر معنا بعنايت خداي
 ز قلم کهر بریزم پی تخفۀ علای

⁸⁹ Burhaneddin ismini havi parça kırılmıştır. Bu parçayı sonradan Sivas lisesi müdürü bulunduğu sırada merhum Rıdvan Nâfiz Bey bularak Lise müzesine koymuştur.

Yine burada Kadı Mehmed Çelebi kabrine ait bir kitabe varsa da isim ve tarih yerleri okunamıyor. Belki Burhaneddin'in zevcelerinden birine aittir.

Bir de *Tokat*'ta Burhaneddin Ahmed'in 830 H. (1426 M.) de vefat eden kızı Râbia Hanıma ait bir kabir olup kitabesi şudur: Baş taşında رابعه بنت السلطان — ۲ — برهان الدين طابت ثراها — ۱
۳ — و جعل الجنة مثواها

Ayak taşında :

۱ — في جاذى الاول — ۲ — لسنة ثلثين وثمانمائة

Bunun yanında zevci Mezid Bey bin Hacı Bey medfun olup o da 836 H. (1432 M.) senesinde vefat etmiştir⁹⁰.

Şu halde *Sivas*'taki türbede medfun olanlardan biri 29 Şevval 793 (29 Eylül 1391) de vefat etmiş olan Mehmed Çelebi, diğeri ise Selçuk Hatun namı ile marufe ve 850 H. (1446 M.) de vefat eden Habibe Hanım'dır.

* * *

Burhaneddin Ahmed civar hükümetleri ile sıhrî münasebet tesis etmiştir. Dulgadır oğlu Süli Bey'in kızını aldığı gibi onun oğlu Nâsırüddin Bey'e de kızını vermek suretiyle iki taraflı akrabalık kurmuştur.

Burhaneddin'in *Amasya* emîri Hacı Şadgeldi Paşa'nın oğlu Emîr Ahmed'in kızıyla de evlenmesi takarrür ederek bu hususta kendisine müracaat vâki olduğu sırada *Sinop* emîri Candar oğlu İsfendiyar Bey'in, Burhaneddin'e gönderdiği hediyelerin Emîr Ahmed tarafından zabtedilmesi bu münasebetin teessüsüne mâni olmuştur⁹¹.

Yine Burhaneddin Ahmed'in *Ordu*, *Giresun* havalisi emîri bulunan Hacı Emîr zade Süleyman Bey'in ailesinden bir kız almak suretiyle vefatına kadar o aile ile dostâne münasebetini idame eylemiştir⁹².

Bezm-ü Rezm Kitabeler (Birinci kısım) Vakfiye, Sivas şehri, Lütfi Paşa Tarihi, Arifi Paşa'nın Dulgadır oğulları makalesi Tâc-üt-Teva-

⁹⁰ Tokat'taki bu iki kitabe için birinci kısım kitabeler adlı kitabımıza müracaat edilmesi s. 48.

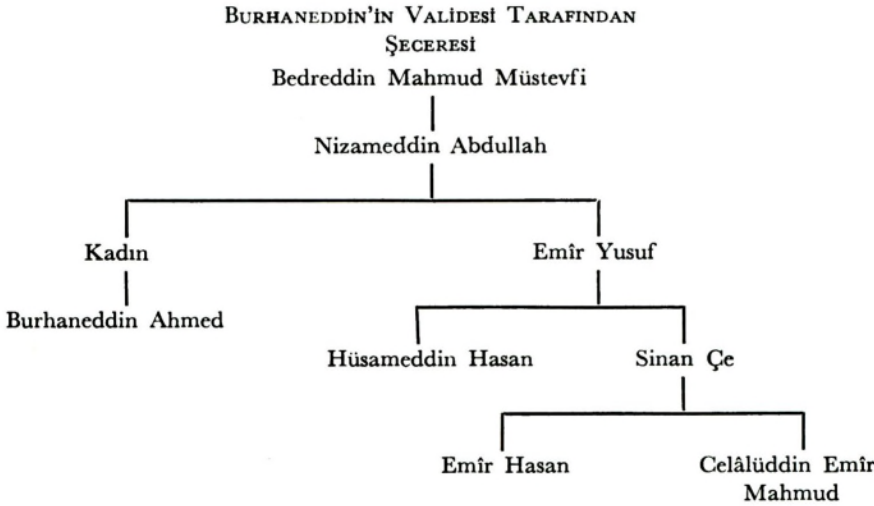
⁹¹ *Bezm-ü Rezm*, s. 413.

⁹² *Bezm-ü Rezm*, s. 433.

rih, Neşri, Âşık Paşa zade'ye nazaran Kadı Burhaneddin Ahmed'in silsilesi :

Burhaneddin Ahmed'in ana tarafından olan silsilesini gösteren vakfiye (Bedreddin Mahmud bin Celâleddin Mahmud Çelebi) tarafından 814 Şaban (1411) de tertip ettirilmiştir. Bu vakfiye bize Sivas kasabası haricinde Bedrüddin Mahmud'un âbâ ve ecdadının medfun olduklarını gösteriyor. Bunların kabirleri Sivas'ta (*Ahi Hasan el-Ahmedî*) zaviyesinde olup bu zaviyede *Emîr Şemseddin Ahmed Çelebi* zaviyesine muttasıl imiş⁹³.

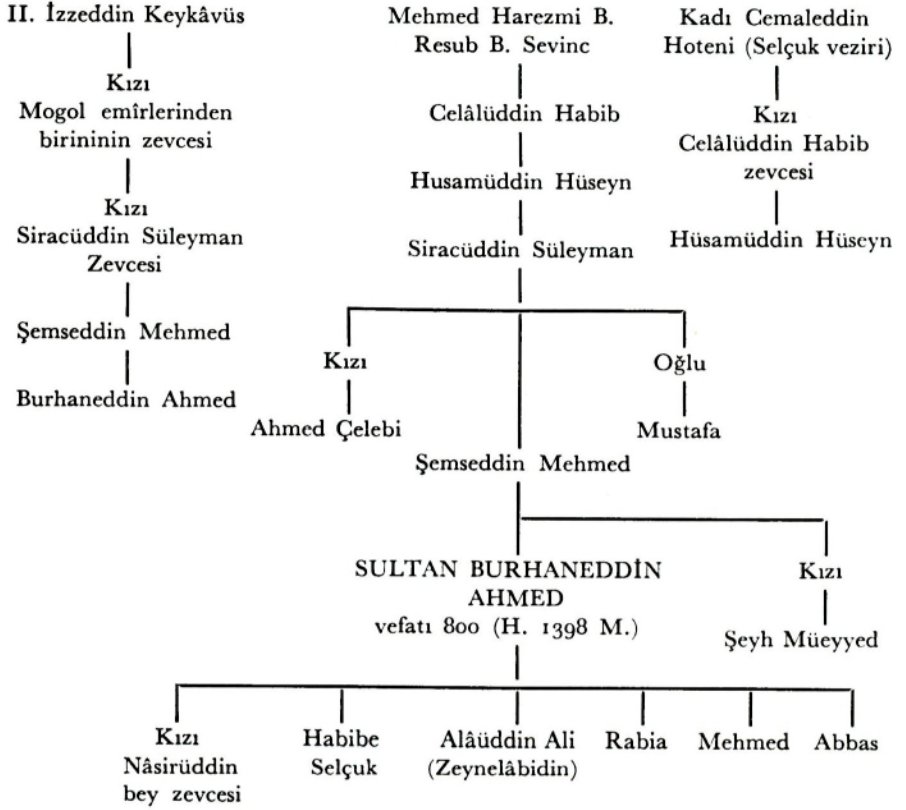
Yine vakfiyede *Tokat'ta Erenler* dağındaki türbede Bedreddin Mahmud'un amcasıyla evlâdının medfun oldukları görülüyor. *Yıldız* kasabası kurbindeki türbede de vâkıfın bizzat sulbi oğlu medfundur⁹⁴.

⁹³ *Vakıflar Umum Müdürlüğü Mukataa defteri 4, s. 58.*

⁹⁴ *Mukataa defteri 4, s. 58 Vakfiyenin baş tarafından :*

«... الأمير الأعز الكبير والصدر المحترم الخطير... مؤتمن الملوك والسلاطين بدر الدولة والدين محمود چلبى ابن امير المرحوم الدارج الى رحمة الله تعالى جلال الدين أمير محمود چلبى ابن الصدر الشهيد المرحوم المختص من... الرحمن سنان الدين ابن أمير يوسف چلبى ابن المرحوم نظام الدين عبدالله چلبى ابن نظام المملكة المغفور له بدرالدين محمود المستوفى فى المالك الرومية أدام الله عزه...»

ERETNA VE KADI BURHANEDDİN DEVLETLERİNİ YAZARKEN GÖRÜLEN ESERLER

Nihayet-ül-İreb نهاية الارب

Ahmed Şehabeddin İbn Abdül-
Vehhab Nüveyri. Köprülü Kü-
tüphanesi 1188, 1189.

el-Menhel-üs-sâfi el-müstevfi
المنهل الصافي المستوفى بعدالواقف
Ebûl-Fida أبو الفدا

Cemaleddin Yusuf ibni Tanrı-
berdi. Nuru osmaniye 3428, 3429
Matbu nüsha

el-Vâfi bâ'del-vefeyat الواقف بعدالوفيات

Salâhüddin bin Aybek es-Safedî.
Yeni Cami Turhan Sultan 252.

- Kitabüs-sülûk li marifetid-düvel-i vel-mülûk
كتاب السلوك لمعرفة الدول والملوك
Tarih-i İbnül-Verdî تاریخ ابن الوردی
en-nücum-üz-zâhire fil Mülûk-il-Mısırul-Kahire
النجوم الظاهرة في ملوك مصر والقاهرة
Dürretül eslâk fi-Devletil-Etrâk
درة الأسلاك في دولة الأتراك
Karaman Tarihi
Âyân-ül-asr ve âvan-ün-nasr
اعيان العصر و أعوان النصر
Zübdet-üt-tevârih زبدة التواريخ
Mesalikül-ebzar مسالك الأبصار
İbn Batuta Seyâhatnâmesi
Ikd-ül-cümân عقد الجمان
Ed-Dürerül-kâmine الدرر الكامنة
Enba-ül-gumr fî ebna-il-ömr
ابناء الغمر في ابناء العمر
Bezm-ü Rezm (matbû) بزم و رزم
İbn Haldun Tarihi
Subh-ul-Â'shâ صباح الاعشى
Sivas Şehri
Eretna ve Kadı Burhaneddin tarihçesi
Kayseri Şehri
Câmi-ud-düvel جامع الدول
- Makrizî. Fatih 4385, 4388 ve Ayasofya 3370, 3371 ve Köprülü Kütüphanesi 1137.
Ebûl-Fida zeyli. Matbu nüsha C. II.
Tanrı Verdi. Ayasofya 4497 ve Köprülü 1188.
Nureddin Hasan el-Halebî. Yeni Cami Ahmediye Kitapları 849.
Şikârî. Matbu nüsha ve Üniversite Kütüphanesi yazması 14106.
Selâhüddin Safedî. Ayasofya Kütüphanesi 2963, 2970.
Hâfız Ebrû. Fatih Kütüphanesi. Şehabeddin Ömerî. Teşner neşri. Şerif Paşa tercümesi.
Aynî. Veliyüddin Efendi kitapları. İbn Hacer Aksalânî. Veliyyüddin Efendi kitapları.
İbn Hacer Askalânî. Veliyyüddin Efendi kitapları.
Aziz Ester-âbâdî.
Abdurrahman ibn Haldun. Matbu nüsha. C. V.
Mısır'da matbu. Ahmed b. Ali Kalkaşendî.
Rıdvan Nafiz ve İsmail Hakkı. 1928.
Yazan meçhul
Halil Edhem
Müneccimbaşı Ahmed Efendi. U-mumî kütüphane.

- Tarih-i Osmanî Encümeni'nin Necib Asım-Mehmed Arif Beyler. Osmanlı Tarihi.
- Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuaları
- Meskûkât-ı İslâmiye Kataloğu Ahmed Tevhid. Kısım-ı râbi.
- Tarih-i Olcayto تاريخ اولجايتو Ayasofya Kütüphanesi 3019.
- Matla-us-sâdeyn مطلع السعدين Kemaleddin Abdürrezzak (Esad Efendi kitapları) Nr. 2098.
- ed-Dürret-ül-müntehab fî tekmi-let-i Tarih-i Haleb İbn Hatib en-Nâsırî. Lâleli Kütüphanesi, İbrahim Paşa kitapları 922.
- الدرة المنتحبه في تكملة تاريخ حلب
- Düstur-nâme دستور نامه Enverî (Prof Mükrimin Halil Yinanç neşri).
- Camiüt-tevârih zeyli جامع التواريخ ذيل توارخ
- Tevârih-i mülûk-i mâzî توارخ ملوك ماضى Nur osmaniye Kütüphanesi 3271.
- Millet Kütüphanesi.
- Acaib-ül-makdûr عجائب المقدور İbn Arabşah. Nur osmaniye 3393 ve Mısır basması nüsha.
- Mecma'ul-ensab مجمع الأنساب Yeni Cami kitapları, birinci kısım 909.
- Amasya Tarihi Hüseyin Hüsameddin Efendi. Matbu.
- Düvel-i İslâmiyye Halil Edhem
- Şakayık-ı Nûmâniye tercümesi Mecdî. Matbu.
- Hayrullah Efendi Tarihi C. V. Matbu'.
- İcabet-üs-sâil ilel-mârifet-ir-resâil. Paris Millî Kütüphanesi Arapça yazmaları 4437.
- اجابة السائل الى المعرفة الرسائل
- Zeyl-ül-vâfî fi-l menhelis-sâfî İbn Şühbe tarihi. Nur osmaniye 3077 ve Esad Efendi 2345.
- ذيل الوافي في المنهل الصافي
- et-Tabakat-üs-seniyye fî teracim-il Takiyüddin Temimî. Umumî Kütüphane 5209.
- الطبقات السنية في تراجم الحنفية
- El-i-ber العبر Zehebî. Ayasofya Kitapları 3079.
- El-Veled-üş-şefik الولد الشفيق Ahmed Kadı Nebire-i Hotenî. Fatih Kütüphanesi 4519.

Kitabeler (Birinci Kısım)	İsmail Hakkı. Matbu.
Revâmiz-ül-âyân رواميز الأعيان	Hâlet Efendi Kitapları 583.
Şild Berger	Almancadan tercüme. Millet Kütüphanesi.
Neşri Tarihi.	Türk Tarih Kurumu yayınlarından.
İbn Kemal	Nurî osmaniye nüshası 3078, varak 58.
Mecellet-ün-nisâb مجلة النصاب	Müstakimzâde. Hâlet Efendi Kitapları.
Seyyid Lokman şeceresi	Topkapı Sarayı Kütüphanesi 1321, s. 74.
Tâc-üt-tevârih	Matbu nüsha.
Âşık Paşazade Tarihi	Matbu nüsha. İstanbul tab'ı.
Hadidî, Manzum Osmanlı Tarihi	Yazma.
Fusul-ı hull-ü-akd فصول حل وعقد	Âli yazma

VENEDİK'TE TÜRK TİCARET MERKEZİ

(Fondaco dei Turchi)

ŞERAFETTİN TURAN

Venedik'te, şehre ayak basılan *Piazzale Roma* (Roma Meydanı) veya *Ferrovio* (Demiryolu istasyonu)'dan vaporetto'ya binilip *Canal Grande* (Büyük Kanal) üzerinden *San Marco*'ya doğru yol alındığında, ilk iskele olan sağ kıyıdaki *Riva di Biasio*'dan biraz sonra, cephesi mermer sütunlarla süslenmiş büyük bir bina dikkati çeker. Daha ilk görünüşte, Bizans - Arap ve Ortaçağ İtalyan mimarisinden izler taşıdığı sezilen bu güzel yapı, bugün *Museo Civico di Storia Naturale* (Tarih-i Tabii Müzesi) olarak kullanıldığı halde, hâlâ geçen yüzyıllardaki adıyla, *Fondaco dei Turchi* diye anılır.

Fondaco, Türk-islâm dünyasındaki *han*, *kervansaray* karşılığında kullanılan bir deyim olduğuna ve bir "otel - mağaza" karakterini taşıdığına göre, *Venedik*'teki *Fondaco dei Turchi*, Türk tüccarlarının oturdukları bir otel, mallarını muhafaza altına aldıkları bir depo ve aynı zamanda alış-veriş yaptıkları bir ticaret merkezi demektir. Kendilerine böyle toplu bir iş yerinin ayrılması için de, *Venedik*'e gelen Türk tacirlerinin sayısının hayli kabarık olmasının gerektiği tabii idi. Dolayısıyla *Fondaco dei Turchi*, Türklerin ticaretle uğraşmadıkları, Osmanlı İmparatorluğu devrinde ticaretin tamamıyla gayri müslim tebaanın elinde bulunduğu ve yabancı devletlerle imzalanan ticaret anlaşmalarının hep tek taraflı işlediği, Avrupalılar ticaret için Osmanlı ülkelerine boyuna gelip gider, hattâ buralarda yerleşirlerken, Türklerin İmparatorluk sınırlarından dışarı çıkmadıkları hakkında ötedenberi tekrar edilegelen mütalâaların hayli mübalâgalı olduğunu göstermekte ve bina, Türk tacirlerinin, Avrupa'nın en canlı pazar yerlerinden biri olan *Venedik*'te yüzyıllar boyunca bir koloni teşkil edercesine yaşadıkları hayatın âbidevî şahidi hüviyetini taşımaktadır.

I — TÜRKLERE VENEDİK TOPRAKLARINDA TİCARET HAKKINI VEREN ANLAŞMALAR :

Türk tüccarlarının *Venedik*'e gidip yerleşmeleri için, Cumhuriyet'in hâkimiyeti altında bulunan yerlerde Osmanlı tebaasına ticaret

serbestisi hakkının tanınmış olması gerekli idi. Bilindiği gibi, Venedik Cumhuriyeti daha 998 yılında *Bizans* ülkelerinde tebaası için ticaret hakkını elde etmiş¹ ve IV. Haçlı Seferi ile İmparatorluk topraklarının 1/4 ünü ele geçirirken, buna paralel olarak *Anadolu*'da ve *Doğu Akdeniz* kıyılarında hüküm süren bütün devletlerle ayrı ayrı imzalamış olduğu anlaşmalarla² *Levante*'deki ticaret imparatorluğunun temellerini atmıştı.

Osmanlı Devletinin sür'atle genişlemesi karşısında, doğudaki eski imtiyazlı durumunu korumak endişesine kapılan Cumhuriyet, çok geçmeden Türk topraklarında da ticaret hakkını elde etmeğe muvaffak olmuştu. Gerçekten, Yıldırım Bayezid'in, Doc Antonio Venier'e yazdığı 21 Mart 1390 tarihli mektupla, Venedik tebaasına, mutad vergileri ödemeleri şartıyla Osmanlı sınırları dahilinde serbestçe ticaret yapma hakkı tanınmıştı³. Ancak, Fetret devrinde Süleyman Çelebi'nin Bizans İmparatoru ile yaptığı anlaşmada yer alan⁴ ve Musa Çelebi'nin verdiği 12 Ağustos 1411 tarihli ahid-

¹ Camillo Manfroni, *Le Relazioni fra Genova, l'impero Bizantino e i Turchi*, Genova, 1898, s. 10.

² Venedik, Küçük Ermenistan Krallığında ilk ticaret imtiyazını 1201 de almıştı (bk. G. I. Bratianu, *Recherches sur le commerce Génois dans la mer Noire au XIIIe siècle*, Paris, 1929, s. 160). Bunu Anadolu Selçuklu Sultanı I. Alâaddin Keykubad'la yapılan Mart 1220 tarihli (krş. Osman Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar*, Ankara, 1958, s. 143-146), Trabzon Rum İmparatorluğu (bk. G. I. Bratianu, *ayn. esr.* 174), İlhanlı Hükümdarı Ebu Said Han'la imzalanmış 22.XII.1320 tarihli (Mas Latrie, *Privilège Commercial accordé en 1320 a la République de Venise par un roi de Perse. Faussement attribué a un roi de Tunis*. Extrait de *Bibliothèque de l'École des Chartes*, 1870) ve nihayet Mentеше-oğlu İlyas Bey'le yapılan 1403 ve 1414 tarihli anlaşmalar (krş. Mas Latrie, *Commerce d'Ephèse et de Milet au moyen Âge. Traité Vénitien en de 1403 avec l'Emir de Palatcha*, *Bibliothèque de l'École des Chartes*, XXV, 1864, ss. 219-231 ve *ayn. mll. Pacte pour la paix et le Commerce entre La République de Venise et l'Emir de Milet en Asie Mineure*, *BEC*, LII, 1891, ss. 422-425) takip etmişti.

³ Osmanlı İmparatorluğu ile Venedik Cumhuriyeti arasında ilk ticaret anlaşması mâhiyetinde olan bu mektubun zamanında yapılmış olan italyanca tercümesinde şöyle deniliyordu: "El comanda la mia signoria che d'anchuo in avanti, che in tuto quello mondo ch'io signorizo in Grecia et in la Turchia, et in lo mar et in terra, che tuti i Viniziani et chj Viniciani se spaza, cum tuto so haver, ch'i possa mercar in li luogi de la mia signoria senza dubio et contradicion. ." (*Diplomatarium Veneto-Levanticum*, II, nr. 134, s. 222 vd.).

⁴ Bu anlaşma ile Osmanlı ülkelerinde sadece Venedikliler için değil, Cenova-lılar, Rodos Şövalyeleri, Grekler ve bütün Franklar için de ticaret serbestisi tanımlıyordu (İtalyanca metin için bk. *ayn. esr.* II, nr. 159, s. 290-293).

nâme⁵ ile de teyid olunan bu ticaret serbestisi, tek taraflı olup, sadece kara veya deniz yoluyla Osmanlı topraklarına gelen Venedik tebaası gözönüne alınmıştı ve Osmanlı tebaasının da Cumhuriyet'e tâbi yerlerde ticaret yapabilecekleri hakkında herhangi bir hüküm tesbit edilmemişti. İki devlet arasında, mütekabiliyet esasına dayanan ticaret serbestisi ise, 1416 - 1418 Osmanlı - Venedik savaşından sonra düzenlenebilmişti. Çelebi Mehmed'in Doc Tommaso Mocenigo'ya hitaben kaleme alınmış olan 6 Kasım 1419 tarihli ahidnâmesinde, Venediklilere tanınan ticaret serbestisine karşılık olarak Türk tacir ve tebaasının da *Signoria*'ya âit bütün yerlerde hiç bir taziyik ve engelle karşılaşmaksızın ticaret hakkına sahip olacakları açıkça belirtilmişti⁶.

1419 anlaşması ile, *Serenissima Repubblica*'ya tâbi *Ege Adaları*'ndan başlayarak *terra-ferma* ve ana şehir *Venedik*'e kadar uzanan *Signoria* ülkeleri ticaretle uğraşan Türk tebaasına açılmıştı. Çelebi Mehmed zamanında elde edilen bu hakka âit hüküm, ondan sonra Venedik'le yapılan bütün anlaşmalarda, özellikle II. Murad'ın 1430 ve Fâtiş Mehmed'in 1451, 1454 ve 1479 tarihli ahidnâmelerinde tekrar edilerek daimî bir mâhiyet almıştı⁷. Fakat Yavuz Selim devrinde, iki devlet tebaasına, karşılıklı olarak diğerinin topraklarında ticaret hakkı tanıyan madde hükmü, borcunu ödemedi kaçıp giden tüccarların durumları gözönüne alınarak yeni bir şekilde bağlanmıştı. Nitekim Yavuz'un, cülûsundan sonra, babası II. Bayezid zamanında Venedik Cumhuriyeti ile yapılmış olan 1503 anlaşmasını

⁵ İtalyanca metin: *ayn. esr.* II, nr. 164, s. 302-304.

⁶ "... ma che i suo homeni e mercadanti possa intrar et insir in tuti luogi de la mia signoria, se in ponente como in levante, e che i faza de la mercadantie, e che da algun i non habia algun impazo dove che se trovasse, ni in mar ni in terra; e similmente sia li homeni e li mercadanti de la mia signoria in tuti i luogi de Veniziani, si in mar como in terra, senza danno et senza impazo." (*ayn. esr.* II, nr. 172, ss. 318 vd.).

⁷ 4 Eylül 1430 ve 10 Eylül 1451 ahidnâmelerinde, Osmanlı tebaasının mütekabiliyet esasına dayanan ticaret hakkı aşağı-yukarı aynı ifadelerle yer almıştı: "... E lo simel faza a la mia signoria la glorissimo fradello de ma signoria el Doxe con lo illustrissimo comun de Venexia." (bk. *ayn. esr.* II, nr. 182, s. 344 vd. nr. 209, ss. 382-384).

18 Nisan 1454 ahidnâmesinde de bu hususta, "e cosi i sudditi del Sultano nelle terre veneziane" deniliyordu (Metin: Zinkeisen, *Geschichte des Osmanischen Reiches in Europa*, II, 33-35).

yenilemek gayesiyle gelen elçi Antonio Giustiniani'ye verdiği 17 Ekim 1513 tarihli ahidnâmede bu konuda şöyle deniliyordu :

“... Ve Venedik'den bir kimesne gelüb benim memâlik-i mah-rûsemde bir kimesne ile satu-bazar etse, akçesin tamam edâ etmedin hile ile kaçub gider ise, ol kimesne bulunursa ki benüm hükmi-hü-mâyûnumla varub taleb oluna, sahibine rızkın alivireler ve benüm memâlik-i mah-rûsemden bir kimesne varub Venedik'de bir kimesne ile satu-bazar idüb akçesin tamam edâ etmedin hile idüp kaçub geldüğü sâbit olur ise ben dahi alvirem.”⁸

Bu madde, gene Yavuz Selim'in, *Mısır*'ın zaptından sonra 8 Eylül 1517 de *Kahire*'de Venedik elçileri Bartolomeo Contarini ile Alvise Mocenigo'ya verdiği fermanında, ufak bir-iki ifade deği-şikliği ile aynen tekrarlandığı gibi⁹, Kanunî Süleyman'ın cülû-sundan sonra eski anlaşmaları teyid etmek gayesiyle verilen 17 Aralık 1521 tarihli ahidnâmede de yer almıştı¹⁰. Nihayet, Osmanlı İmpara-torluğu ile Venedik Cumhuriyeti arasında buhranlı bir dönem olan *Korfu* kuşatması ve *Preveze* savaşını takiben elçi Alvise Badoer'in 2 Ekim 1540 da Kanunî Süleyman'dan almağa muvaffak olduğu ahidnâmede de aynı hükme yer verilince¹¹, artık klâsikleşen bu madde, bundan sonraki bütün anlaşmalarda tekrar edilerek *Serenissima Repubblica*'nın yıkılışına kadar devam edecekti¹².

⁸ Venedik Devlet Arşivi (*L'Archivio di Stato di Venezia*. Kısaltma: ASV), *Docu-menti Turchi*, Busta I, fasc. 3.

⁹ ASV, *Documenti Turchi*, Busta I, fasc. 5 te bulunan bu fermanın Türkçe met-ninde tarih, sadece Şa'ban 923 (19.VIII - 16.IX.1517) diye yazılmışsa da, gene aynı arşivde mevcut italyanca nüshasında (Busta XVII, nr. 217) tarihler “22 Şaban” ve “8 Eylül” diye her iki takvime göre ayrı ayrı gösterilmiştir (Bu ahidnâme hk. bk. B. Moritz, *Ein firman des Sultan Selim I. für die Venetianer, Fest-schrift Sachau* 422 vd. d.).

¹⁰ ASV, *Documenti Turchi*, Busta I, b. 6, fasc. 3.

¹¹ “Ve benim memâlik-i mah-rûsemden bir kimesne varub Venedik'den bir kimesne ile satu-bazar idüb akçesin tamam edâ itmeden kaçub gelürse sâbit olan hakkı alivireler.” (Wilhelm Lehman, *Der Friedensvertragzwischen Venedig und der Türkei vom 2 oktober 1540*. Stuttgart, 1936)..

¹² Meselâ, 1753 te Hersek'te Venedikliler tarafından katledilen Osmanlı tebaasından bazı kimselerin durumlarını tesbit için kullanılan ahidnâmenin XI. maddesinde, 1540 ahidnâmesi hükmünün aynen yer aldığı görülmektedir (*Başve-kâlet Arşivi, Cevdet, Hariciye*, nr. 4205).

II — VENEDİK'TE İLK TÜRK TACİRLERİ :

1419 anlaşması ile *Signoria*'nın hâkimiyeti altındaki şehir ve limanlar Osmanlı tacirlerine açılmış olmakla beraber, elimizde XV. yüzyıla âit yeteri kadar belge bulunmadığı için¹³ Türk tebaasının hangi tarihten itibaren Cumhuriyet'in başşehri olan *Venedik*'e gitmeğe başladıklarını kesinlikle söyleyecek durumda değiliz. Fakat Osmanlı tüccarlarının, yollarını *Venedik*'e kadar uzatmadan evvel, *Agrinboz*'dan başlayarak *Mora* ve *Dalmaçya* sahillerinde Cumhuriyet'e âit yerlere ve limanlara gidip geldikleri de muhakkaktır. Bu hususta, Osmanlı tebaası bulunan yahudi, rum ve bosnalı gayr-i müslimlerin, müslüman Türk tacirlerine öncülük etmiş olmaları da mümkündür.

Bugünkü bilgimize göre, *Venedik*'e yerleşen Türk tacirleri hakkındaki en eski kayıt 1571 e kadar çıkmaktadır¹⁴. Ancak Türklerin bu tarihten çok evvel *Signoria*'nın başkentine gidip geldikleri ve sayılarının zamanla arttığı şüphesizdir. Meselâ, 1486 da, Frenk İskender adındaki bir bezirgân ile "Padişah kulu olduklarını söyleyen" 10 - 15 gayr-i müslimin, Kuzey İtalya'da başka bir Cumhuriyetin merkezi olan *Cenova*'da yerleştiklerini ve kumaş ticaretiyle uğraştıklarını biliyoruz¹⁵. Fâtih Mehmed zamanındaki 16 yıllık uzun savaş dönemi sona erdiğine ve 1479 ahidnâmesi ile Osmanlı İmparatorluğu ve Venedik Cumhuriyeti arasında samimî bir barış havası yaratıldığına göre, *Cenova*'da yerleşip dükkân açacak derecede İtalya içerilerine giden Türk tacirlerinin, yarım-adanın doğu'ya açılmış kapısı mâhiyetinde bulunan *Venedik*'e de gittiklerini haklı olarak düşünebiliriz.

XV. yüzyıl sonlarında Osmanlı ülkeleri ile *Venedik* arasında münferit bir şekilde başlayan bu gidiş-gelişlerin, Kanunî Süleyman devrinde Venedik savaşına son veren 1540 anlaşmasından sonra sıklaştığı, diğer taraftan Türk tüccarlarının artık gruplar halinde *Venedik*'e gittikleri görülmektedir. Burada göze çarpan özellik, ticaret

¹³ Arşivlerimizde bu devreye ait belgeler çok az sayıda olduğu gibi, birkaç defa yanan Venedik Arşivinde de XIV. ve XV. yüzyıllara ait belgelerin çoğu elden çıkmıştır.

¹⁴ Çağdaş bir anonim Venedik kroniğinden naklen Agostino Sagredo - Federico Berchet, *Il Fondaco dei Turchi in Venezia, Studi storici ed artistici*, Milano, 1860, s. 24.

¹⁵ Bu hususta bk. bizim *Barak Reis'in Şehzâde Cem mes'elesiyle ilgili olarak Savoie'ya gönderilmesi*, *Belleten*, 103, s. 547.

için tek başına *Venedik*'e giden Türklerin, genellikle, başta bizzat Padişah olmak üzere Osmanlı sarayı mensupları namına özel siparişlerde bulunmak, yahut devrin ileri gelen idarecileri tarafından belirli bir malı satmak veya satın almak gayesiyle gönderildikleri, buna mukabil asıl tacirlerin gruplar halinde hareket ettikleridir.

Türk tüccarlarını birlikte seyahat etmeğe zorlayan başlıca iki sebep vardı :

1 — Mallarını, çeşitli milletlere mensup korsanların başlıca faaliyet alanları olan *Akdeniz*'de ve bilhassa *Adriatik*'te emniyet altında nakledebilmek¹⁶.

2 — Tek başına bir gemi kiralayıp fazla navlun ödemeğe mecbur olmamak.

Bütün Yeniçağlar boyunca *Venedik* dokuması yünlü ve ipekli kumaşlar, Avrupa'da olduğu gibi Yakın Doğu'da da aranan kıymetli bir metâ olduğu için, Osmanlı saray adamları ve diğer devlet ricali *Venedik*'teki tezgâhlara özel siparişler veriyorlar, hattâ kumaş getirtmek için oraya adamlar gönderiyorlardı. Meselâ, III. Murad, Doc Pasquale Cicogna'ya yazdığı, evâil-i Ramazan 997 (14-23 Temmuz 1589) tarihli mektupta, Osmanlı hazinesi için gerekli altın işlemeli kumaşların, eskiden beri *Venedik* tezgâhlarında özel surette dokutulduğunu belirterek, bu defa istenen 2.000 zirâ kumaşın, bu iş için gönderilen Hazine Dar Mustafâ'ya teslim edilmesini dilemekte idi¹⁷. Vezir ve Beylerbeyi gibi yüksek rütbeli devlet memurları da Padişah sarayını taklid ederek *Venedik* kumaşlarını giymeği tercih ediyorlardı. 1554 de, Mısır Beylerbeyi Dukakin-zâde Mehmed Paşa, seçtiği motiflere göre kumaş dokutturmak için Cumhuriyet'in *Kahire*'deki bailo'suna başvurmuştu¹⁸.

¹⁶ Osmanlı limanları ile *Venedik* arasında gidip gelen ticaret gemileri XVI. yüzyılın ortalarında *Adriatik*'te başlıca '2' grup korsanların saldırılarına uğruyorlardı: Güney'de *Malta*'da yerleşmiş olan *St. Jean Şövalyeleri* ve kuzeyde *Dalmaçya* sahilindeki *Segna (Senj)*'yi üs edinen *Uskoklar*. Yüzyılın sonlarına doğru bunlara İspanyol, Toskana Gran Dukalığı ve İngiliz korsanları da katılmışlardı (Korsanların *Venedik* ve dolayısıyla Türk ticaretine verdikleri zararlar için bk. Alberto Tenenti, *Venezia e i corsari*, 1580-1615, Bari, 1961).

¹⁷ Bahis konusu 2.000 zirâ "efrenci şeyb" kumaşın (drappo d'oro) bedeli *Dubrovnik* haracından ödenecekti (*ASV*, Busta IV, nr. LXIII de bulunan bu karakteristik nâme-i humâyûnun metni için bk. Ek. IV).

¹⁸ Mehmed Paşa'nın bu husus için eski Halep Bailo'suna yazdığı mektup: Tayyib Gökbilgin, *Venedik Devlet Arşivindeki Vesikalar Külliyyatında Kanunî Sultan Süleyman Devri Belgeleri, Belgeler*, c. I, Sayı. 2, Vesika. 99, s. 219 vd.

Bunların dışında, sadece kumaş getirtmek için değil, Avrupa pazarlarında aranan Türk mahsullerinden herhangi birini satmak ve karşılığında başka bir mal satın almak için de saray ve devlet ricali tarafından *Venedik*'e özel adamlar gönderilmekte idi. Meselâ, Rumeli Beylerbeyi Semiz Ali Paşa, adamlarından Hurrem'i ibrişim satmak için 1546 da *Venedik*'e yollamıştı¹⁹. Bunun gibi, hassa tacirlerinden Dergâh-i âli Çavuşu Cafer'in, Hasan ve Mehmed adlarındaki iki adamı, saray için "ba'zı metâ' almak için" 1589 da 14,5 yük ham ipek ile Cumhuriyet'in başkentine gönderilmişlerdi²⁰.

Ancak bütün bunlar, ticaret alanına da girse, resmî devlet görevlileri adına yapılan alış-verişler olup, doğrudan doğruya Türk tüccarlarının faaliyetlerinin dışında kalıyordu. Konumuz bakımından önemli olan, Sadrâzam Rüstem Paşa'nın, *Venedik*'e giden Türk tüccarlarına seyahatleri esnasında ve mal satma veya satın alma hususlarında gerekli kolaylığın gösterilmesi için, 1546 da Doc Francesco Donà'ya bir mektup göndermiş olmasıdır²¹. Zirâ, Osmanlı Vezir-i âzamının böyle bir mektup yazmak lüzumunu duyması için, Cumhuriyet'in başkentine ticarete giden Türklerin sayılarının hayli çoğalmış olmasının gerekeceği tabii idi. Esasen mektupta tek bir tüccar veya münferit bir olaydan değil, "her-gâh memâlik-i mahrûse-i Pâdişâhiden ol câniblere ticaret için varan tüccar ve re'âyâ" dan bahsolunuyordu. Nitekim bu tarihlerde bezirgân Ani Çelebi'nin *Venedik*'te bulunduğunu ve Innocenzo adlı bir tacirden Ceneviz kadifesi satın aldığı²², 1551 de ise, kendi gemisi ile *Venedik*'e silâh götüreren Sinan

¹⁹ Paşa'nın, Hurrem'e kolaylık gösterilmesi ricasiyle Doc Francesco Donato'ya yazdığı, Evâsıt-i Cemâziû'l-evvel 953 (Temmuz 1546 ortaları) tarihli mektubu: T. Gökbilgin, *ayn. esr.* s. 172.

²⁰ III. Murad'ın, "zikir olunan miktarı gönderilen harîri değer bahasiyle bey' idüb, dahi alınması ferman olunan metâ'ı bahasiyle aldıklarından sonra mezburân Hasan ve Mehmed' in" geri dönmelerinin sağlanması için Doc Pasquale Cicogna'ya yazdığı Evâhir-i Muharrem 998 (Aralık 1589 başları) tarihli nâmesi: ASV, Busta IV, nr. LXIV.

²¹ Venedik Devlet Arşivinde (ASV) Busta VII, b. 2, fasc. 20 de bulunan bu mektup aslında tarihsiz olmakla beraber Arşiv kayıtlarında 1546 olarak tarihlenmiştir. Önemli dolayısıyla ileride gene temas edeceğimiz bu mektubun metni için bk. Ek. I.

²² Ani Çelebi adına, geriye kalan 21 top kadifeyi Innocenzo (این نوجازو) 'nın vekilinden teslim alan Çavuş Hacı Cafer'in verdiği 27 Receb 953 (23.IX.1546) tarihli temessük senedi: ASV, Busta XIV, b. 2, fasc. 18.

Reis'in bunları orada serbestçe sattığını biliyoruz²³. Hele 25 Türk tacirinin *Signoria*'nın başkentinden satın aldıkları 60 yük akçe değerindeki malları nakletmek için kiraladıkları bir Venedik kadirgasının yolda tecavüze uğradığını bildiren 1568 tarihli bir belge²⁴, ticaret için *Venedik*'e giden Türklerin sayısının kalabalık gruplar teşkil edecek derecede arttığını göstermektedir.

III — TİCARET EMTİASI VE YOLU :

Türk tacirlerinin *Venedik* pazarlarında revaçta olan doğu memleketlerine âit emtiayı oraya götürüp sattıkları ve bunun karşılığında Osmanlı ülkelerinde aranan Venedik mahsüllerini satın aldıkları şüphesizdir. Çeşitli belge ve kayıtlardan anlaşıldığına göre, Osmanlı İmparatorluğu ile Venedik Cumhuriyeti arasındaki ticarî alış-veriş ise başlıca şu maddeler üzerinde yapılıyordu :

A) Osmanlı ülkelerinden Venedik'e ihraç olunan emtia :

- 1 — Hububat
- 2 — Baharat (biber, karanfil, zencefil, hindistan cevizi)
- 3 — Yapağı
- 4 — Ham ipek
- 5 — Pamuk
- 6 — Sof
- 7 — Deri, kürk
- 8 — Şap, balmumu
- 9 — Kenevir.

B) Venedik'ten Osmanlı ülkelerine ithal olunan emtia :

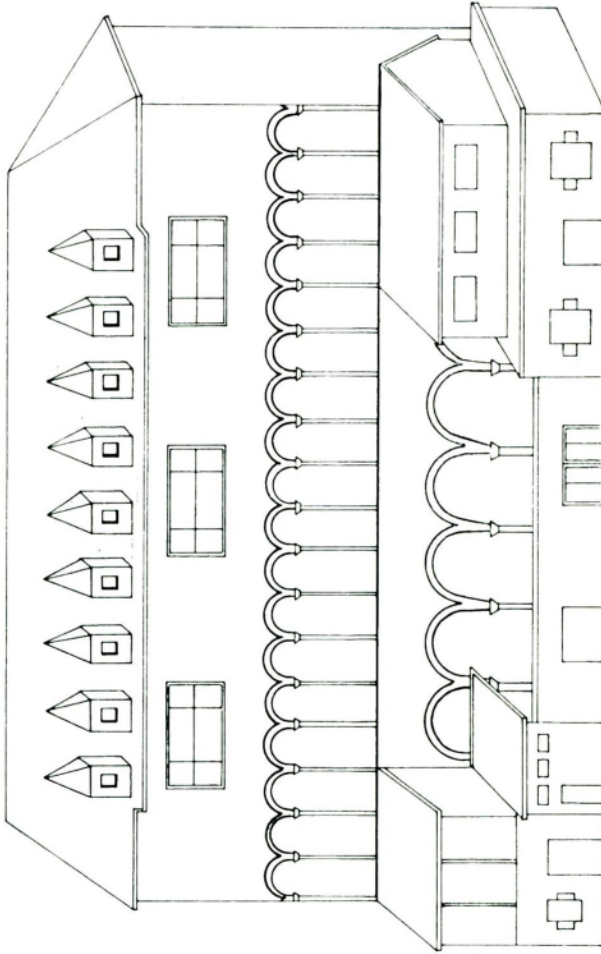
- 1 — Yünlü kumaşlar
- 2 — İpekli kumaşlar
- 3 — Kâğıt
- 4 — Bakır, kalay
- 5 — Cam eşya ve diğer mamuller.

Görülüyor ki, Türkiye'den *Venedik*'e genellikle ham madde ihraç olunmakta ve karşılığında kumaş ve kâğıt gibi mamul maddeler ithal edilmekte idi.

²³ Sinan Reis'in silâh bedelini aldığına dair Cemaziyü'l-evvel 958 (Mayıs 1551) tarihli temessükü: T. Gökbilgin, *ayn. esr. Vesika* 90, s. 214.

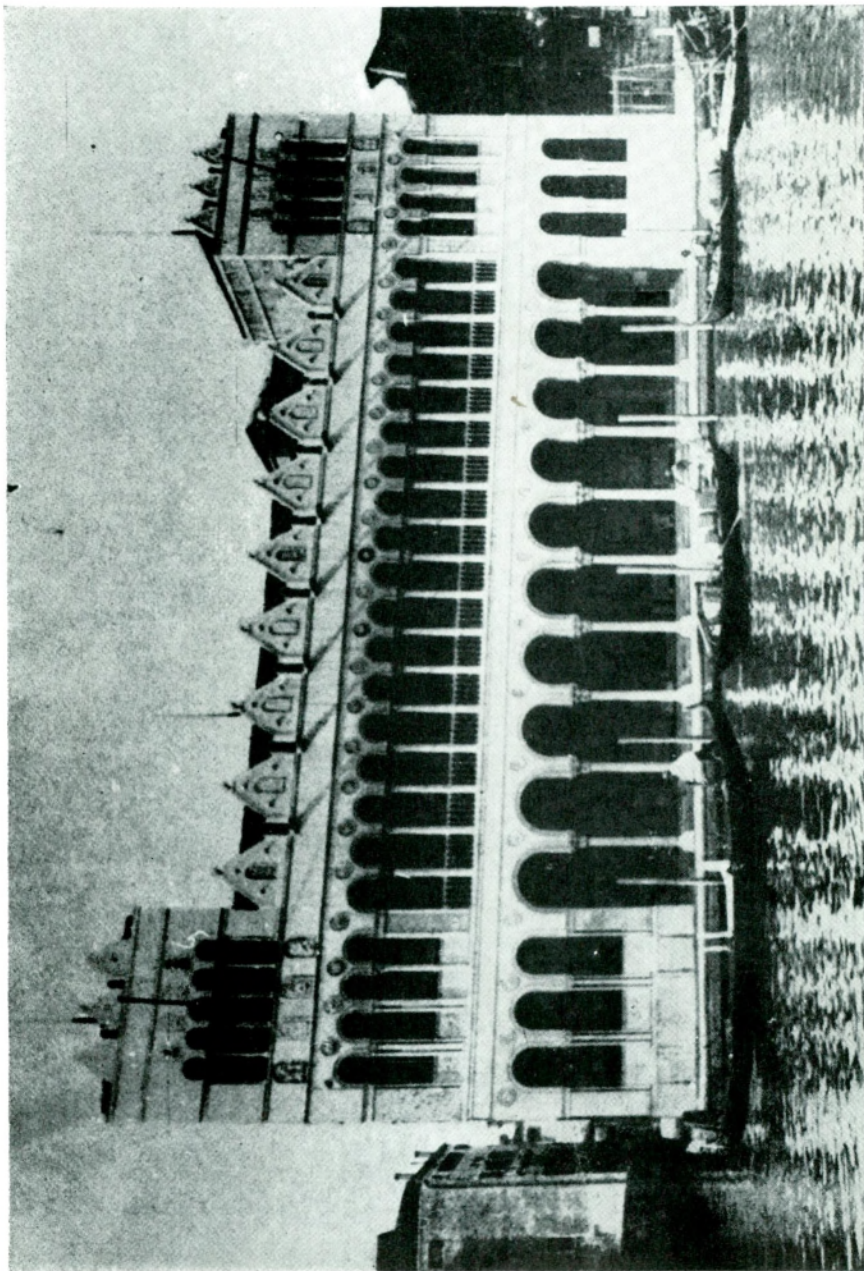
²⁴ *Ayn. esr. Vesika* 87, s. 211 vd.

Il Fondaco dei Turchi (1720)

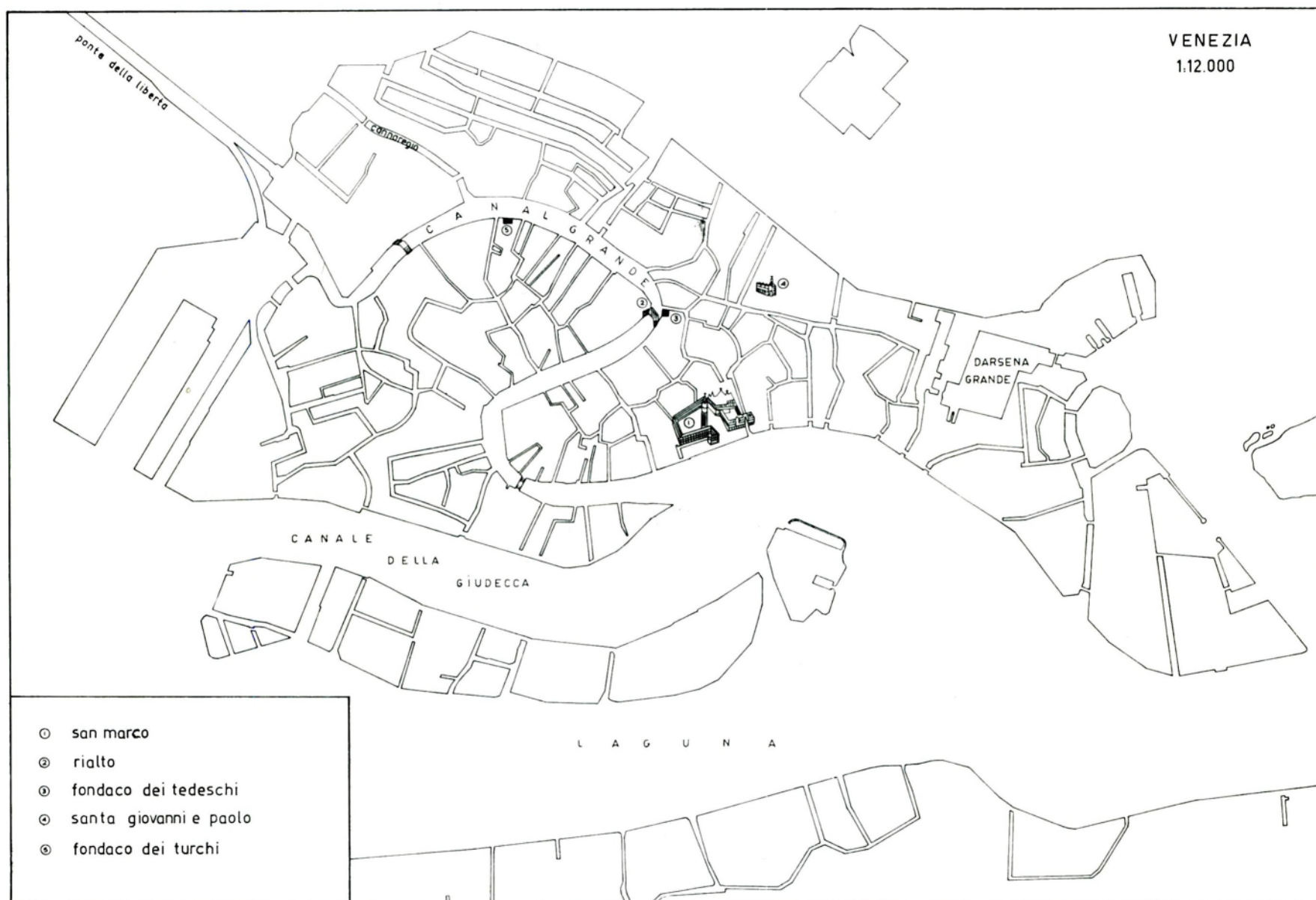

**Lovisa, il gran Teatro di Venezia
Tomo I, 1720 Tar. 117**

Ş. Turan

II - Il Fondaco dei Turchi (Bugünkü hali).

İhraç listesinin başında yer alan hububat, *Venedik* için hayatî bir önem taşıdığı halde²⁵, “tereke”, sık sık ihracı yasaklanan maddeler arasına katıldığı ve ancak özel müsaade ile İmparatorluk sınırlarından dışarıya çıkarılabildiği için, tüccarlar için daimî bir iştigal metâ sayılmıyordu. Baharat ise, daha Haçlı Seferleri sırasında doğrudan doğruya İtalyan tacirleri tarafından Avrupa'ya nakledildiği ve esasen Türk menşeli olmadığı için, Türk tüccarlarının *Venedik*'e ihraç ettikleri malların başında yapağı geliyordu. O kadar ki, *Venedik*'e yerleşen Türklerin yüzyıllar boyunca bilhassa yapağı ticaretiyle uğraştıkları görülmektedir²⁶. Pamuk, ham ipek, sof ve deri gibi diğer ihraç malları da yapağının yanbaşında yer alıyorlardı. Türk tacirlerinin *Venedik*'ten satın alıp Osmanlı ülkelerine getirdikleri veya sevkettikleri mallara gelince, bunların başında, Avrupa'da olduğu kadar *Levante* pazarlarında da revaçta olan çeşitli yünlü ve ipekli kumaşlar, kadifeler, satenler, damaskolar, simli şayaklar geliyordu²⁷.

Türk tüccarları *Venedik*'e ihraç veya ordan ithal ettikleri malları başlıca 2 yoldan sevk ediyorlardı :

1 — Osmanlı limanları ile *Venedik* arasındaki mutad deniz yolu.

2 — *Edirne - Kocani - Üsküb - Saray Bosna - Mostar* üzerinden *Dalmaçya* sahilindeki *Spalato (Split)* limanına varan kara yolu ve oradan *Venedik*'e kadar *Adriatik* hattı.

²⁵ *Venedik*'te, “Camera del frumento” (Buğday dairesi) adını taşıyan özel bir daire, hergün şehirde sarfedilen ve şehre ithal olunan buğday miktarını gösteren bir liste hazırlayıp Doc'a vermek mecburiyetinde idi (Guido P e r a l e, *Venezia, la ninfea del paludo*, Bologna, 1962, s. 122).

²⁶ bk. A. Sagredo - F. Berchet, *Il Fondaco dei Turchi in Venezia*, s. 29. XVIII. yüzyılda bile Türk tüccarlarının *Venedik*'e ihraç ettikleri mallar arasında yapağı büyük bir yer tutmaktaydı. Meselâ, tüccar Molla Salih'in 207 balya yapağısı Avusturyalılar tarafından *Trieste*'de alınılup müzayede ile satılmıştı (Bu konuda Avusturya elçisi tarafından yazılan 15 Cemâziu'l-âhir 1177/21. XII. 1763 tarihli karar: *Başvekâlet Arşivi, Cevdet, Hariciye*, nr. 1016).

²⁷ XIV. yüzyıldan itibaren *Venedik*'in ihracatının başında çeşitli kumaşlar yer alıyordu. XV. yüzyılda şehirde 3.000 ipekli kumaş ve 16.000 şayak ve dimi dokumacısı bulunuyordu (Jules Sottas, *Les Messageries Maritimes de Venise aux XIVe et XVe siècles*, Paris, 1938, s. 50). Ancak XVII. yüzyıldan itibaren İngiltere, Fransa ve Hollanda kumaşlarının rekabeti yüzünden *Venedik* kumaşlarının Doğu'daki sürümü azalmıştı (krş. Tommaso Bertele, *Il Palazzo degli ambasciatori di Venezia a Costantinopoli*, Bologna, 1932, s. 224).

Biribirini takip eden savaşlar ve XVI. yüzyıl sonlarına doğru gitkçe artan korsan faaliyeti yüzünden denizlerde pek emniyet kalmadığı ve ticarî eşya taşıyan gemileri kadirgalarla himaye etmek gerektiği için, Türk tacirleri, büyük bir kısmı Osmanlı toprakları içinden geçen *İstanbul - Spalato - Venedik* yolunu tercih ediyorlardı. *Spalato* ile *Venedik* arasındaki karşılıklı sevkıyat ta, genellikle kiralanan Venedik bandıralı kadirgalarla yapıyordu. Zirâ Venedik ticaret gemileri ticarî emtianın emniyetle nakli için daha elverişli olduğu ve bunlara ayrıca muhafaza kadirgaları da refakat ettiği gibi, *Kıbrıs*'ın zaptı ve *İnebahti (Lepanto)* savaşından sonra imzalanan 7 Mart 1573 tarihli anlaşmaya göre de, Osmanlı savaş gemilerinin *Adriatik*'e girmemeleri karşılığında Cumhuriyet, burada ulaşım emniyetini sağlamayı taahhüt etmiş bulunuyordu. Bu yüzden Türk tüccarları, *Adriatik*'te mallarını, korsan taarruzlarına karşı techiz edilmekle kalmayıp gerektiğinde savaş gemileri ile de korunan Venedik ticaret kadirgaları ile nakletmeği tercih ediyorlardı. Meselâ, 25 Cemâziu'l-âhir 1041 (18 Ocak 1632) de, *Spalato* iskelesi emini ile 16 Türk taciri, Venedik'te ticaret işlerini tanzimle görevli olan ve Osmanlı belgelerinde "*Venedik Beş Beğleri*" diye anılan *Cinque Savii alla Mercanzia*'ya müracaat ederek, ora iskelesinde bekleyen 1.500 denk mum, sahtiyan, sof ve ipek ile, *Saray-Bosna*, *Bana-Luka (Banja-Luka)*, *Mostar* ve *Koça (Koçani)* de bulunan diğer emtianın *Venedik*'e sevkedilebilmesi için sür'atle kadirga gönderilmesini dilemişlerdi²⁸.

Böyle olduğu halde korsanların, özellikle *Uskok*'ların, içinde Türk'lere âit ticarî eşya bulunan Venedik kadirgalarına tecavüzlerinin önü tamamiyle alınamamıştı. Hattâ Venedikli kaptan ve gemicilerin *Uskok*'larla anlaşmaları da ara sıra görülen olaylardandı. Nitekim 5 Şubat 1586 da *Gabela* iskelesinde Giovanni Fontana adındaki Venedikli kaptanın gemisine yüklenen Seyyid Abdi'ye âit 38 yük sof, gemiyi muhafazaya memur Venedik kadirgası mensuplarının *Uskok*'larla anlaşması sonucunda zaptedilerek, tüccar Abdi'nin adamlarından biri öldürülmüş ve Piyale adlı diğeri de esir alınıp *Segna (Senj)*'ya götürülmüştü²⁹.

²⁸ 3-4 aydan beri *Spalato*'da kadirga bekleyen tüccarlar, "olanca sermayelerin masraf" ettiklerini belirterek, "kadirga eglenüb vaktiyle gelmezse niceleri 'avdet idüb Dubrovnik'e gitmek mukarrerdir" diye ilâve etmişlerdi (*ASV* Busta X, b. 9. Metin: Ek. VI).

²⁹ Mallarının geri verilmesi veya bedelinin ödenmesi için Seyyid Abdi'nin Venedik Docuna şikâyet mektubu: *ASV.*, *Documenti Turchi*, Busta IX, fasc. 28.

IV — VENEDİK'TE TÜRK TACİRLERİNİN OTURMALARI İÇİN AYRILAN YERLER :

Saray veya devlet ricali adına özel bir mübayaada bulunmak veya herhangi bir malı satmak gayesiyle gönderilen görevlilerin dışında, doğrudan doğruya ticaretle uğraşan Türklerin büyük gruplar halinde Venedik pazarlarında görünmelerine paralel olarak, onların Cumhuriyet başkentinde oturma süreleri de uzamağa başlamıştı. Zirâ Türk tüccarlarının çoğu, getirdikleri malları satmak ve karşılığında satın alacakları mamulleri sevkedebilmek için aylarca *Venedik*'te kalmağa mecbur oluyorlardı. Üstelik içlerinden bir kısmı, Osmanlı ülkeleri ile *Venedik* arasında boyuna gidip gelmektense Cumhuriyet'in merkezinde yerleşip ticarethane açmağı tercih ediyorlardı. İşte bu yüzden Venedik Hükümeti, ötedenberi yabancılar için uygulanagelen usul gereğince Türk tacirlerine de, birarada oturacakları özel bir ikametgâh göstermek lüzumunu hissetmişti. Çünkü XIII. yüzyıldan itibaren *İtalya* yarımadasının dışından *Venedik*'e gelen yabancılar, hep birarada oturtuluyor ve kendilerine birer mahalle, ticaretle meşgul olanlara ise birer *fondaco* tahsis olunuyordu. Bunda, dil, âdet, hattâ din ayrılığı dolayısıyla, şehre dağılacak yabancılarla yerli halk arasında başgöstermesi muhtemel anlaşmazlıkları önlemek kadar, yabancı devletler tebaasını kontrol altında bulundurmaya kaygısının da rol oynadığı şüphesiz idi. Yabancıların, milliyetlerine göre ayrı ayrı gruplar halinde ikamet ettirilmeleri yüzünden şehrin birçok semtleri ve sokakları, o civarda oturan yabancıların adlarını taşıyordu. Meselâ, *Ruga Giuffa (Ialfa)*, Ermenilere; *Calle degli albanesi*, Arnavutlara ve *Campo de Tedeschi*, Almanlara izafeten verilmiş isimlerdi. Yahudilere gelince, onlar *Ghetto* adı verilen bir mahalle halinde ayrılmışlardı.

Bunun dışında Arap ve Alman tüccarlarına ayrı ayrı *fondaco*'lar tahsis olunmuştu. *Saraceni* diye anılan Arapların *fondaco*'su *Madonna dell' Orto* kilisesi yakınında, Almanlarınki ise *San Bartolomeo*'da bulunuyordu³⁰. Bunların içerisinde, *Venedik*'in ticarî hayatında önemli bir yer işgal eden *Fondaco dei Tedeschi*, yâni Almanlara ayrılmış olan *fondaco* idi. 1268 de ihdas edilen bu *fondaco*, Venedik ile merkezî Av-

³⁰ A. Sagredo - F. Berchet, *ayn. esr.* 24. *Venedik*'teki yabancı koloniler için bk. Gino Luzzatto, *Storia Economica di Venezia dall'XI al XVI secolo*, Venedik, 1961, ss. 58-61.

rupa memleketleri mahsul ve mamullerinin mübadele edildiği bir ticaret merkezi durumunda idi. Yalnız Alman tüccarları değil, Avusturyalı, Macar, İsviçreli, Hollandalı ve Danimarkalı tacirler de bu *fondaco*'da kalıyor ve kendi memleketlerinden getirdikleri malları burada satıyorlardı. Bu önemi dolayısıyla *Fondaco dei Tedeschi*'ye *Visdomini* denilen yüksek dereceli bir memur nezaret ediyordu³¹.

1) *Cannaregio*'da *Barbaro*'ların evi :

XVI. yüzyıl ortalarında, *Venedik*'e gelen Türk tüccarlarının ikametleri için *Cannaregio* semtinde bir evin tahsis edilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Çağdaş bir anonim kronikte, 1571 de *Curzolari* (*Lepanto*) savaşı hakkındaki haberler *Venedik*'e ulaştığı zaman, şehrin ticaret muhiti olan *Rialto* köprüsünde bulunan Türk tüccarlarının, halkın tepkisiyle karşılaşmamak için kaçıp, oturmakta oldukları *Cannaregio*'daki *Barbaro*'ların evine sığındıkları nakledilmektedir³². Bahis konusu evin hangi tarihte Türk tüccarlarının ikametine ayrıldığı kesinlikle bilinmemekle beraber, bunun 1571 den pek gerilere gidemeyeceğini ve 1540 Osmanlı - *Venedik* anlaşmasından önceki devreye geçemeyeceğini sanıyoruz.

Diğer taraftan *Cannaregio*'da sadece bir "ev" bahis konusu olduğuna göre, Türk tacirlerinin bu evi yalnız otel olarak kullandıkları, *Venedik*'e ithal ettikleri malları şehirdeki umumî depolarda muhafaza ettikleri, ticarethane veya mağazalarının ise başka semtlerde -büyük bir ihtimalle *Rialto*'da- bulunduğu anlaşılmaktadır.

2) *Santa Giovanni e Paolo*'daki ev (1579 - 1592) :

Türk tüccarlarının *Cannaregio*'daki evde oturmaları uzun zaman devam etmemiştir. *Kıbrıs*'ın Türklerin eline geçmesini takip eden *Lepanto* savaşı sırasında Osmanlı ülkeleri ile *Venedik* arasındaki ticaret ilişkileri de sekteye uğradığı için, iş göremiyen, üstelik hristiyan halkın baskısıyla karşılaşan Türk tacirleri şehirden ayrılmayı daha uygun bulmuşlardı. Ancak 1573 te *Kıbrıs* buhranına son veren anlaşma

³¹ 1268 de ihdas olunan "Visdomini al Fondaco dei Tedeschi", *Venedikli* asillere verilen imtiyazlı bir memuriyetti. (Jules Sottas, *ayn. esr.* 41, krş. G. Perale, *ayn. esr.* 123).

Venedik'in en eski ve büyük binalarından olan *Fondaco dei Tedeschi* bugün merkez Postahanesi olarak kullanılmaktadır.

³² Galliccioli, *Memorie* I, 102 den naklen A. Sagredo - F. Berchet, *ayn. esr.* 24.

yapıldıktan sonra tekrar *Venedik*'e dönmeğe başlamışlardı. Bu defa gelenler, ya tek başlarına hareket ettikleri veya çok küçük gruplar halinde buldukları için, kendilerine birlikte oturacakları belirli bir yer gösterilmemiş ve onlar da şehrin çeşitli yerlerine dağılıp halk arasına karışmışlardı.

Müslüman Türk tüccarlarının şehirde dağınık bir halde bulunmaları, çok geçmeden dil, din, âdet ve görenekleri farklı Venedik yerlileri ile aralarında bazı anlaşmazlıklara sebep olmuştu. Şehirde başgösteren şikâyetler üzerine, aslen bir grek olan Francesco di Dimitri Lettino (Litino), 1574 de, *Consiglio de' Dieci* (10'lar Meclisi)'ye müracaat ederek, Türk tüccarlarının, eskiden olduğu gibi topluca bir otel veya evde oturtulmalarını dilemişti³³. Lettino, aynı zamanda Türk tacirlerinin dükkânlarının da ayrılması gerektiğini öne sürmüştü. Bu tekliflerine karşılık o, Türklerin oturtulacağı otel veya evin muhafızlığının kendisine verilmesini istiyordu³⁴.

Bu müracaata rağmen Türk tacirleri daha 5 yıl şehrin çeşitli yerlerine dağılmış olarak yaşamağa devam ettiler. Hacı Hızır-oğlu Hüseyin'in, bu tarihlerde *Venedik*'te ticaretle uğraştığını ve orada katledildiğinde 120.000 akçelik muhallefatı kaldığını biliyoruz³⁵.

Nihayet 1579 da *Santa Giovanni e Paolo Kilisesi* civarında bir ev "geçici" olarak Türklere tahsis olunarak onların bir arada oturmaları sağlandı³⁶. Fakat bu "geçici" lik, 1579 dan 1592 ye kadar 13 yıl devam edecekti. İşte Hacı Ahmed adındaki tacirin, ortağı Acem Ali ile birlikte *Venedik*'te ticaretle meşgul bulunduğu³⁷, Seyyid

³³ *Venedik*'te ticarî faaliyeti düzenleme ve buna nezaretle görevli 5 uzman (Cinque Savii alla Marcanzia)'ın *Fondaco dei Turchi* hakkında hazırladıkları 10 Temmuz 1740 tarihli rapor: *Scrittura dei V Savj alla Mercanzia, circa il Fontico de' Turchi e suo ristauero*. 1740, 10 luglio, Venedik, 1874, s. 6.

³⁴ Muhafızlığa göz diken Lettino, Türk tüccarlarının satacakları malların her bir balya veya denginden, alıcı tarafından ödenecek '4' soldi (soldo = 5 santimlik mangır)'den başka bir ücret istemiyordu. Bu, Türk tacirlerinin getirdikleri malların hayli fazla olduğunu göstermesi bakımından dikkate değer (A. Sagredo - F. Berchet, *ayn. esr.* s. 25).

³⁵ Hüseyin'in muhallefatının İstanbul'daki Venedik bailo'su vasıtasıyla getirilmesi için Galata Kadısının 25 Muharrem 985 (14.IV. 1577) tarihli sicil sureti (*ASV, Documenti Turchi*, Busta XIX. Metin: Ek.II).

³⁶ A. Sagredo - F. Berchet, *ayn. esr.* s. 25..

³⁷ Ortağı hristiyan oldu diye malları zaptedilen Hacı Ahmed'in mallarının iadesi için III. Murad tarafından Doc Nicolo da Ponte'ye yazılan Evâhir-i

Abdi'nin, *Anadolu*'dan *Venedik*'e sof sevkiyatıyla uğraştığı³⁸, İnayetullah - oğlu Hasan'ın, tüccar Hacı Murad - oğlu Hüseyin namına 10.000 altunluk emtia getirdiği³⁹ ve *Üsküb* tacirlerinden Kara Hacı'nın kölelerinden Ahmed ve Hurrem'in, efendileri adına onun işlerini takip ettikleri⁴⁰ tarihler, Türk tüccarlarının *Santa Giovanni e Paolo* civarında oturdukları bu döneme rastlamaktadır.

3) *San Matteo'da Osteria dell'Angelo* (*İlk Fontico di Turchi* : 1592 - 1621) :

Santa Giovanni e Paolo, şehrin ticaret merkezine hayli uzak bulunduğu⁴¹ ve buradaki ev pek kullanışlı olmadığı için Türk tüccarlarının şikâyetlerine yol açmakta idi. Bu yüzden Venedik Senatosu, 28 Mart 1589 tarihli bir *decreto* (kararname) ile, *Magistrato de' Cinque Savij alla Mercanzia*'ya, daha müsait bir başka bina aranmasını emretmek zorluğunu duymuştu⁴². İşte Senato'nun bu kararı üzerinden '3' yıl geçtikten sonra *Rialto*'da harap *San Matteo* Kilisesine bitişik olan ve Ser Bortolo Vendramin'in *osteria* (han) olarak kullandığı ev bulundu. *Osteria dell'Angelo* diye tanınan bu ev, müstakil, geniş ve rahat olduğu kadar, Türkler için önem taşıyan hamam ve abdest alma yerleri ilâvesine de müsait idi.

Türk tüccarları 1592 de *Santa Giovanni e Paolo*'dan buraya nakledilirken, binanın muhafızlığı vazifesi de, Türklerin hıristiyanlar arasından çıkartılıp topluca oturtulmaları fikrinin öncüsü olan Francesco di Dimitro Lettino'nun oğlu Zorzi Lettino (Litino)'ya verilmişti⁴³. Francesco D. Lettino'nun 1574 den beri tâlibi bulun-

Şevvâl 991 (Kasım 1583 başları) tarihli nâme-i humâyûn: *ASV, Documenti Turchi*, Busta IV, fasc. LVIII.

³⁸ 15 Safer 994 (5. II.1586) da *Gabela* iskelesinden bir Venedik gemisine yükletilen '38' yük sofunun *Uskoklar* tarafından zaptedilmesi üzerine Seyyid Abdi'nin Doc'a arzıhali: *ASV, Documenti Turchi*, Busta IX, fasc. 28.

³⁹ Hasan'ın katlinden sonra Venedik'te el konulan muhalefatının geri verilmesi için III. Murad'ın Doc'a Evâil-i Şevvâl 987 (1579 Kasım sonları) tarihli nâmesi, *ASV, Documenti Turchi*, Busta III, nr. XLIX.

⁴⁰ Ahmed ve Hurrem'in ölümleri üzerine el konulan mallarının iadesi için III. Murad'ın Doc Pasquale Cicogna'ya Evâil-i Receb 997 (Mayıs 1589) tarihli nâmesi: *ASV, Documenti Turchi*, Busta IV, nr. LXII.

⁴¹ *Venedik*'te Türk tüccarların ikametlerine ayrılan yerler için ekteki haritaya bakılabilir.

⁴² *Scrittura dei V Savj alla Mercanzia circa il Fontico de' Turchi*, s. 8.

⁴³ *Ayn. esr.* s. 7; krş. A. Sagredo - F. Berchet, *ayn. esr.* s. 25.

duğu bu hizmet karşılığında, ücret olarak sadece Türk tüccarlarının sattıkları malların her denk veya balyasından cüz'î bir para almak hususundaki müracaatı ve neticede muhafızlığın onun oğluna verilmesi, *San Matteo* civarındaki evin Türkler tarafından yalnız bir ika-metgâh olarak değil, aynı zamanda mağaza ve iş yeri olarak kullanıldığını göstermektedir. Kaldı ki, 11 Ocak 1612 tarihli bir emirname bu osteria'dan *Fontico di Turchi* (Türklerin Fondakosu) diye, bahsedilmesi⁴⁴, buranın bir otel ve ticarî iş yeri olduğunun açık delilini teşkil etmektedir. Bu yüzdendir ki, 11 Ekim 1613 tarihli başka bir emirname ile, *Venedik*'te ticaret komisyonculuğu vazifesini gören *Azzalini*'ler, şehre gelen Türk tüccarlarına âit malları bu eve sevketmeğe mecbur tutulmuşlardı⁴⁵.

4) *Casa del Duca di Ferrara (Fondaco dei Turchi: 1621 - 1838)* :

Çok geçmeden *San Matteo*'daki ilk *Fontico di Turchi* binası, sayıları gittikçe artan Türk tacirlerine dar gelmeğe başlamıştı. Bundan dolayı Türkler için *fondaco* olacak yeni bir binanın inşası fikri ortaya atılmıştı. Nitekim, *Collegio*'⁴⁶ nun 4 Ocak 1600 tarihli talimatı ile *Cinque Savii alla Mercanzia*, Türklerin evvelce oturmakta oldukları *Santa Giovanni e Paolo* ile *Rio della Pana* arasında müsait bir yer bulmağa ve içinde hamam ve sarnic da olacak büyük bir binanın kaç malolacağını tesbite memur edilmişlerdi⁴⁷. Ancak, Cumhuriyet'in içinde bulunduğu malî sıkıntılar yüzünden yeni bir bina inşası fikri tatbikat alanına konulamamıştı. Bir müddet sonra, bir inşaat firmasının sahibi bulunan Domenico (Giambattista) Bosello, 1618 de, kendisine gerekli kredi sağlandığı takdirde, Türk tacirleri için *Fondaco dei Tedeschi*'yi andıran büyük bir *fondaco* inşa edebileceğini bildirmişse de, bu teklif te Zorzi Lettino'nun muhalefeti yüzünden bir sonuç

⁴⁴ *Il Consiglio di XL* (40'lar Meclisi)'nin bu emirnamesi için bk. *Ayn. esr.* 26.

⁴⁵ *Göst. yer.*

⁴⁶ Venedik devlet teşkilâtına göre çeşitli kurumların temsilcilerinden meydana gelen ve Meclisler'e, bilhassa Senato'ya havale edilecek işleri taksim etmekle görevli kurul. Doc'un başkanlığında toplanan *Collegio*'ya, asillerden 26 üye ile, Cumhuriyetin '6' büyük müşaviri (consigliere) Senato'yu temsil eden '6' Büyük uzman (Savii grandi), *Capî di Quaranta* denilen '40' lar Meclisi'nin 3 şefi ile *Terra-Ferma* ve Deniz aşırı ülkeler işlerine bakan diğer '5' er uzman katılmakta idi (bk. Amelot de la Houssaie, *Histoire du gouvernement de Venise, I, Amsterdam, 1705 s. 40*).

⁴⁷ *Scrittura dei V Savj alla Mercanzia*, s. 7.

vermemiştir. Türklerin *San Matteo*'daki *fondaco*'larının muhafızı bulunan Z. Lettino'ya göre, kubbeli ve kemerli olarak yapılması düşünülen böyle bir bina, Türkler için müstahkem bir kale halini alacak ve Cumhuriyet'in başına hayli gaileler çıkarabilecekti⁴⁸ !

Türk tüccarları için yeni bir bina yapılması işi böylece sürünce-meye girerken, Venedik halkının 12 Mart 1620 de bir dilekçe ile Senato'ya başvurarak *Osteria dell' Angelo*'da oturan Türklerin bazı olaylara sebebiyet verdiklerini öne sürmeleri ve onların *San Matteo* kilisesine bitişik olan bu evden çıkartılmalarını dilemeleri⁴⁹, mes'eleye biran evvel bir çözüm şekli bulunmasını gerektirmişti. Bunun üzerine, esasen 28 Mart 1589 *Decreto*'su ile Türk tacirlerinin ikametlerine elverişli bir bina seçmeğe memur edilmiş bulunan *Magistrato dei Cinque Savj alla Mercanzia*, araştırmalarını hızlandıрмаğa mecbur kalmış ve nihayet 11 Aralık 1620 tarihli bir yazı ile, evvelce Ferrara Dukasına âit olan *San Giovanni Decollato Kilisesi*'nin karşısındaki evin her bakımdan istenen vasıfta olduğunu arzemiştir. *Canal Grande* üzerinde bulunan bu bina, *Venedik*'in en büyük yapılarından biri olduğu gibi, ticarî eşyanın kolaylıkla nakline ve bilhassa müslüman Türklerin şehir halkı ile münasebetlerini mümkün olduğu kadar azaltmak için her taraftan tecrit edilmeğe de müsait idi. İşte bütün bunları gözönüne alan *Collegio*, 11 Mart 1621 de, binanın sahibinden kiralanarak Türk tacirlerine *fondaco* olarak tahsis olunmasına karar vermişti⁵⁰.

V — FONDACO DEI TURCHI BİNASININ TARİHÇESİ :

O tarihlerde *Casa del Duca di Ferrara* (Ferrara Dukasının Evi) diye anılmakta olan bina, XIII. yüzyılın birinci yarısında, *Pesaro*'dan *Venedik*'e nakleden zengin ve asil Palmieri ailesi tarafından inşa ettirilmişti. Ortaçağ İtalya tarihinin en karakteristik olaylarından biri olan *Guelfi-Ghibellini* mücadelesi *Pesaro*'da da şiddetlenip, iş başına geçen *Ghibellini*'ler, siyasî rakipleri *Guelfi*'leri şehirden sürmeğe başlayınca, Console (Konsül) Giacomo Palmieri de *Venedik*'e sığınmağa mecbur kalmıştı. Venedik vatandaşlığına kabul olunan Giacomo Palmieri'nin *Büyük Kanal* kıyısında yaptırdığı binaya, onun

⁴⁸ A. Sagredo - F. Berchet, *ayn. esr.* s. 27.

⁴⁹ *Scrittura dei V Savj alla Mercanzia*, s. 7 vd.

⁵⁰ *Ayn. esr.* s. 8.

aslen Pesaro'lu oluşu dolayısıyla *Il Palazzo dei da Pesaro* (Pezarolu'nun Sarayı) adı verilmişti⁵¹.

1230 dan sonra inşa edildiği tahmin olunan bina, 1382 ye kadar Palmieri ailesinin mülkiyetinde kalmış ve o tarihte Venedik Hükümeti sarayı satın alarak Ferrara Markisi'ne hediye etmişti. Marki II. Nicolò da Este, biri *Venedik*'te, diğeri de *Treviso*'da olmak üzere 2 ev satın almasına müsaade olunması için 1364 de Cumhuriyete başvurmuştu. Yabancıların Venedik topraklarında mülk edinmelerini istemiyen Senato, bu teklifi kabul veya reddetmek hususunda tereddüte düşmüş ve işi 17 yıl boyunca sürüncemeye sokmuştu. Ancak *Venedik* ile *Cenova* arasındaki meşhur *Chioggia* savaşında (1378-81) Marki II. Nicolò'nun daima Venedik tarafını tutması ve barış yapılmasında ona yardımcı olması karşısında Signoria, 1382 de *Il Palazzo dei da Pesaro*'yu, 10.000 altun duka'ya o zamanki sahiplerinden satın alarak kendisine hediye etmişti⁵². Artık Pesarolar'ın elinden çıkan bina, bu tarihten itibaren *Casa del Marcheze* (Marki'nin evi) ve Estensi'lerin Papa'dan dukalık serpuşunu almaları üzerine de *Casa* (yahut *Palazzo*) *del Duca di Ferrara* (Ferrara Dukasının evi) adı ile anılır olmuştu⁵³.

Bina, bir ara Venedik Senatosu tarafından geri alınmakla beraber 1618 e kadar Este âilesinin mülkiyetinde kalmıştı. Ferrara Dukası I. Alfonso (1505 - 1534), Papa II. Giulius (1503 - 1513) ile birleşip Cumhuriyet'e karşı cephe alınca Senato, 1509 da *Palazzo del Duca di Ferrara*'yı istirdat etmiş, fakat bir müddet sonra *Signoria* ile Papalık arasında barış yapıp Duka Alfonso da İmparator V. Karl'a karşı kurulan *Kutsal İttifak* (*Santa lega*)'da Fransa, Papalık ve Venedik'in yanbaşında yer alınca saray kendisine iade olunmuştu⁵⁴.

Ferrara Dukasının Sarayı devrin en büyük ve ihtişamlı binalarından biri olduğu için, *Venedik*'i ziyaret eden ünlü devlet adamlarından bir çoğu burada misafir edilmekte idi. Bunlar arasında, Bizans İmparatoru II. Manuel (1403) ile VIII. Yuannis (1438), Alman

⁵¹ *Il Fondaco dei Turchi in Venezia* (Estratto dalla *Gazzetta di Venezia*, nr. 148, 1869), s. 1; krş. A. Sagredo - F. Berchet, *ayn. esr.* s. 4.

⁵² *Ayn. esr.* s. 9.

⁵³ *Il Fondaco dei Turchi in Venezia* (Est. *Gazzetta di Venezia*) s. 2.

⁵⁴ Giuseppe Tassini, *Alcuni appunti storici sopra Il Palazzo dei Duchi di Ferrara in Venezia, poscia Fondaco dei Turchi*, (Estratto dall' *Archivio Veneto*, t. VI, parte II, 1873, s. 8).

İmparatoru III. Friedrich (1452 ve 1469 da), *Kıbrıs*'ta hükümlerlik hakkını Cumhuriyet'i devreden Kraliçe Caterina Cornaro (1489), Polonya Kraliçesi Bona Sforza (1556) ve Avusturya Arşidükü Maximilien (1581) de vardı⁵⁵.

Estensi'ler Ferrara Dukalığını kaybedince *Venedik*'teki saray da tamamiyle ellerinden çıkmıştı. Erkek çocuğu olmayan Duka II. Alfonso (1559 - 1597), kendine halef olarak yeğeni Cesare da Este'yi seçmişti. Fakat öteden beri *Ferrara*'yı kendi hâkimiyeti altına almağa çalışan Papalık, bu fırsatı kaçırmak istememiş ve Alfonso'nun ölümünden (1597) sonra toplanan *Curia Romana* (Vatikan Divanı), gayr-i meşrû bir şahsın oğlu olan Cesare'nin⁵⁶ Dukalık makamını işgal edemeyeceğini ve *Ferrara* hâkimiyetinin *Camera Apostolica* (Kilise Devleti)'ya geçmesi gerektiğini ilân etmişti. Böylece *Ferrara*'dan mahrum edilen Cesare da Este, *Modena*'ya çekilmeğe mecbur kalmış, 1598 de yapılan *Faenza* anlaşması ile *Bertinoro* dukalığının kendisine bırakılacağı vaadi ile avutulan II. Alfonso'nun kızkardeşi Urbino Düşesi Lucrezia, *Ferrara*'nın tasarrufunu Papalığa devretmeğe zorlanmıştı. Bunu takiben 1 Mart 1602 de noter huzurunda yapılan bir mukavele ile de Este âilesinin elinde bulunan diğer mâlikâneleri Papa VIII. Clementus (1592 - 1605)'a bırakmıştı. Bu arada "*Venedik*'te *Canal Grande* üzerinde bulunan saray" da Papanın yeğeni Kardinal Pietro Aldobrandini'ye verilmişti. Bununla beraber bu mukaveleyi tanımayan Cesare, vaktiyle *Signoria* tarafından Este âilesine hediye edilmiş olan *Casa del Duca di Ferrara*'yı, Cavaliere Antonio Priuli'ye satmak için teşebbüse geçtiğinden, Kardinal Aldobrandini de aynı yola başvurmuş ve binayı 1618 de 24.000 duka'ya A. Priuli'ye devretmişti⁵⁷.

İşte *Venedik Collegio*'su 1621 Martında binanın Türk tüccarlarına *fondaco* olarak tahsis edilmek üzere kiralanmasına karar verdiği zaman *Casa del Duca di Ferrara*'nın sahibi bulunan Antonio Priuli, aynı zamanda 1618 den beri Cumhuriyet'in devlet başkanlığı demek olan Doc (Doge)'luk makamına yükselmiş bulunuyordu (1618 - 1623). *Collegio*'nun kararından sonra 26 Temmuz 1621 de mal sahibi sıfatıyla

⁵⁵ Göst. yer. krş. *Il Fondaco dei Turchi in Venezia* (Est. *Gazzetta di Venezia*) s. 3.

⁵⁶ Zirâ Cesare'nin babası, Duka I. Alfonso'nun gayri meşrû bir oğlu idi.

⁵⁷ A. Sagredo - F. Berchet, *ayn. esr.* s. 14 vd.; *Il Fondaco dei Turchi in Venezia* (Est. *Gazzetta di Venezia*), s. 3.

A. Priuli ile bir kira mukavelesi yapılarak, *San Matteo* civarındaki ilk Türk Fondaco'su *Osteria dell Angelo*'da oturmakta olan Türk tüccarlarının buraya nakli için gerekli tadilâta başlanılmıştı.

VI — VENEDİK'TEKİ TÜRK TACİRLERİNİN DURUMU:

1) *Fondaco Nizamu* :

Türk tacirlerine tahsis olunan *Casa del Duca di Ferrara*'nın, ortasında kuyulu bir avlu bulunan zemin katı depo ve dükkânlara ayrılmıştı. Tahta bir merdivenle çıkılan diğer 2 katta ise, Türklerin kaldıkları odalar bulunuyordu. Her odaya birer ocak ile yatak konulacak birer ranza yapılmıştı. Doğu cephesinde avluya bakan büyük bir oda mescit haline getirilmişti. Zemin katta bir kısım da abdest almak için ayrılmış, buraya bir sıra çeşmeler yerleştirilmişti⁵⁸. Bundan başka binanın *Canal Grande*'ye bakan cephesinde de tadilât yapılmış, ön kısmı ticarî eşyanın kolaylıkla yükletilme ve boşaltılmasına evverişli duruma sokulurken, çatı katında '9' tane mazgal yaptırılmıştı⁵⁹.

Bu arada artık *Fondaco dei Turchi* adıyla anılacak olan Türk ticaret merkezi için '33' maddelik bir tüzük te yapılmış ve bunun uygulanması işi *Cinque Savii alla Mercanzia*'ya verilmişti. Buna göre, Türk tüccarları *Magistrato dei Cinque Savii alla Mercanzia*'nın tesbit edeceği tarifeye göre kira bedelini vererek binada oturabilecek ve mutad vergileri ödemek şartıyla serbestçe ticaret yapabileceklerdi Bu yeni ve daimî *fondaco*'da da muhafızlık vazifesi Zorzi (Giovanni) Battista Lettino'nun üzerinde bırakılmıştı. Muhafız, kira işlerini düzenle yürütmek ve gerekli tadil ve tamirleri yaptırmakla mükellefti. Ancak bina içinde yapılacak geniş çaptaki tadilât için mal sahibinin muvafakatının alınması zorunluymuştu. Muhafız, topladığı kiranın 2/3 ünü mal sahibine teslim edecekti. Binanın su, kandil yağı, temizlik vs. . . gibi günlük masrafları geriye kalan 1/3 ile karşılanacaktı. Mal sahibi, bir ticaret yeri olan *Fondaco*'da meydana gelebilecek kazalar için hiç bir tazminat isteğinde bulunamayacaktı. Muhafızlık ücretine gelince, G. B. Lettino, mal sahibinin vereceği yıllık bir miktar paranın dışında, kira tahsilâtı üzerinden de bir pirim alacaktı⁶⁰.

⁵⁸ krş. A. Sagredo - F. Berchet, *ayn. esr.* s. 68.

⁵⁹ *Fondaco*'nun 1720 tarihindeki dış görünüşü için Resim I.'e bakınız.

⁶⁰ bk. *Scrittura dei V Savj alla Mercanzia circa il Fontico de' Turchi*, s. 9 vd. Gerek binanın bakım ve idaresinde, gerekse Türklerden kira bedellerini tahsil etmede gösterdikleri gayret yüzünden *Fondaco* muhafızlığının hep Lettino âilesinden gelenler arasında devredildiği görülmektedir.

2) *Türk tüccarlarının şehir halkı ile ilişkilerinin kısıtlanması :*

“Casa del Duca di Ferrara”, *Fondaco dei Turchi* olacak şekilde tadil edilirken, binanın âdeta tecridine çalışıldığı görülmektedir. Gerçekten bu sırada, binanın *Canal Grande*'ye bakan ön kısmı, arada bir kapı bırakılarak sahil boyunca oldukça yüksek bir duvarla çevrilmişti. Bu duvarın bir tarafında, *Fondaco*'da görevli Venedikli muhafızlara ayrılmış olan daire bulunuyordu. *Salizzada del Fontego* denilen doğudaki ana yol tarafında da yüksek bir duvar örülmüş ve *Fondaco*'nun kara ile irtibatını sağlamak için burada tek bir giriş yeri bırakılmıştı. Aynı zamanda *Rivo del miglio* boyunca uzanan eski irtibat yolu da yıktırılmıştı. Bütün bunları, birkaç yıl sonra, binanın çatı katının ön kısmında bulunan iki küçük kulenin yıktırılması takip etmişti. Filhakika, *Fondaco*'nun iç talimatını ve burada kalacak Türk tüccarlarının ödiyecekleri ücretleri, yâni kira bedelini tesbit eden 27 Mayıs 1627 tarihli *Decreto*'nun 17. maddesi ile, bu kulelerin ya içten ve dıştan olmak üzere tamamiyle kapatılması, yahut ta yıktırılması öngörülmüştü⁶¹. Öyle anlaşılıyor ki Venedik Senatosu kuleler için aldığı bu kararlar, *Fondaco*'da oturan Türklerin şehri gözetlemelerinin ve zadedân ile iktidar sahiplerinin durumlarını öğrenmelerinin önüne geçmek istemişti.

Bina etrafında alınan bu tedbirlerle, âdeta şehir ile irtibatı kesilen *Fondaco*'da yaşayan Türk tacirlerinin günlük hayatları bile sıkı kayıtlar altına alınmıştı. Bunda, müslüman Türklerle hıristiyan yerli halk arasında, dil, din ve görenek farkından doğan bir çok anlaşmazlıklar ve eskiden beri süregelen karşılıklı şikâyetlerin etkisi bulunduğu şüphesizdir. Ancak, anlaşmazlık ve şikâyetlere yol açan olaylara sadece Türklerin sebebiyet vermedikleri, Venedik halkının da daha başlangıçtan itibaren Türk tüccarlarına mal satma veya satın alma ve mallarını sevk etme hususunda çeşitli engeller çıkardıkları dikkati çekmektedir. Bu yüzdendir ki Sadrâzam Rüstem Paşa, daha 1546 da Venedik Doc'u Francesco Donà'ya bir mektup yazarak Türk tüccarlarının karşılaştıkları muameleden dolayı şikâyette bulunmuştu. Rüstem Paşa, bu mektubunda, her iki devlet tebaasına karşılıklı olarak diğerine âit topraklarda serbestçe ticaret yapma hakkını veren ahidnâme, yâni 2 Ekim 1540 ahidnâmesi hükümlerini hatırlatarak, “Devletlü Pâdişâh-i âlem-penâh hazretleri Venediklüye bu deñlü

⁶¹ A. Sagredo - F. Berchet, *avn. esr.* s. 75.

'inâyet idüb 'ahid-nâme-i şeriflerin virmekden emr-i hümâyûnları bunun üzerinedir ki, mahzâ iki cânibin dahi re 'âyâsı eyyâm-i sa 'âdetlerinde emîn ve amân ve refahiyyet ve itminân üzre" olmalarını sağlamak gayesini güttüğünü belirtmiş, aynı zamanda, Türk tacirlerine *Venedik*'te "bu vechile ta'addiler" de bulunulmasının sonunun "iyi" olmayacağını ilâve etmek zorunluluğunu da duymuştu ⁶².

Rüstem Paşa'nın tehdit dolu bu şikâyet mektubunun, Osmanlı İmparatorluğunun en kudretli devirlerini yaşadığı o tarihlerde *Venedik*'teki Türk tüccarlarına kolaylık gösterilmesi bakımından müsbet etkiler yaptığı muhakkaktır. Böyle olduğu halde Venedik halkı ile Türkler arasında üzücü bazı hâdiselerin önü tamamiyle alınamamıştı. Hattâ ara sıra katil olayları da meydana gelmekte idi. Meselâ Hacı Hızır - oğlu Hüseyin ⁶³ ile Tokat tüccarlarından Hacı Murad - oğlu Hüseyin'in adamı İna yetullah-oğlu Hasan ⁶⁴, 1576 - 1579 yıllarında *Venedik*'te katledilmişlerdi. 1583 te ise, ortağı Acem Ali ile birlikte *Venedik*'e gelen tüccar Hacı Ahmed'in, ortağı hristiyanlığı kabul etti diye bütün para, mal ve hattâ zatî eşyalarına el konulmuş ve *İstanbul*'a dönen Hacı Ahmed'in şikâyeti üzerine III. Murad, Doc Nicolô da Ponte'ye bir mektup yazarak adı geçenin mallarının iadesini istemişti. Padişah bu mektubunda, Türk tüccarlarının birbirini takip eden şikâyetlerine de temasla, "memâlik-i mahrûsemiz tarafından metâ' ve esbâb ile varub kendü hâlinde bey' ve şirâ üzre olan tüccar tâfesine havza-i hükûmetinizde kimesnei hiç veçhile zulm ve ta'addî etmeğe rızâ gösterilmeyüb mâbeynimizde mün'akid olan sulh ve salâh emrini kemâkân ri'âyet etdirmek bâbında envâ'-i mesâ'î-i cemîlenüz vücude" getirilmesini dilemekten de geri kalmamıştı ⁶⁵.

Bu zapt ve katiller dışında, Venedik halkının Türklere, hattâ onların oturdukları yerlerin yerli muhafız ve bekçilerine bile sözle veya fiilen hakaret ve tecavüzde buldukları da dikkati çekmektedir. Meselâ Türk tacirlerinin *San Matteo*'ya bitişik *Osteria dell 'Angelo*'da oturdukları devre âit olan 11 Ocak 1612 tarihli şu emirname bunun açık bir delilini teşkil etmektedir :

⁶² Rüstem Paşa'nın evvelce de bahis konusu ettiğimiz bu mektubunun metni için bk. Ek: I.

⁶³ *ASV. Documenti Turchi*, Busta XIX. Metin: Ek. II.

⁶⁴ *ASV. Documenti Turchi*, Busta III, nr. XLIX.

⁶⁵ *ASV, Documenti Turchi*, Busta IV, fasc. LVIII.

“Serenissimo Principe bildirir ve *Avvogador da Ponte*⁶⁶’ye emr eder ki: Mutad üzere şehirdeki Osteria veya *Fontico di Turchi*’de oturup bu şehirde ticaretle uğraşan Türklere, hiç kimse ne hakaret edebilir, ne de sözle veya fiilen tecavüzde bulunabilir. Aksine hareket edenler, eğer yetişkin kimseler ise, ‘15’ ay kürek cezasına çarptırılacak, şâyet henüz rüştnü ispat etmemiş çağda ise, kamçı, hapis, sürgün, para veya adaletin cevaz verdiği diğer ihtiyarî cezalardan biri ile tecziye edileceklerdir.”⁶⁷

Bunu takiben 1613 Ekiminde yayınlanan diğer bir emirname ise, Türk tacirlerinin şehir halkı ile münasebetlerinin mümkün olduğu derecede kısıtlandığını göstermektedir. *Il Consiglio di XL al Criminal*’in⁶⁸ 11 Ekim 1613 tarihli bu emirnamesinde şöyle deniliyordu :

“Senato’nun kararı ile, Zorzi Litino (Lettino) nun nezaretinde olmak üzere, sadece Türklerin ikametlerine ayrılan *Rialto*’da *San Matteo*’da bulunan evin muhafızlarına ve hizmetçilerine, herhangi bir kimsenin hakaret veya tecavüz etmesi yasak olup, aksine hareket edenler, sürgün, hapis, kürek vs.. ile cezalandırılacaklardır.

“Muhafızların muhalefetine rağmen, şeytanî ve cânîyâne işler görmek gâyesiyle, bahis konusu eve, genç çocuklar, kadınlar ve kötü tanınmış şahısları sokan kimseler de aynı cezalara çarptırılacakları gibi, vazifelerinin sınırlarını aşan muhafızlar da aynı surette cezalandırılacaklardır.

“Muhafızlar, güneş doğunca kapıları açmağa ve gurub vaktinde kilitlemeğe, bahiskonusu eve her nevi silâh ve barutun sokulmasına engel olmağa mecburdurlar. Şehirdeki simsar yahut mutavassıtlar da şehre gelen Türkleri ve onlara âit ticârî eşyayı bu eve sevk etmek zorundadırlar.”⁶⁹

Türk tacirlerinin şehir halkı ile olan ilişkilerini kısıtlamak ve bilhassa geceleri onları binada tecrid etmek gâyesini güden bu tedbirlerin, *Casa del Duca di Ferrara*’nın *Fondaco* olarak tahsisinden sonra daha da artırıldığı görülmektedir. 5 Mart 1622 tarihli bir emirname ile, genç delikanlıların *Fondaco dei Turchi*’ye girmeleri yasaklanmıştı. Bunlardan, ticarî bir iş için *Fondaco*’ya gitmeleri gerekenler, her defa-

⁶⁶ Köprü Avukatı. (Ticaret merkezi olan *Rialto* köprüsü).

⁶⁷ bk. A. Sagredo - F. Berchet, *ayn. esr.* s. 26.

⁶⁸ Cezaî işlere bakan “40’lar Meclisi”.

⁶⁹ A. Sagredo - F. Berchet, *ayn. esr.* s. 26.

sında *Magistrato dei Cinque Savii alla Mercanzia*'dan müsaade almak zorunda idiler. Diğer taraftan Türkler, *Fondaco*'ya girerken üzerlerindeki her nevi silâhı emin bir yere bırakmağa mecbur tutulmuşlardı. Nihayet bütün bunlar yetmiyormuş gibi, *Fondaco*'da oturan Türk tüccarları için günlük listeler düzenlenmesine de başlanılmış, başka bir yerde oturan veya geceyi dışarıda geçirenlerin cezalandırılacakları ilân olunmuştu⁷⁰. Böylece denilebilir ki Türkler, *Fondaco dei Turchi*'de sıkı bir nezaret altına alınmış, güzel ve konforlu bir binada sanki bir göz hapsine mahkûm edilmiş oluyorlardı. Zirâ, Federico Berchet ile birlikte *Fondaco dei Turchi* hakkında en derli-toplu etüdü yapmış olan Agostino Sagredo'nun da belirtmekten kendini alamadığı üzere, Türk tüccarları için konulan hükümler "imtiyazdan bambaşka şeylerdi; bu, güzel ve iyi bir esaret idi."⁷¹

3) Türk tüccarlarına tanınan haklar :

Osmanlı İmparatorluğu ile Venedik Cumhuriyeti arasında yapılan anlaşmalara, yâni ahidnâmelere göre, Türk tacirleri *Venedik*'te serbestçe ticaret hakkına sâhip idiler. Ahidnâmeler Türklerin Cumhuriyet'e ait yerlerde ticarete bulunurken ödiyecekleri vergiler hakkında herhangi bir hüküm ihtivâ etmediği için *Venedik*'e giden ve oraya yerleşen Türk tacirleri mutad vergileri ödemek zorunda idiler.

Türkler hakkında alınan kısıtlayıcı kararlara ve arada sırada meydana gelen tatsız olaylara rağmen Türk tüccarları ile Venedikliler arasında ticaret konusunda samimî bir işbirliği kurulmamış değildi. Öyle ki daha XVI. yüzyıl sonlarında bazı Türk tüccarlarının Venedik yerlilerinden özel vekilleri bulunuyor ve bu Türkler mallarını vekilleri aracılığı ile sattırıyor ve karşılığında gene onlar vasıtasıyla mal getiriyorlardı. Meselâ sof ticaretiyle uğraşan Hasan Ali Çelebi'nin *Venedik*'te Messer Filippo adında umumî bir vekili vardı. Filippo, Ali Çelebi'nin gönderdiği 30.000 filorilik sof satarak karşılığında onun namına çuha ve diğer kumaşlar satın almıştı⁷².

Başlangıçta *Fondaco dei Turchi*, bütün Osmanlı tebaası tacirlere değil, yalnız müslüman Türklere tahsis edilmişti. Yahudi, Rum, Er-

⁷⁰ *Ayn. esr.* 27.

⁷¹ *Ayn. esr.* 28.

⁷² Hasan Ali Çelebi'nin ölümünden sonra, kayınbiraderi Seyyid Abdi Çavuş'un, adı geçen M. Filippo'ya yazdığı 10 Muharrem 1003 (25.IX.1594) tarihli mektup: *ASV, Documenti Turchi*, Busta IX, b. 3, fasc. 40 (Metin için bk. Ek. V).

meni gibi müslüman olmayan Osmanlı tacirleri eskiden olduğu gibi gene şehrin muhtelif yerlerindeki evlerde kalıyorlardı. Her ne kadar *Casa del Duca di Ferrara*'nın fondaco olarak kiralanmasından bir yıl sonra, 1622 de, "Büyük Sultan'ın tebaası bulunan hristiyanların" da burada oturmalarına karar verilmişse de⁷³, fiiliyatta bunun tatbiki mümkün olmamış ve yalnız gayr-i müslim Osmanlı tacirleri değil, müslüman Boşnaklar bile *Fondaco*'ya yakın evlerde kalmağı tercih ettikleri için bu hususta ısrar edilmemişti. Bunun gibi, *Venedik*'e gelen iranlı tacirlerin de mümkün olduğu nisbette *Fondaco dei Turchi*'de, fakat Osmanlı tebaasından ayrı bölümlerde oturtulmaları yolunda alınan karar da⁷⁴, iki devlet tebaası arasındaki uyumsuzluk yüzünden tatbik olunamamıştı.

Ticaret için *Venedik*'e giden Türklerin, âilelerini de beraberlerinde götürdükleri anlaşılmaktadır. Nitekim *Fondaco*'ya nezaretle görevli *Cinque Savii alla Mercanzia*'nın 16 Haziran 1622 tarihli bir kararında, "Türk kadınları"nın da Türk erkekleri ile birlikte *Fondaco*'da oturmaları gerektiğinden bahsedilmektedir. Böylece *Fondaco dei Turchi*, son Türk tüccarının *Venedik*'ten ayrıldığı 1838 yılına kadar sadece Türk tacirlerinin kaldıkları bir otel ve ticaret merkezi mahiyetini muhafaza etmişti.

Türk tüccarlarının Osmanlı ülkelerinden getirttikleri mallar doğrudan doğruya *Fondaco*'ya naklolunuyor ve satışlar burada yapılıyordu. Hattâ *Fondaco*'da oturmayan gayr-i müslim Osmanlı tacirlerine âit emtianın da buraya konulması gerekiyordu. Meselâ, 11 Aralık 1639 da, *Levante*'den Türkler namına gelen veya onlar tarafından getirilen bütün ticarî emtia ile birlikte hristiyan tacirler adına gelen malların *Fondaco dei Turchi*'ye konulmasına karar verilmişti⁷⁵.

Venedik'te Osmanlı İmparatorluğunun daimî bir siyasî temsilcisi veya Türk tüccarlarının işlerine nezaret edecek resmî bir Türk memuru bulunmadığı için, eceliyle ölen veya katlolunan Türklerin mal ve paralarına, Cumhuriyet'in ticaret işlerini yönetmekle görevli *Cinque Savii alla Mercanzia* tarafından el konuluyor, sonra bunlar ya *İstanbul*'daki *Venedik* bailo'su vasıtasıyla ölen tacirin vârislerine gön-

⁷³ A. Sagredo - F. Berchet, *ayn. esr.* 28.

⁷⁴ 10 Haziran 1622 de *Cinque Savii alla Mercanzia*'nın aldığı bu karar, bir hafta sonra, 16 Haziran'da uyulması zorunlu bir hüküm haline getirilmişse de bir türlü uygulanamamıştı (*göst. yer.*).

⁷⁵ A. Sagredo - F. Berchet, *ayn. esr.* s. 27.

deriliyor veya Padişahın bir hükmü ile gelen vekillerine teslim ediliyordu. Bu yüzdendir ki, 1577 de katledilen Hacı Hızır - oğlu Hüseyin'in 120.000 akçe olan muhallefatı bailo vasıtasıyla *İstanbul*'a getirilmiş⁷⁶, 1579 da öldürülen İnâyetullah - oğlu Hasan'ın zaptolunan para ve eşyasının asıl mal sahibi Hacı Murad - oğlu Hüseyin'e⁷⁷ ve 1589 da *Rialto*'da ölen Ahmed ve Hurrem adındaki kölelerine metrûkâtının da efendileri Üsküblü tacir Kara Halil'in çocuklarının vekili olan Yusuf'a teslim edilmesi⁷⁸ için III. Murad'ın Doc'a birer mektup göndermesi lâzım gelmişti. Aynı şekilde, 1628 yılı sonlarında ölen Şaban adındaki tüccarın malları, vârisi olmadığı için Osmanlı hazinesine maledilirken, onun *Venedik*'e göndermiş olduğu 11 yük sofun bedeli de, '3' yükü 7.000 akçe hesabıyla vekili Menahim'den alınmış ve mezkûr meblâğın adı geçen Menahim'e ödenmesi için IV. Murad tarafından Venedik Doc'una mektup yazılmıştı⁷⁹.

Venedik'te yerleşen Türk tacirlerinin sayısı hakkında bugün için yeteri kadar bilgiye maalesef sahip değiliz. Ancak 1740 tarihinde Doc Alvise Pisani (1735 - 1741)'ye yapılan bir müracaattan, o sırada *Fondaco dei Turchi*'de '50' Türk tüccarının kalmakta olduğunu öğreniyoruz⁸⁰. Ticaret yollarının değişmesi sonucunda *Akdeniz* ticaretinin önemini kaybettiği ve *Venedik*'in artık *Avrupa*'nın en başta gelen ticaret merkezlerinden biri olmaktan çıktığı XVIII. yüzyıl ortalarında şehirde hâlâ '50' Türk taciri bulunduğu göre, XVI. yüzyılın ikinci yarısı ile XVII. yüzyılda onların sayısının daha da fazla olduğunu haklı olarak tasavvur edebiliriz.

Uzun zamandan beri bakımsız kaldığından harap olmağa yüz tutan *Fondaco*'nun tamir ettirilmesini sağlamak için, 1740 da orada

⁷⁶ Hüseyin'in parası getirtilinceye kadar *İstanbul*'daki Venedik dragomanı, Hüseyin'in babası Hızır'a önce 48.000, sonra da 40.000 akçe ödemişti (Galata kadısının bu husustaki 25 Muharrem 985/14.IV.1577 tarihli sicil sureti: *ASV. Documenti Turchi*, Busta, XIX, Metin için bk. Ek. II).

⁷⁷ III. Murad'ın Evâil-i Şevvâl 987 (Kasım 1579 sonları) tarihli mektubu: *ASV. Documenti Turchi*, Busta III, nr. XLIX).

⁷⁸ Evâil-i Recep 997 (Mayıs 1579) tarihli mektub, (*ASV. göst. yer*, Busta IV, nr. LXII. Metin için bk. Ek III).

⁷⁹ Evâil-i Cemâziü'l-evvel 1038 (1628 sonları - 1629 başları) tarihli nâme-i humâyûn: *ASV. Documenti Turchi*, Busta, V, fasc. LXXXIX.

⁸⁰ *Scrittura dei V Savj alla Mercanzia circa il Fontico de' Turchi e suo ristauero*. 1740, 10 luglio, s. 13.

oturan '50' Türk tüccarı müşterek bir dilekçe ile doğrudan doğruya Doc'a başvurmak zorunluluğunu duymuşlardı. Bu müracaat üzerine *Fondaco*'yu gezen *Cinque Savii alle Mercanzia*, duvarların yer yer çatlak, odaların harap, dükkân kapılarının hemen hemen açık olduğunu, tezgâh diye birşey kalmadığını, malların rutubetten çürümeğe yüz tuttuğunu, bilhassa kuyudaki suyun ağır ve tuzlu olması yüzünden Türklerin hayli ızdırıp çekmekte olduklarını ve bu gidişle binanın yıkılıp can kaybına yol açması ihtimalinin de bulunduğunu tesbit etmişti. Yapılan keşfe göre, *Fondaco*'nun oturulabilir bir hale sokulması için 14.000 duka harcanması gerekiyordu. Fakat cihaz suretiyle binayı tekrar ellerine geçirmiş olan Pesaro âilesi, tamir için bu kadar para sarfetmenin kendilerine bir menfaat sağlamıyacağını öne sürerek *Fondaco*'nun tahliye edilmesini istemişlerdi. Bu yüzden de *Cinque Savii alla Mercanzia*, 10 Temmuz 1740 tarihli raporlarında, Türk tacirleri için daha az masrafla elverişli hale sokulabilecek başka bir binanın bir an evvel bulunması gerektiğini teklife mecbur kalmışlardı ⁸¹.

Fakat ihtişamlı devirlerini artık çok gerilerde bırakarak, siyasî olduğu kadar iktisadî zaaf içinde tarihinin sonuna yaklaşmakta olan *Serenissima Repubblica*, Türk tacirleri için yeni bir bina tahsis edecek durumda bulunmadığı için Türkler, yarım yamalak onarılan *Fondaco dei Turchi*'de oturmağa devam ettiler. XVIII. yüzyılın sonlarına gelindiğinde Venedik Cumhuriyeti artık tarihe karışmıştı. 12 Mayıs 1797 de ilân edilen Demokrasiden '4' gün sonra General Napoleon Bonaparte komutasındaki Fransız kuvvetleri *Venedik*'e girmişler ve 17 Ekim 1797 de Fransa ile Avusturya arasında yapılan *Campo - Formio* anlaşması ile Cumhuriyet'e âit kuzey İtalya toprakları Avusturya'ya bırakılmıştı. 8 yıl süren bu ilk Avusturya hâkimiyetinden sonra, İmparatorluğa yükselmiş bulunan I. Napoleone, *Presbourg* anlaşmasıyla geri aldığı *Venedik*'i, kurmuş olduğu İtalya Krallığı'na katmıştı. Ancak Restorasyon devrinde tekrar Avusturya hâkimiyetine terkedilen *Venedik*, *Longobardia* ile müştereken *Lombard - Venitien Krallığı* halinde *Viyana*'ya bağlanmıştı.

Böylece *Venedik*, paylaşılamiyan bir metâ gibi Fransa ile Avusturya arasında devrediledururken, iktisaden de çökmüştü. 1797 de Cumhuriyet'in sona erişiyile, şehirdeki ticaret faaliyeti eski canlılı-

⁸¹ Doc'a hitaben kaleme alınmış olan bu rapor 1874 de *Venedik*'te basılmıştır.

ğından çok şeyler kaybetmekle beraber tamamiyle sönmemişti. Bu devirde *Fondaco dei Turchi*'de oturmağa devam eden Türkler, küçük çapta da olsa gene yapağı ticareti yapıyorlardı⁸². Fakat Fransız hâkimiyeti sırasında Napoleone'un İngiltere ile ticareti yasaklaması ve buna karşılık İngiltere'nin de kıt'a Avrupasını abluka altına alması, *Venedik* ticaretine son darbeyi indirmiş ve onu sefalete sürüklemişti. O kadar ki Napoleon İmparatorluğu sona erip deniz yolları tekrar ticarete açıldığı zaman, *Venedik*, ticaret âleminde kaybettiği yeri bir daha alamamış ve üstelik *İtalyan Risorgimentosu*'na (1860) kadar sürecek uzun bir devre için Avusturya tarafından sömürülür bir hale düşmüştü. Bu yüzden Türk tacirleri de yavaş yavaş *Venedik*'ten ayrılmaya başlamışlardı. Zirâ, az çok canlılığını muhafaza eden yapağı ticareti de bu sırada Osmanlı tebaası hristiyan Bosnalıların eline geçmişti. Giderek *Fondaco dei Turchi*'de bir tek Türk tüccarı kalmıştı : Sadreddin⁸³.

VII — SON TÜRK TÛCCARININ VENEDİK'TEN AYRILMASI VE FONDACO DEI TURCHI'NİN MÛZE HALİNE GETİRİLMESİ :

1621 de Türk tüccarlarına *Fondaco* olarak kiralanan eski *Casa del Duca di Ferrara*, bir müddet sonra Priuli'lerden tekrar Pesaro âlesinin eline geçmiş ve 1838 de de Antonio Busetto Petich tarafından satın alınmıştı⁸⁴. *Fondaco*'nun bu yeni sahibi, içinde tek bir Türk tüccarı oturduğu için artık kira getirmeyen binayı tütün ve sigara deposu olarak kullanmak istediğini bildirerek Sadreddin'in oradan çıkmasını dilemişti. Esasen Venedik Cumhuriyeti sona erdiği ve şehir Avusturya hâkimiyeti altına girmiş bulunduğu için, Türk tacirlerini *Fondaco dei Turchi*'de oturmağa zorlayan *decreto* ve emirnâ-

⁸² A. Sagredo - F. Berchet, *ayn. esr.* s. 29.

⁸³ *Venedik*'teki bu son Türk tüccarının adı, İtalyan kaynaklarında Saddo - Drisdî olarak geçmektedir. Bunun Sadreddin (zayıf bir ihtimalle de Sadeddin) den bozulma olduğunu sanıyoruz.

⁸⁴ *Casa del Duca di Ferrara*'yı 1621 de *Fondaco dei Turchi* olarak kiraya veren Doc Antonio Priuli, binayı oğlu Girolamo'ya bırakmıştı. Girolamo'nun kızı Maria, 1648 de Leonardo Pesaro ile evlenince saray cihaz olarak gene Pesaro'ların eline geçmişti. Bu durum 1830 a kadar devam etmiş, o tarihte Pietro Pesaro binayı yeğeni Kont Leonardo Manin'e bırakmış ve Manin de 1838 de Petich'e satmıştı (*Il Fondaco dei Turchi in Venezia*, Est. *Gazzetta di Venezia*, s. 5).

meler de hükümsüz kalmıştı. Böyle olduğu halde Sadreddin'in *Fondaco*'dan çıkmak istememesi, binanın boşaltılması işini önemli bir mes'ele haline getirmiş, dolayısıyla *Venedik*'teki bu Türk ticaret merkezi, üzücü bazı olaylar sonunda kapanmıştı.

Çağdaş müşahitlerin naklettiklerine göre, 50 yaşlarında olan Sadreddin, uzun zamandan beri *Fondaco*'da yaşadığı için Venedik dialektini mükemmel surette öğrenmişti. Bununla beraber muhafazakâr bir kimse olup II. Mahmud'un islâhat hareketlerini benimsemediği için *fes* giymiyor, kaftan ve beyaz sarıkla dolaşıyordu⁸⁵. A. B. Petich, kendisinden binayı tahliye etmesini istediği vakit Sadreddin, binanın şimdiye kadar birkaç sahip değiştirdiği halde Türk tüccarlarının burada kalmağa devam ettiklerini belirterek, "San Marco Cumhuriyeti, bu binayı Türklere *fontego* olarak vermiştir ve ben *fontego* da oturmak istiyorum" cevabını vermişti. Kendisine *San Marco* Cumhuriyeti'nin artık tarihe karışmış olduğu hatırlatıldığı vakit te, Venedik Comune'sinin tâbi bulunduğu Avusturya hükümeti nezdinde gerekli teşebbüse geçmesi için *Viyana*'daki Osmanlı elçisine müracaat etmekten çekinmemişti! Neticcede Sig. Petich, binayı tahliye ettirmek için mahkemeye başvurmuş, Sadreddin mahkemede de aynı şeyleri söyleyerek, Türk tüccarlarına *fondaco* olarak tahsis olunan binanın bir başka iş için kullanılamıyacağı görüşünü savunmuştu. Fakat sonunda davayı kaybedeceğini anlayan Sadreddin, bir gün ansızın ortadan kaybolmuştu⁸⁶. Onun *Venedik*'ten ayrılması ile '217' yıldan beri Türk tüccarlarının kalmakta oldukları bina, artık *Fondaco dei Turchi* olmaktan çıkıyor ve XVI. yüzyıl ortalarında açılmış bulunan Türk Ticaret Merkezi kapanıyordu.

* * *

Sadreddin'in ayrılmasından sonra bina tütün ve sigara deposu haline getirilmişti. Venedik tarihinde önemli bir yeri bulunan bir yapının depo olarak kullanılmasını ve yavaş yavaş harabiye terkolunmasını doğru bulmayan Venedik Comune'si, Giovanni Correr'in Podestahlığı sırasında, 31 Temmuz 1843 te binanın satın alınıp, *Fon-*

⁸⁵ A. Sagredo - F. Berchet, *ayn. esr.* 29 vdd.

⁸⁶ *Il Fondaco dei Turchi in Venezia*, Est. *Gazzetta di Venezia*, s. 4; A. Sagredo - F. Berchet, *ayn. esr.* 30 vd.

⁸⁷ *Il Fondaco dei Turchi in Venezia*, Est. *Gazzetta di Venezia*, s. 6.

daco olarak kullanılırken yapılan ilâvelerin kaldırılarak asli şekline sokulmasına karar vermişti. Ancak fiyat konusunda Antonio Busetto Petich ile anlaşamadığı için yıllarca bir sonuç alınmamıştı. Nihayet binanın tarihi ve mimari değeri hakkında Kont Agostino Sagredo ile mühendis Federico Berchet'nin *Il Fondaco dei Turchi in Venezia. Studi storici ed artistici* adını taşıyan iki kısımlık etüdüleri tamamlandıktan (1859) sonra 1862 de restorasyona başlanılmıştı⁸⁷. Aynı zamanda bu eski Türk Ticaret Merkezi'nin *Civico Museo* olarak kullanılması uygun görüldüğünden, Federico Berchet'nin idare ettiği restorasyon sona erince⁸⁸, Alessandro Pericle Ninni'nin koleksiyonu buraya nakledilerek *Museo Civico di Storia Naturale* (Tarih-i Tabii Müzesi) nin nüvesi teşkil olunmuştu.

Bugün bu müzeyi gezenler, ortasında küçük bir kuyu ile havuzun yer aldığı iç avluda, derinliğine 11, enine 5 sütunla ayrılan bölmeler arasında millî kıyafetleri içerisindeki eski Türk tacirlerinin hayallerini görür gibi olurlar. Orta kapı kemeri üzerinde ise lâtince şu kitabe göze çarpar :

Tempore quam prisco sedem teneure Pisauri
Et Priolae atque ortum fertili Ateste genus
Turcarum emporio inde situ et squalore ruenti
Antiqui decoris forma novata redit⁸⁹.

Böylece, vaktiyle Pesaro âilesine âitken onlardan Priuli'lerin mülkiyetine geçen binanın, uzun bir süre Türklerin ikametine tahsis olunduğu ve harap olmağa yüz tutmuşken tamirden sonra bugünkü halini aldığı anlaşılır.

⁸⁷ Restorasyonun özellikleri hakkında bk. *Ayn. esr.* s. 7 - 12.

⁸⁹ Kitabedeki sözler ünlü latinist Prof. Zambaldi'ye âittir (*Ayn. esr.* s. 12).

I

Türk Tüccarlarına Kolaylık Gösterilmesi Hakkında
Sadrazam Rüstem Paşa'nın Doc Francesco
Donā'ya Mektubu
(ASV, Documenti Turchi, Busta VII, nr. 2, fasc. 20)

(Pençe)

افتخار الامراء العظام في ملت المسيحيه مختار كبراء الفخام الطايفه
العيسويه مصلح مصالح جماهير الفرقة النصرانيه صاحب اذبال الحشمت والوقار
صاحب ولايت المجد والافتخار ونديك دورثى ختمت عواقبه بالخير انها
محبانه بودرکه هرکاه ممالک محروسه پادشاهیدن اول جانبیره تجارت ایچون
اران تجار ورعایا آستانه سعادته کلوب بیع و شرا خصوصند و دریا یوزنده
وقره جانبیرنده انواع ضرر و زیان اولدوغنی عرض ایدوب بو خصوصلردن
هرکاه عتبه علیاده اظهار تقلم و تشکی اولنماقدن خالی دکلردر بو خصوص
ایچون هرکاه پایه سریرلرنده اوتانوروز دولتلو پادشاه عالمپناه حضرتلری
وندیکلویه بو دکلو عنایت ایدوب عهدنامه شریفلرن ویرمکدن امر همایونلری
بونک اوززنده درکه محضا اکی جانبک داخی رعایاسی ایام سعادتارنده امین
وامان ورفاهیت واطمینان اوزره اولالر هرکاه سیزوک مملکتلریکزدن سعادتلو
پادشاهمزک مملکتلری رعایاسنه و تاجرلرینه بو وجهله تعدیلر اولا بونک صوکی
ایو اولز دولتلو پادشاهمز حضرتلری وندیکلویه عنایت اتدکاری نعمتک قدرن
بلوب سعادتلو آستانه لرینه اولان اخلاص و صداقتکز مقتضاسنجه دایما
بصیرت و انتباه اوزره اولوب بو جانبیدن واران تجاره ورعایایه عهدنامه
همایونه مخالف اصلا و قطعاً بر فرده ظلم اتردمکه رخصت ویرمیوب
حسن اهتمام اوزره اولالرو ظلم و تعدی ایدنلری کرکی کبی منع و دفع ایدوب
واقع اولان حقلرن اکلندرمیوب الیوروب عهدنامه شریفلرنی بر وجهله
رعایت ایلیه سزکه تجار ورعایا طایفاسی امن و امان اوزره واروب کلوب
تجارت ایدوب بر فرده ضرر و زیان ایرشمایوب آستانه سعادته انواع اخلاص
و اختصاصکز استماع اولونه . زیاده ندیمک لازمدر .

II

Venedik'te Katledilen Tüccar Hüseyin'in Muhallefatı

Hakkında Galata Kadısının 25 Muharrem 985

(14 Nisan 1577) Tarihli Sicil Sureti

(ASV, Documenti Turchi, Busta XIX)

الامر كما ذكر فيه نتمقه الفقير على بن حسين
المولى بغلطة خلافة عنى عنهما

حاجى حضر بن الياس نام مسلم مجلس شرع شريفده ونديك درغومانى
اولان مارقو ولد بارتو محضرنده اقرار و اعتراف ايدوب صلبى اوغلى حسين
بوندن اقدم ونديكده تجارنده ايكن قتل اولنوب يوز يكرمى بيك اقچهلىق
مخلفاتى بونده كتورملك مقرر اولمغين كلدكده ينه المتق اوزره كندى مالندن
مذكور مارقو مقدما بكا قرق سكر بيك نقد اقچه ويروب بنداخى الوب
قبض اتمش ايدم حالا داخى موكللى بايلوس مالندن مزبور مارقو يدندن قرق بيك
اقچه الوب قبض اتمم مخلفاتندن باقى قلان قرق بيك اقچه داخى تاريخ كتابدن
يدى كونه دكن ويرهجك اولدى ديوب مسفور مارقو تصديق اتدكدنصكره
بو وثيقه كتب يد طالبه دفع اولندى. تحريراً فى اليوم الخامس والعشرين
من محرم الحرام لسنة خمس وثمانين وتسعمائه

شهود الحال

محمد اغابن عبدالله	بيرام بن عبدالله	مصطفى بن عبدالله
على بن حسين	وغيرهم	

III

Venedik'te Ölen Türk Tüccarları Hakkında
 III. Murad'ın Doc Pasquale Cicogna'ya
 Evâil-i Receb 997 (Mayıs 1589) Tarihli Mektubu
 (ASV, Documenti Turchi, Busta IV, nr. LXII)

- Tuğra -

قدوت امراء الملة المسيحيه عمدة كبراء الزمرة العيسويّه مصلح مصلح
 جماهير الطائيفه النصرانيه صاحب اذبال الحشمة والوقار صاحب ولايت المجد
 والافتخار ونديك دررئى ختمت عواقبه بالخير توقيع رفيع همايون واصل
 اوليجاق معلوم اولاه اسكوب ساكنلرندن قره حاجى ديمكله معروف
 بازركانك عبد مملوكى اولوب تجارته مأذون اولان احمد وحرّم بن عبدالله نام
 كسنه لر ونديكه تجارت طريقيله واروب نفس ونديكده ريالته¹ نام موضعه
 اكيسى داخى فوت اولوب مخلقاتلرندن يكرى بر پستاو الاجه مختلفه ايله
 چوقه واون طولوق ديكر چوقه واون طولوق قماش وبشيز اون اوچ عدد
 زرقار وبش عدد غروشييه وساير ملبوساتلرى وراقلرني اهل اسلام بيت المالى
 ضبط ايچون نصب و تعيين اولنان بش بكلىرى ديمكله معروف بيت المال ضابطى
 ضبط وقبض ايليوب مزبور قره حاجى داخى فوت اولوب شرع شريف
 مقتضاسنجه ذكر اولان مالى محمد نام اوغلى ايله حوّا نام قيزينه انتقال ايتمكين
 حاليا مزبورلرك وكيلى اولان حاجى يوسف بن عبدالله نام كسنه مزبورلرك
 وكيلى اولوب ذكر اولان مال شرع شريف موجبجه مزبوران محمد ايله حوآيه
 انتقال اتدوكى وكيلى اولوب سده سعادتمده باليوسلق خدمتنده اولان قدوت
 امراء الملة المسيحيه جوان ولد مور² مواجهه سنده شرعه ثابت اولمخين قديمندن
 الى هذا ما بينده اولان موالات ومصافات وآستان سعادت عنوانندن ويريلان
 عهدنامه همايون مقتضاسنجه المذكوران يتيملرك شرع شريف مقتضاسنجه
 كندولره انتقال ايدوب انده ضبط وقبض اولنان ماللىرى وكيلىلرى اولان مزبور

¹ Rialto.

² Moro oğlu Giovanni.

حاجی یوسفه ویرملک بابنده نامه، همایون ارسال اولمشدر کرکردرکه نامه، همایون مسرت مقرونم وصول بولدقده قدیمدن اولان مصافات و موالات و عهدنامه مقتضاسنجه مذکور یتیملرک انده ضبط و قبض اولنان ماللری و کیللری اولان مذکور یوسفه تسلیم اولنوب امین و سالم کوندرمک بابنده انواع اقدام و اهتمامکز ظهوره کتوریله که شرایط عهد و آمانک استحکامنه باعث اولا. تحریراً فی اوایل شهر رجب المرجب سنه سبع و تسعین و تسعمائه .

بمقام
قسطنطنیه

IV

Sipariş edilen Kumaşlar Hakkında III. Murad'ın
Doc Pasquale Cicogna'ya Evâil-i Ramazan 997
(14-23.VII.1589) tarihli Mektubu
(Archivio di Stato di Venezia, Documenti Turchi, Busta, IV
nr. LXIII)

- Tuğra -

افتحار الامراء فی الملة المسيحيه مختار الكبراء فی الطائفة النصرانيه صاحب اذبال الحشمت والوقار صاحب ولايت المجد والافتخار ونديك دورى ختمت عواقبه بالخير توقيع رفيع همایون واصل اوليجاق معلوم اولاکه خزانه عامرهمز مهاتپچون لازم اولان افرنجی شیب قاشلر قدیمدن اول جانبلرده سیزوک معرفتکز ایله یرار اهل استادلره اشلندریلوب سده سعادتمه ارسال اولنو کلوب حالاخزانه عامرم مهاتپچون ایکی بیک ذراع شیب قماش لازم اولماغین اولیکلدوکی اوزره سیزک معرفتکز ایله اشلندریلوب سده سعادتمه کتورمک ایچون خزانه عامرم خزینه دارلرندن قدوت الامائل والاقران مصطفی زید قدرة ارسال اولمشدر کرکردرکه نامه همایونم وصول بولدقده قدیمدن آستان سعادت اشیان وعتبه علیه عزت بنیانمزه اولان وفور صداقت و اخلاص وکمال انقیاد و اختصاصکز مقتضاسنجه خصوص مزبورده اهتمام تام اولنوب

نامهٔ همایونمزده تعیین اولنان مقداری افرنجی قماشلری یرار واهل استادلره اشلندروب مزبور قولزده تسلیم ایلدوب سدهٔ سعادتتمزه ارسال ایلدیه سز وهر ذراعی بمقدار اقچهیه اولورسه دوبره ونیک خراجندن قوماش صاحببری الماق بابنده فرمان همایونمز صادر اولوب دوبره ونیک بکلرینه داخی حکم همایونمز کوندرلشدر سز داخی اکا کوره مقید اولوب مشارالیه ادمزی اکلندر میوب کیر و امین و سالم کوندرمک بابنده اظهار صداقت و اعلان مصافات ایلدیه سز و ذکر اولنان ایکی بیک ذراع قماش بروجه استعجال تدارک اولنوب بی قصور کوندرله سی مهیاتنددر اکا کوره اهتمام اولنوب مشارالیه آدمز عوق و تأخیر اولنمیه .
تحریراً فی اوایل شهر رمضان المبارک سنه سبع و تسعین و تسعمائه .

بمقام

قسطنطنیه

المخروسه المحمیه

V

Hünkâr Bezirgâni Seyyid Abdi Çavuş'un
Venedik'teki Vekili Messer Filippo'ya Mektubu
(10 Muharrem 1003 = 25 Eylül 1594)

(ASV, Documenti Turchi, Busta IX, b. 3, fasc. 40)

بزوم میسر قلب المکرّم

سلام فراوان و اشتیاق بی پایان از درون دیل و جان ابلاغ و ارسال قلندقدنصکره اعلام محبّانه و انہا دوستانه اولنان اولدرکه اگر بو جانب احوالندن سؤال اولنرسه بحمدالله والمنّہ خوش صاغ و سالم بله سز و بعدہ بو مصالحه سز و کیلی¹ مطلق ایدہ یز اولدن دخی و کیلی مطلقموز اوله سیز بویله ایکن سیز بزوم مصالحاتیموز کورمیه سیز بونجه زماندر سنکله دوستلر اولیز یه نخوش بزوم مرحوم انشتموز حسن علی چلبینک وفات اتدکدن

¹ olması lâzım. hep bu şekilde yazılmış. وکیل

صکره سیزکله بو دکلو حسابی واردی اوتوز بیک فلورلیق صوفین صاتی ویردیگک وچوقه لرین الیوردیگک بو دکلو حسابی وکتابی واردی بزه ایشارتجک ایلمدیگک حجت الیور دیو اعلی حجت جک الیوردم کوندردم سیزه واصل اولدی و مصلحاتیکک بتوریوردم بن سزه ایکی دفعه مکتوب کوندردم ای مصحاتی ایتدم صانورسیگک ای مصحات اویدیگی² بو مصحاتی بتوری ویردیگک بنم مصلحتم چوقدر دیمش سیز بو مصحاتدن مقبول مصحاتی واردر معلوم اولدی کی سیزه فایده سز اولان مصحاتک یانته وارمزیمش سیز نولا خدمت کینه باش اوستونه امدی احسان ایدوب مکتوب وصول بولدقده مصلحاتم ایدی و یروب آده موم بوجانبه کنده ره سیز زیرا بالیوز بزه دیدیگی³ نه اینجینیرسیز و ندیکه یکریمی کونه دک مکتوب وارور سیزوک مصلحاتیکوز دورت بش کونده کوری ویرورلر میسر انتون داخی کینه اورتایه کیردی بو مصحاتی معقول کوردی بیز کینه تکرار سکا مکتوب کندردک سنی وکیلی مطلق ایتدک امدی کرم لطف ایدوب مکتوب وصول بولدقده بنم وکیل مطلقم و قیم⁴ مقام اولوب مصلحاتی کوری و یروب اده موم بوجانبه کونده ره سیز. باقی الدعای.

سنه بیک اوچ تاریخنک محرمنک فی اوننجی کوننده

حنکار بازرکانی

سید عبدی

چاوش درگاه عالی

² olması gerekir.

³ olacak.

⁴ قائم

VI

Venedik'ten Kadırğa Gönderilmesi için Spalato'daki
Türk Tüccarlarının *Cinque Savii alla Mercanzia*'ya Müracaat-
ları (25 Cemâziü'l-âhir 1041 = 18 Ocak 1632)
(*ASV, Documenti Turchi, Busta X, nr. 9*)

دولتو و عدالتلو بش بکری¹ حضورلرینه دوستانه لایق سلاملردن صکره
انها اولنور حالا اسپلده² اسکلهسنه کلان تجار و امتعه ایچون سؤال اولنورسه
اشبو بیک قرق برتاریخنده واقع ماه جمادی الاخرینک یکریمی بشنجی کوننه
دکن اسکلهیه کلن بیک بشیوز دنک موم و صحتیان و صوف و ایپک موجود
اولوب و محمیة³ سرایده³ اولمقدار و بلکه زیاده موجود اولدوغندن غیرى
بانهلوقه⁴ و موستار⁵ و قوچه⁶ و سایر قصباتده دخی ایکی بیک دنک امتعه دن
زیاده⁶ حاضر و مهیا اولوب ولیکن بر ایکی سنه دن برو کمیلر اولیکلدغی اوزره
وقتيله چیقما یوب تجار و ندیکده و اسکلهده اوچر دردر آیی مقدارى عوق اولنوب
و قطیرغیه انتظار چکوب اولانجه سرمایهلرین مصرف ایلمکله هرکس و ندیکدن
و اسکله دن اییا و اکراه ایدوب هربری دو برونیکه کتمک تدارکنده اولغین
و بونده دخی موجود اولان تجار کلدکلرینه پشیمان اولوب قطیرغیه اکلنوب
وقتيله کلمزسه نجهلری عودت ایدوب دو برونیکه کتمک مقرر در اکا بناء⁷
بالفعل اسپلده امین دوستکز و موجود اولان تجار مسلمین ایله عقد مجلس
ایدوب وجه مشروح اوزره اولان اقوال حقیقتی اوزره یزوب حضور کزه
اعلام اولندی باقی لطف و کرم و رأى عدالتلو بکله راجعدر.

محب
محمد

محب
شاگر

محب
حسین
امین اسکله حالا

¹ Venedik'te ticaret işlerini yürütmekle görevli '5' ticaret uzmanı, özel de-
yimiyle Cinque Savii alla Mercanzia.

² Split (Spalato)

³ Saray-Bosna (Sarajevo)

⁴ Banja Luka.

⁵ Mostar.

⁶ Koçani.

محب محمد بك	محب صعدی	محب مصطفى حاجی
محب محمد چلبی	محب حاجی موسی	محب احمد
محب دیگر احمد چلبی	محب دیگر احمد چلبی	محب احمد چلبی
محب ذوالفقار چلبی	محب خواجه ⁷ احمد	محب حسین چلبی
	محب حسین	محب مصطفى

BALKAN ANTANTI (1934)

Prof. Dr. A. ÂFETİNAN

Atatürk 1930 da diyor ki :

“Dış siyasetimizde sulh ve iyi münasebetler gayesi, samimiyetle takip olunmaktadır. Ümid ederim ki, beynelmilel münasebetlerde dostluklara vefakâr olan ve hiç bir milletin aleyhinde bulunmayan açık ve salim meslek ve zihniyetimiz gittikçe daha iyi anlaşılacaktır”.

Türkiye Büyük Millet Meclisinin, memleketin bir kısmının düşman istilâsı altında iken, açılışından on yıl sonra söylenen bu sözlerde sulh ve sükûnun en açık bir ifadesi vardır.

1920-23 yılları arasındaki kurtuluş ve Türkiye Cumhuriyeti devletinin kuruluş günlerinde Atatürk, Büyük Millet Meclisi Başkanı ve Başkumandan olarak millî siyaseti idare ederken esas fikrini şöyle ifade ediyordu :

“Biz millet olarak kuvvet ve kudretimizi göstermedikçe hakkımızı isteyemeyiz ve koruyamayız”. Onun için de, meselâ 1920 deki ifadesi şöyledir :

“Biz milliyetçiyiz, fakat bizimle işbirliği eden bütün milletlere hürmet ve riayet ederiz”.

Atatürk bu fikirlerini millî varlığımızın kuvvet ve kudretiyle ispat etmiş ve bu durumu beynelmilel sahada resmen tanıttıktan sonra silâhla dövüştüğü düşmanlarına dost elini uzatmıştır.

Bunlardan bilhassa Balkan antantı üzerinde durmak isterim.

Bu Pakt 9 Şubat 1934 de dört devletin murahhasları tarafından imza edilmiştir¹.

Madde 1) Türkiye, Yugoslavya, Yunanistan ve Romanya arasında imzalanan Balkan Paktı, imza eden devletlerin sınırlarının güvenliğini karşılıklı olarak tekeffül ederler”.

Madde 2) İmza eden devletler, bu anlaşmada tayin edilmiş olan menfaatlerini bozabilecek ihtimaller karşısında alınacak ted-

¹ Türkiye - T. Rüştü Aras, Romanya - N. Titulescu, Yunanistan - D. Maximos, Yugoslavya - B. Zevitch'i.

birler hakkında birbirleriyle görüşmeyi taahhüt ederler. Onlar bu misakı imzalamış olan diğer herhangi bir Balkan memleketine karşı birbirlerine önceden haber vermeksizin siyasî hiç bir harekette bulunmamayı ve diğer âkitlerin muvafakati olmaksızın diğer herhangi bir Balkan memleketine karşı siyasî hiç bir vecibe altına girmemeyi taahhüt ederler.

Madde 3) Bu itilâfname bütün âkit devletlerce imzalanır imzalanmaz mer'iyete girecek ve mümkün olduğu kadar çabuk tasdik edilecektir. İtilâfname, iltihakı âkitler tarafından müsait bir tetkike mevzu teşkil edecek olan her Balkan memleketine açık bulunacak ve işbu iltihak keyfiyeti diğer imza sahibi memleketlerin muvafakatlerini bildirmesiyle beraber hüküm ifade edecektir”².

Bu Paktın imza edilmesinden önceki yıllarda Atatürk'ün devlet reisi olarak bu husustaki fikirlerini gerçekleştirmek için adı geçen yabancı devlet adamlarıyla temaslari ve bu hususta zemini hazırlamak gayreti vardır. Bu maksatla bilhassa Yunan, Yugoslav ve Romen devlet adamlarıyla konuşmalarında, böyle bir Paktın zaruretine onları inandırmıştır. Bunun hazırlık devri başlarında Balkan devletlerinin mümessilleri Türkiye'de bir konferans tertip etmişlerdir (Ekim 1931). Bunun maksadı, Balkan milletlerinin birliğini temin etmektir. Atatürk, bu vesile ile Ankara'da Büyük Millet Meclisi binasında bu heyete fransızca olarak bir nutuk vermiştir. Kendisi bu nutku 14/15 Ekim 1931 de kaleme aldığı vakit, Türk tarihi üzerinde bizzat çalışmakta ve bu bilgilerin tesiri altında idi. Bundan dolayıdır ki Atatürk, Balkan milletlerinin derin ve Türklerle müşterek tarihine temas etmekle söze başlar. Fakat Atatürk bunları hatırlatırken tarihî devreyi tatlı ve acı hâtıralarıyla sadece anar ve şunları söyler :

“Balkan milletleri bugün, Arnavutluk, Bulgaristan, Romanya, Yunanistan, Yugoslavya ve Türkiye gibi müstakil siyasî mevcudiyetler halinde bulunuyor, bütün bu devletlerin sahipleri olan milletler asırlarca beraber yaşamışlardır”.

“Bu itibarla Balkan memleketlerinin asırlara şamil müşterek bir tarihi vardır” der. Atatürk bu tarihî devreleri daha tafsilâtlı açıkladıktan sonra asıl günün konusuna girerek şöyle devam eder :

² Bu Pakt'a müddet konmamıştır. Şartlar değişmiş olmakla beraber bu Pakt bugün dahi yürürlükte sayılır.

1) (gise s. 5-6) $\frac{14}{15}$ tezmini E. 1931

Balkan milletlerinin birliğine
Çalızan, Kıymetli mürahhas
ların birliğinde bulunmak
tam ve onları misriabette
selamla maktom duyduğum
hacı tiyarlık çok büyüktür.

Balkan milletleri birliğine,
yunanistan, Arnavutluk,
Yugoslavya, Bulgaristan,
Romanya ve Türkiye gibi
bir takım ^{111. istaküt} siyasi mecen-
diyetler halinde bulunuyor-
lar. Bütün bu devletlerin
sahipleri olan milletler
~~şakir~~ ^{asir} larca
~~bu~~ ^{bu} yaşa-
mızlar olur. Denilebilir ki
bugünkü Balkan Devletleri
Osmanlı İmparatorlu-

Atatürk'ün İkinci Balkan Konferansı delegelerine hitaben söylediği
mutkun türkçe müsveddesinin 1. sayfası

2)
Günün yavaş yavaş
yapılan inasi ve nihayet
tarife gömülmesi ^{min} netice
~~o~~ tarihi neticele
ridir. Bu itiharla
başgünün Balkan millet
lerinin asirlara şamil
müşterek bir tarihi
vardır. Bu tarihin elemli
hataları varsa, onlara
sahip olmak ta bütün
balkanlılar müşterektir.
türklerin hissesi ^{ise} en ağır
ve acı olmuştur.

İşte, siz, müşterem
Balkan milletleri mümes
silleri; mağimin karışık
his ve hesaplarının istine
çikarak daha olerin

3/ esasları kiracı
kardeşlik ~~ve~~ ve daha
geniş birlik ufukları
açacak sınırlar; umutlu-
muş büyük hakikat-
ları ortaya koyacak-
sınırlar!

Muh'terem milletler
Mirahhasları;

Balkan milletleri,
buğün ıstımar ve siya-
si ne cehre vücdelerinde
etsinler, onların Asya-
nın ortasından gelen
aynı komadan, yakın
saylardan müsterek
cetleri olduğumun
ünütmemek lazımdır.

4)
Kara denizin şimal-
linden ve Keni'lerinden,
linterce seneler
deniz dalgaları gibi
birbirini ardınca gelen
insan kütleleri, başka
başka atlar-tuzumış
olmalarına rağmen
aynı kandan, aynı
bir tek besikten
çikan aynı kandan
Kardeş Karimlerden
başka bir şey
değillerdir. ^{gün-gün} ^{gün-gün} ^{gün-gün}
İyakin ^{iyakin} ^{iyakin} ^{iyakin}
ziyade, ^{iyakin} ^{iyakin} ^{iyakin}
nin kirlenmiş, çelik

5
 Halkalarile, birlikleri-
 ne pek ala bağlanabilir.
 Birer birer türlü beşeri
 ve siyasi ~~ih~~ ihtirastarla,
 dinî ayrılıklarla, tarihi
 hadiselerin ~~stato~~ ^{baş} kıraklığı
 -darğın iylerle, geçmiş
 zamanlarda, gersetil-
 miş, hatta imhittiril-
 miş olan, Hakiki bağla-
 rın ihya olınması
 lazım ve faydalı olduğun-
 denre ^{geri dönüş} girerlik :

Bir an için bütün
 bir, mazige gömülü
 olan, Hatıralardan
 sarfi nazar etmek
 bile, Bu günün

6) Hakiki icapları Balkan
milletlerinin, Devrin
Hürmet ve riayete meclis
kıldığı yerlerini şartlar
ve kaytlar altında
birleşme melerinde
ki faydaların büyük
olduğunu göstermek-
tedir. Balkan birliği-
nin) hedefi, karşılıklı
siyasi müstakil mevcut
ölyete saygi ile dikkat
ederek iktisadi sahada,
medeni ve insani kültür
Vadisinde teşvik mesai
eylemek olınca, böyle
bir birliğin bütün

7) medeni beseriyyet
tarafından takdirle
karşılanacağına
hiç şüphesiz ebtilemez.

Asirlardan ve asirler-
dan beri, zavallı beseri-
yeti mestüt etmek için
tutulmuş yolların,
kullanılan vasıtaların
verdikleri neticelerin
ne derece emniyetli,
oldukları tetkike
şayan değildir?

Artık, insanlık mef-
hürmî vicdanlarımızı,
hislerimizi tasfiyeyle
yardım edecek kadar

8) yükselmistir
faziletleri ve onların ihsanları
Medeni insan gözüyle
ve yüksek vicdani his-
lerle müşahede ve
mütalaa ederse
şu neticeye vasil
oluruz:
İnsanları mesut ede-
ceğim diye insanların
birbirine bağışlatmak
gayri insani ve teessüfe
şayan bir yoldür.
İnsanları mesut
edecek yegâne vasi-
ta onları birbirlerine
yaklaştırarak, birbir-
lerini sevdirerek

9) Karşılıklı maddî ve mânenî ihtiyac-
larını temine yara-
yan hareket ve faali-
yettir.

Cihanın sultan
içinde beseriyetini ^{huk.} ₁₂
saadeti ancak
en yüksek ideal
yollarının cogal-
ması ve müvaffak
olması mümkün
olacaktır.

Size, tuttuğunuz
şerefli insanlık yolun-
da, imtisal mümkin
olacaktır.

10)

Ciddi ve devamli
muvaffakiyetler
~~olacaktır~~

ve temsil eylediğiniz
Balkan milletlerine
geniş refah ve saadet-
ler dilerim.

Tezekküsünüze,
~~başta~~ Cihan sülhüne
kızmet edici, insani
bir amil ~~olmasını~~
meydana getireceği
eminyesile, sizleri ^{tekrar}
hürmetle selamlarım.

“Bir an için bütün bu maziye gömülmüş olan, hâtıralardan sarfınazar etsek bile, bugünün hakikî icapları Balkan milletlerinin, devrin hürmet ve riayete mecbur kıldığı, yepyeni şartlar ve kayıtlar ve geniş bir zihniyet altında birleşmelerindeki faydanın büyük olduğunu göstermektedir. Balkan birliğinin temeli ve hedefi, karşılıklı siyasî müstakil mevcudiyete saygı ile dikkat ederek iktisadî sahada, kültür ve medeniyet vadisinde teşriki mesai eylemek olunca, böyle bir eserin bütün medenî beşeriyet tarafından takdirle karşılanacağına şüphe edilemez.

Asırlardan ve asırlardan beri, zavallı beşeriyeti mesut etmek için tutulan yolların, kullanılan vasıtaların verdikleri neticelerin ne derece emniyetbahş oldukları tetkike şayan değil midir ?

Artık, insanlık mefhumu, vicdanlarımızı tasfiyeye ve hislerimizi ulvileştirmeğe yardım edecek kadar yükselmiştir.

Vaziyetleri ve onların icaplarını medenî insan fikriyle ve yüksek vicdan aydınlığı ile müşahede ve mütalâa edersek bu neticelere varırız :

İnsanları mes’ut edeceğim diye onları birbirine boğazlatmak gayrı insanî ve son derece teessüfe şayan bir sistemdir.

İnsanları mes’ut edecek yegâne vasıta, onları birbirlerine yaklaştırarak, onlara birbirlerini sevdirecek, karşılıklı maddî ve manevî ihtiyaçlarını temine yarayan hareket ve enerjidir.

Cihan sulhü içinde beşeriyetin hakikî saadeti, ancak bu yüksek ideal yolcularının çoğalması ve muvaffak olmasıyla mümkün olacaktır”³.

Bu hazırlık devri sonunda Balkan Paktı 1934 de imzalanmıştır.

Bu Paktı’n imzasından sonra Atatürk daima bunun kuvvetlenmesi için emek sarfetmiş ve fikirlerini çeşitli vesilelerle ifade etmiştir. Aynı zamanda bu Pakt’a girmiş ve girmemiş olan diğer Balkan devletlerine telkinlerde bulunmuştur.

Meselâ 17 Mart 1937 de Romanya Dışişleri Bakanına söylediği sözler çok ilgi çekicidir: “. İnsan, mensup olduğu milletin varlığını ve saadetine düşündüğü kadar, bütün cihan milletlerinin huzur ve refahını düşünmeli ve kendi milletinin saadetine ne kadar kıymet

³ Söylev ve Demeçler cilt II. S. 272 - 274. Ankara 1959 T. İnkılâp Tarihi Enstitüsü yayınları: Sayı 1.

veriyorsa bütün milletlerin saadetine hâdim olmaya elinden geldiği kadar çalışmalıdır. Bütün akıllı adamlar takdir ederler ki bu vadide çalışmakla hiç bir şey kaybedilmez. Çünkü dünya milletlerinin saadetine çalışmak diğer bir yoldan kendi huzur ve saadetini temine çalışmak demektir. Dünyada ve dünya milletleri arasında sükûn, huzur ve iyi geçim olmazsa bir millet kendi kendisi için ne yaparsa yapsın huzurdan mahrumdur. Onun için ben sevdiğime şunu tavsiye ederim: Milletleri sevk ve idare eden adamlar, tabîi evvelâ ve evvelâ kendi milletinin mevcudiyet ve saadetine âmili olmak isterler. Fakat aynı zamanda bütün milletler için aynı şeyi istemek lâzımdır. Bütün dünya hâdiseleri bize bunu açıktan açığa ispat eder. En uzakta zannettiğiniz bir hâdisenin bize bir gün temas etmeyeceğini bilemeyiz. Bunun için beşeriyetin hepsini bir vücut ve bir milleti bunun bir uzvu addetmek icabeder. Bir vücudun parmağının ucundaki acıdan diğer bütün âza müteessir olur. . . . Dünyanın filân yerinde bir rahatsızlık varsa bana ne dememelidir. Böyle bir rahatsızlık varsa tıpkı kendi aramızda olmuş gibi onunla alâkadar olmalıyız. Hâdise ne kadar uzak olursa olsun bu esastan şaşmamak lâzımdır. İşte bu düşünüş insanları, milletleri ve hükümetleri hodbinlikten kurtarır. Hodbinlik şahsî olsun millî olsun daima fena telâkki edilmelidir”.

Atatürk son iki senesinde resmî nutuklarında da bu konuya temas etmiş ve her 1 Kasım'da Büyük Millet Meclisini açış nutuklarında fikrini söylemiştir. Meselâ 1 Kasım 1937 : “Balkan siyasetimizin en mes’ut bir işbirliği yaratmakta devam ederek kendisine çizilmiş olan sulh yolunda her gün daha verimli neticelerle ilerlemektedir”. 1 Kasım 1938'deki son nutkunda ise şöyle diyor: “Balkan siyaseti Balkanları münferit ve müşterek menfaatlerin en belîğ bir ifadesi, Balkan milletlerinin her birinin ayrı ayrı kuvvetlenmesi de sulh yolundaki dinamik tarzı telâkkinin fiilî bir misalidir”.

Aynı nutkunda Atatürk o yılların ikinci cihan savaşına hazırlayan âmillerini görerek şu fikri ileri sürüyor: “Sulh, milletleri refah ve saadete erdiren en iyi yoldur. Fakat bu mefhum bir defa ele geçirilince daimî bir ihtimam ve itina ve her milletin ayrı ayrı hazırlığını ister.

Memleketimizi her gün daha çok kuvvetlendirmek her sahada her türlü ihtimallere karşı koyabilecek bir halde bulundurmak ve dünya hâdiselerinin bütün safhalarını büyük bir teyakkuzla takip etmek, sulh sever siyasetimizin dayanacağı esasların başlangıcıdır”.

İşte Atatürk Balkan antantı ile yurdumuzun batı komşularını sulh yolunda birleştirmek için, Türkiye Cumhuriyetinin dış siyasetini bu yönde takviye etmek istemiştir.

İKİNCİ BALKAN KONFERANSI ESNASINDA ATATÜRK'ÜN VERDİĞİ NUTUK

Mesdames et Messieurs,

Je ressens un grand plaisir de me trouver en présence d'éminents délégués qui préparent l'union des peuples Balkaniques et de les saluer cordialement.

Les peuples des Balkans constituent actuellement des formations indépendantes telles que l'Albanie, la Bulgarie, la Grèce, la Roumanie la Yougoslavie et le Turquie. Les peuples souverains dans ces Etats ont vécu ensemble durant des siècles. On peut dire que les Etats Balkaniques actuels, y compris la Turquie, qui se sont constitués au cours des derniers siècles doivent leur naissance à l'événement historique de la dislocation graduelle de l'Empire Ottoman, finalement enterré au sein de l'Histoire. C'est pourquoi les nations Balkaniques possèdent une histoire commune se rapportant a plusieurs siècles. Si cette histoire présente des côtés pénibles et douloureux, tous les Balkaniques y possèdent leur part tandis que celle revenant à la Turquie n'a pas été la moins dure.

Voilà que vous, honorables délégués vous allez vous eriger sur les sentimentæ et sur les comptes embrouillés du passé, pour jeter les fondements solides de franternité et pour ouvrir les horizons vastes de l'Union; vous allez ainsi exhiber les grandes vérités négligées et meconnues jusqu'ici.

Honorable representants des Nation.

Malgré leur aspect social et politique, il ne faut pas oublier que les peuples Balkaniques ont des ancêtres communs de même sang et de race proche, venus tous de l'Asie Centrale.

Les masses humaines qui se sont, pendant des milliers d'années succédées comme des vagues de mer, pour venir par les routes longeant le nord et le sud de la Mer Noir s'établir dans les Balkans ont porté des

noms différents, mais ces masses sont en réalité des peuples frères issus du même berceau et le même sang coule dans leurs veines.

Vous voyez que les nations balkaniques peuvent très bien se rattacher les unes aux autres par les anneaux d'acier inbrisables du passé lointain et profond, mieux encore que par ceux d'un passé plus rapproché.

Nous sommes entrés dans la nouvelle période humaine qui est nécessaire et utile de renouer les liens véritables relâchés et même oublier dans les temps écoulés par mille et mille passions, par des dissentiments religieux et par des traces pénibles de certains événements historiques.

Si nous renonçons même pour un instant à nos souvenirs de ce passé lointain, nous pouvons constater la grande utilité qu'il y a à l'union à conception large des peuples Balkaniques sous l'égide des conditions toutes nouvelles dont le respect est imposé par les conditions nouvelles de l'existence.

Puisque le fondement et le but de l'Union Balkanique est de collaborer dans la voie économique et dans le domaine de la culture et de la civilisation, en respectant attentivement l'indépendance mutuelle, il n'est pas douteux qu'une telle œuvre soit accueillie favorablement par toute l'humanité civilisée.

Ne vaxut-ils pas la peine d'étudier jusqu'à quel point peuvent inspirer confiance les résultats depuis des siècles et des siècles pour rendre heureuse cette pauvre humanité ?

Dorénavant la conception de l'humanité est élevée au point de purifier nos consciences et de rehausser nos sentiments.

Si nous constatons et étudions les situations et les nécessités qui en découlent avec l'esprit de l'homme civilisé et avec la conception d'une lumineuse conscience nous aboutirons aux résultats suivants :

Pousser les hommes à s'entre égorger, sous le prétexte de les rendre heureux est un système inhumain et au plus haut point indigne.

Le seul moyen capable de rendre les hommes heureux, c'est l'action énergique qui tend à les rapprocher, les faire aimer les uns des autres et à assurer mutuellement leurs besoins matériels et moraux.

Dans la paix du Monde le véritable bonheur de l'Humanité ne pourra être assuré qu'en augmentant le nombre de ces idéalistes élevés et en leur assurant le succès.

Je vous souhaite dans cette voie hautement humanitaire dans laquelle vous vous êtes engagé, un travail exemplaire, sérieux et constant et le couronnement de ce travail du plus éclatant succès. Je forme également des vœux pour le bonheur et la large prospérité des nations Balkaniques que vous représentez et pour le bonheur et la santé des éminents Chefs des Etats Balkaniques.

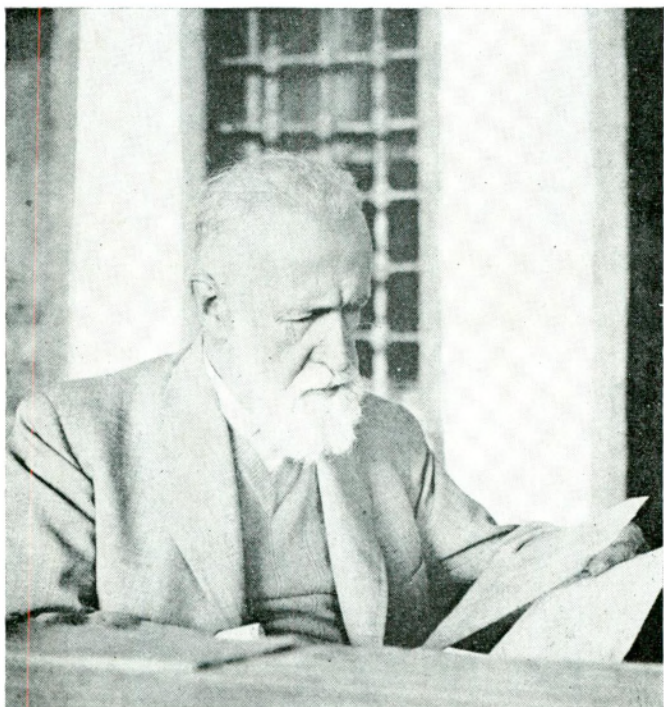
Je suis persuadé que votre initiative tendant à faciliter l'entente générale engendrera un élément éminemment humanitaire et servant la paix mondiale.

Apportez à vos compatriotes ma chaleureuse affection et ma sincère amitié.

Je vous salue encore une fois et je salue en vous nos nobles nation ⁴.

⁴ Hâkimiyeti Milliye Gazetesi Ankara, 26.X.1931.

Numan Menemencioğlu tarafından Fransızca'ya çevrilmiştir.

Franz Taeschner

FRANZ TAESCHNER
1888 — 1967

PROFESSOR DR. FRANZ TAESCHNER

HEINZ GROTZFELD

Daha önceden de haber verildiği gibi, uzun bir hastalıktan sonra Münster Üniversitesi emekli Şarkiyat Ordinaryüs Profesörü Franz Taeschner 79 yaşında olduğu halde Münster'de 11 Kasım 1967 tarihinde vefat etmiştir.

Franz Taeschner 1888 yılında Bad Reichenhall'de doğmuştu. Berlin'de (Gymnasium) liseyi bitirdikten sonra Bonn, Berlin, Münih, Erlangen ve Kiel Üniversitelerinde şark lisanlarını ve islâmiyat tahsil etti. Kiel'de 1912 yılında Georg Jacob'un yanında doktorasını verdi. Bundan sonraki yıllarda 1. Cihan Savaşı'nın başlangıcına kadar Paris ve Londra'da tahsiline devam etti. Savaş esnasında Türkçe tercümanı olarak Filistin'de bulundu. Bir yıllık harp esaretinden sonra 1919 yılının sonuna doğru tekrar Almanya'ya döndü. 1922 yılında Münster'de habilitasyonunu yaptı. 1929 yılında burada fahri profesör, 1935 de ordinaryüs profesör ve Şarkiyat Enstitüsü Müdürü olmuş, 1956'da da emekliye ayrılmıştır. Üniversitemiz öğretim üyesi olarak bulunduğu 45 yıl zarfında islâm devletlerinin üç esas dili olan Arapça, Farsça ve Türkçe ve Ortaçağ İslâm Dünyası kültür ve edebiyat tarihi sahalarında hoca ve araştırmacı olarak çok verimli çalışmalarında bulunmuştur. Osmanlı Edebiyatı ve Kültür tarihi sahalarında çok cepheli eserler vermesi, genç bir talebe iken aldığı ilhamlarla olmuştur. Onun ilmî olgunlaşma yılları, Alman Üniversitelerinde islâmiyatın müstakil bir ilim dalı olarak geliştiği ve Arap, Fars ve Türk dili ve edebiyatlarının din ve kültür tarihi meseleleriyle birlikte işlendiği bir devreye rastlamaktadır. Bilhassa Georg Jacob talebelerinin ilgisini kültür tarihi meselelerine ve o zamana kadar Almanya'da ihmal edilmiş olan türkçe ve farsça üzerine çekiyordu. Konuların işlenmesinde ve meselelerin çözümünde kendine has bir metod sahibi olmakla beraber Taeschner hocasının araştırmalar için kendisine verdiği esas çizgiyi takip etmiştir.

En önemli yayınlarına işaret edersek, bunlarda araştırmalarının çok cepheli olduğunu görürüz: Osmanlı kaynaklarına göre eski Ana-

dolu yol şebekesini anlatan iki ciltlik eseri Anadolu'nun tarihî topografyası ve Osmanlıların coğrafya edebiyatına hasredilmiştir; Türk-İran sanat ve bilhassa minyatür sahasındaki bilgisini birçok makale ve konferanslarında ve bilhassa yayınlamış olduğu 17. asra ait türkçe minyatür albümünde ortaya koymuş bulunmaktadır; eski türk tarih yazarları sahasını da yayınlamış olduğu Neşri'nin Osmanlı vakayinamesi ile zenginleştirmiş oldu. Birçok eserleri islâm ortaçağın sosyal tarihi, futuva birlikleri ve kuruluşları ve bunlardan doğan esnaf teşekküllerini incelemektedir. İslâm tarikatlerinin felsefesi teşkilât ve organizasyonunu ve tarihlerinin araştırılmasıyla ilgili bu çalışmalar sıkı sıkıya Franz Taeschner ismi ile bağlıdır. İslâm din ve kültür tarihine ait birçok popüler konferans ve çalışmalarında daha geniş bir dinleyici ve okuyucu kitlesine hitap etmiştir. O'nun ortaçağ İran kültürü ve kısa fakat muhteva bakımından zengin Arap dünyası tarihine dair kolay anlaşılır eserleri, sahasının dışında da isminin tanınmasını sağlamıştır.

Kendisi Almanya-Türkiye arasındaki münasebetleri geliştirmeyi gaye edinen Alman-Türk dostluk cemiyetinin Münster şubesinin kurucusudur. Uzun seneler bu derneğin başkanlığını yapmış ve ölümüne kadar da fahrî başkanı olarak kalmıştır. Mütveffanın insanî vasıfları belirtilmeden yazılacak herhangi bir takdir eksik bırakılmış olacaktır. Yardım severliği, imanlı ve mütevazı mizacı, neşeli ve açık kalbli tabiatı, yalnız Münster'de değil, bütün dünyadaki şarkiyatçı meslekdaşları arasında, fakat bilhassa Türkiye'de bilinir ve takdir edilirdi. Beynelmilel şarkiyatçılık Franz Taeschner ile çok itibarlı bir bilgini kaybetmiş olmaktadır.

Ord. Prof. Dr. FRANZ TAESCHNER'İN YAYINLARI*

MAKALELER :

- TAESCHNER, F: Matrakçı Nasuh, Der Islam 40 (1965) 200 - 206.
 TAESCHNER, F: Kırşehir, ein altes Kulturzentrum aus spät-und nachseldschukischer Zeit (Necati Lugal Hâtıra Kitabı, T.T.K. yayınları arasında basılmakta)

* Der Islam 39 (1964) S. 261 - 270'de yayınlarının listesi neşredildi. Yukarıda belirtilen eserler o tarihten bu yana çıkanlardır.

KITAP TANITMALARI :

- EREN, MEŞKÛRE : Evliya Çelebi, Der Islam 38 (1963) 201 - 203
- BELDICANU-STEINHERR, IRENE Scheich Üftade, der Begründer des Gelvetijje-Ordens, Der Islam 39 (1964) 309.
- PETERS, RICHARD : Geschichte der Türken, Der Islam 39 (1964) 306 - 309.
- GALAB D. GALABOW : Die Protokollbücher des Kadiamtes Sofia hg. v. H.W. DUDA, Die Welt des Islams, N. S. 7. (1961) 220 - 221.
- CAUCIG, FRANZ VON : Türkei, Die Welt des Islams N. S. 7 (1961) 223 - 224.
- KNEZEVIC, ANTON : Die Turzismen in der Sprache der Kroaten und Serben, Die Welt des Islams N. S. 8 (1962/63) 213 - 214.
- HEUSER-ŞEVKET : Türkisch-Deutsches Wörterbuch, Die Welt des Islams N. S. 8 (1962-63) 80 - 81.
- KREUTEL, R. - SPIES, O : Der Gefangene der Giauren, Die Welt des Islams N. S. 9 (1964) 290 - 291.

B İ B L İ Y O G R A F Y A

Kilikya Tarihi

Ankara'daki İngiliz Arkeoloji Enstitüsü Müdürü Sayın MICHAEL R. E. GOUGH eşinin yazdığı “*The Plain and Rough Places*” (Catto and Windus, London 1655) adlı esere tarihî bir zeyl eklemiştir. Bu bölgeyi çok iyi tanıyan bilginin özlü hulâsasını öneminden dolayı dercediyoruz :

Bir arkeoloğun tetkikleri için iki Kilikya: Çukurova Kilikyası ve Dağlık Kilikya (klasiklerin tabiri ile, *Campestris* ve *Aspera*) kadar bol malzeme sunan başka yer yok gibidir. Batı ile doğu arasında en kısa yol teşkil eden bu bölge, tarihin her çağında ilgi çekici olmuştur. Burada en eski çağı, neolitik kültür ile, Mersin yakınlarındaki *Soğuktepe* kazısı temsil eder. Bu başlangıçtan Ortaçağın 14. yüzyıl Ermeni *Rupenian* sülâlesine kadar sınırlanan devir içinde: Hititler, Asurlular, Grekler, Romalılar Bizanslılar ve Araplar Ermenilerden önce gelip yerleşmişlerdir. Mısır Memlûklerinden sonra Kilikyaya Türk fatihleri sahip olurlar. Cumhuriyet Türkiyesinde bu bölge, Roma İmparatorluğu çağından itibaren hiç görmediği aydınlığa ve refaha kavuşmuştur.

Kilikya tarihi hakkında en eski yazılı belgeler Mısırlılardan kalmıştır. Milâddan önce 12. yüzyılda Hitit ülkesinin sukutunu mucip olan Ege ve Akdeniz bölgesindeki karışıklıklardan Kilikya da müteessir olur. Anadolu güney kıyılarında rastlanan *Myken* çağı çanak çömlekleri, buradaki bazı şehirlerin kuruluşları ile ilgili Yunan efsanelerini açıklama bakımından dikkate değer. Bir efsaneye göre *Mopsuestia* şehri hatif *Mopsus* tarafından kurulmuştur. *Anti Toros*'ların eteği ve Ceyhan ırmağı kenarında M.Ö. Sekizinci Yüzyılda kurulan Karatepedeki Fenike dili ile yazılı yazıtta belirtildiğine göre de, Karatepe kiralı *Azitavad* Adana ovasına hâkim olup kendisi *Mopsus* sülâlesinden gelmektedir.

Karatepe M. Ö. sekizinci yüzyılda Asurlular tarafından yıkılmıştır. *Sanahrip* M. Ö. yedinci yüzyıl başlarında *Illubru* valisi *Kirua*'ya karşı yaptığı tedip seferinde *Hilakku* (Kilikya) daki *Ingira* (Anchiale) ve *Tazzi* (Tarsus) şehirlerini yakıp yuktuktan sonra asi vali *Kirua*'nın derisini yüzdüğünü söylemekle öğünür. Ceyhan (Pyramos) üzerindeki *Amphilochus* şehrinin de eski *Mallio* olduğu sanılmaktadır.

Kıyı şehirlerinden *Soli* (daha sonraki adı *Pompeiopolis*) de bu tarihlerde kurulmuş, Asur İmparatorluğu sonunda ve Pers hâkimiyeti çağında Kilikya nisbi özgürlüğe sahip olmuştur. Pers İmparatorluğu Çağında *Syennis* adı verilen beyler, mahalli bir autonomiden yararlanmışlardır. Dördüncü yüzyılda satraplıklar ihdas edilinceye kadar beylere ilişilmemiş daha sonra Büyük İskender kurtarıcı olarak gelmiştir.

Büyük İskender Dara'yı takip ederek Gülek boğazını geçmiş ve *Soli* (Hierapolis) ziyareti sırasında bu şehri haraca bağlamıştır. *Mallus* (Amphilochus), *Kas-*

tabala (Bodrum) şehirleri *Ipsus* ovasına inmeden önce İskender'in sonuncu durakları olmuştur.

İskender'den sonra generalleri imparatorluğu paylaştıkları sıralarda, Kilikya, *Seleukid*'lerle *Ptoleme*'lerin mücadelelerine sahne olmuştur. *Seleukid*'ler Çukurova'nın *Campestris* (ova) bölgesinde *Ptolemeler* batı sahil bölgede daha çok faaliyet gösterirler. Bu sırada yeni şehirler kurulur ve yeni adlar verilir. Bu cümleden olarak *Kalykadnus* (Silifke) önemli bir Seleukid kalesidir. M. Ö. ikinci yüzyılın başlarında Tarsus, Adana, ve Ceyhan ağzındaki *Mazarsus* hepisi *Antioch* adını alırlar. Bunlar hep *Antiochus Epiphanes* şerefine verilen adlardır. Bu zat daha önce *Oeniandus* (Erzin) şehrine de *Epiphanea* adını vermiştir.

Bunun aksine dağlık Kilikyada *Ptoleme* ve *Asinoe* gibi Mısır adları yer alırlar. *Antiochus Epiphanes*'in ölümünden sonra *Seleukid*'lerin Çukurova'daki hâkimiyetleri zayıflar, *Ptoleme*'ler onların yerlerini alırlar.

M. Ö. ovanın batısındaki kayalık bölge Kilikya tarihinde önemli yer işgal etmez. Buradaki oymaklar *Olba* rahip kırıallarının idaresinde Seleukid'lerin kontrolü altında kalırlar ve korsanlığı meslek edinirler. Burada erazi arızalı olduğu için tedip hareketi güç idi. Bir kaç neticesiz denemeden sonra Roma Cumhuriyeti M. Ö. 67 de *Pompey*'i geniş salahiyyetle doğuya kumandan olarak tayin etti. Kilikya Roma İmparatorluğunun bir parçası oldu. Buna rağmen bir çok şehirler Romaya tâbi birer beylik olarak kaldılar. *Tarkondimotus* sülâlesi doğudaki ovada ve *Olba* sülâlesi Dağlık Kilikyada Romanın menfaatlerini gözetmekle görevli idiler. Bu tarihte *Tarsus* Kilikyanın en önemli şehri idi. Ancak *Anazarbus* (Anavarza) onun rakibi durumunda idi. Bu sıralarda yola getirilen korsanlar eski adı *Soli* olan *Hierapolis*'e ve bir kısmı Adana'ya yerleştirildiler.

Pompey ile *Julius Sezar* arasındaki sivil savaşta *Tarkondimotus* Pompey tarafını tuttu. Daha sonra da *Oktavian*'a karşı *Kleopatra* ve *Antonius*'a katılmakla hata etti. M. Ö. 31 de *Aktium* savaşında öldürülünce ülkesi onbir yıl sülâlesiz kaldı.

İmparatorlardan *Julius* ve *Klaudianus* Kilikyada yatıştırıcı siyaset takip ettiler. Kilikya Romanın bir vilâyeti olunca *Tarkondimotus* sülâlesine bekcilik işi kalmadığı için ilga edildi. Ancak batıdaki küçük beyliklerle birlikte *Olba* iç ülkelerin kontroluna devam etti. Silifke (Seleukea) ile Popmeipolis arasındaki *Elaeusa* ve *Korykus* Kapadokyalı *Archelaus* idaresinde idiler. Göksu (Kalykadnus) ovasında *Klaudiopolis* şehri kuruldu.

M.S. 74 tarihine kadar Suriye eyaletine tâbi olan Kilikyaya ayrıca vali nasb ediliyordu. Tarsus esas merkez olarak kalmakla beraber *Anazarbus* (Anavarza) rakip olarak gittikçe büyümekte devam etti. Doğuda ise *Tarkodimotus* sülâlesinin merkezi olan *Hieropolis Kastabala* itibardan düştü. İkinci yüzyıl ortalarında *Antonius Pius* idaresi devrinde Anazarbus ile Tarsus arasındaki gerginlik büyüdü. Bu gerginlik unvan ve şeref yüzünden doğmuştu. Sonunda Tarsus *Kilikya*, *Isauria* ve *Lykaonia*'nın bir metropolu seviyesine yükseldi. Daha önce *Elaeusa* adını taşıyan *Sebasta* ise *Olba* kırıalları yerine iç ülkelerin kontrolunu üzerine aldı.

M.S. 260 da Kilikyanın Partlar tarafından işgali üzerine şehirler arasındaki rekabetler unutuldu. Roma imparatoru esir edildi.

Hiristiyanlığın Roma resmî dini olarak kabul edilişi dördüncü yüzyılın en önemli hâdisesidir. *St. Paul*'ın vatanı olan Kilikya bizzat onun tarafından vaftiz

edildi. Batıdaki *Ephanea* ve *Aleausa* daki putperest tapınakları kiliseye çevrildi. Tarsus ve Anabazus hıristiyanlığa martırlar verdi. Silifkede St. Paul'ın şakirtlelerinden St. *Teklo* adına bir bazilika inşa edildi.

Beşinci yüzyılda Kilikyayı iki bölgeye ayıran *Theodosius* zamanında pek çok kilise inşa edildi. Bu ilk hıristiyan yapılarından Anabazus'daki Azizler kilisesi, *Korykus* bazilikası, *Klaudiopolis* üstündeki koca kilise, mimari ve sanat bakımından önemli sayılmaktadırlar.

İslâmın yükselişi ile Kilikya ovasında hıristiyanlık sona erdi. Arap akınları istilâ ile sonuçlandı. Abbâsî halifelerinden Harun el-Reşit dokuzuncu yüzyılda Kilikyayı kontrolü altına aldı. Halefleri zaferleri ile durumu tahkim ettiler. Anavarza, Mapsuestia, Adana ve Tarsus mamur müslüman şehri oldular. Tarsus şehri Gülek Boğazı'ndan kuzeydeki Bizans ülkelerine akın eden İslâm ordularının karargâhı idi. Onuncu yüzyıldaki Arap coğrafyacısı Torosları müslüman ve hıristiyan âlemi arasında sınır olarak tasvir etmektedir. M.S. 964 de *Nikephorus Phokas* Bizans karşı saldırıları sırasında kuzey batıdan Kilikyaya indi. Ova ve sahil bölgesi tekrar sahip değiştirdi. Tarsus muhasara ve zaptedildi. Onüçüncü yüzyıl yazarı *Yakut* imparator Nikfor (Nikephorus) cephaneliklerdeki bütün silâhları zaptetti ve kuranları yaktı, der. Fakat Bizansın bu üstünlüğü uzun sürmedi. 1064 de Selçuklular Ermenileri yenerek merkezleri *Ani*'yi aldılar. Ermeniler güney batıya göçedererek Tarsus çevresinde yerleştiler, ve bazı kaleler inşa ettiler. Tedricen Kilikya ovasına yayıldılar. Bu suretle küçük bir hıristiyan devleti ortaya çıktı. Anavarza (Anabazas), Tarsus ve Sis Ermenilerin merkezleri oldu. Onüçüncü Y. Yılda, başlarında Leo II. (Büyük Leo) Sisde büyük merasimle Ermeni kralı ilân edildi. Batı dünyası *Rupenia* sülâlesini tanıdı. Bizansdan yardım göremeyen üstelik İslâm âleminin husumetini üzerine çeken Ermeni kiralığı üç yüzyıl tehlikeler arasında sürüklendi. Haçlıların muvakkat geçişleri de onlara bir menfaat sağlayamadı. Sonunda Ermeni kiralığı Mısır Memlûklerinin eline geçti. Batılılardan boşuna yardım bekleyen sonuncu Ermeni kralı *Leo IV* in mezarı Paris'dedir.

Fatih 1453 de Bizans İmparatorluğuna son vermekle beraber Kilikya Osmanlı İmparatorluğunun dışında, ve Mısır Memlûklerinin elinde kaldı. Çukurova da Mısırlılara karşı girişilen ve kesin sonuç vermeyen iki savaştan sonra 1492 de *Bayezit II* bir muahede ile Kilikyayı ele geçirdi. 1512 de yerine geçen *Selim I* Suriye ve Mısır'ı işgal ederek rakiplerinin tehdidkâr durumuna son verdi. Kilikya Türkiye'nin bir parçası oldu. Osmanlılar devrinde valiler tarafından fena idare edilen Kilikya, Cumhuriyet devrinde Seyhan ve İçel valiliklerine ayrıldı ve Türkiye'nin en mamur ülkelerinden biri haline geldi. Malarya ortadan kaldırıldı, sulh ve sükün sağlandı.

DR. PHIL HÂMIT Z. KOŞAY

Propriétaire : LA SOCIÉTÉ TURQUE D'HISTOIRE
Directeur responsable : ULUĞ İĞDEMİR

TABLE DES MATIÈRES

Articles, Études :	Page
MANSEL, ORD. PROF. DR. ARIF M. : La Porte Orientale de la Cité de Side (Rapport préliminaire sur les fouilles de 1966) (41 illustrations - en turc)	127
ÖĞÜN, BAKI : Sondage de Kaunos - 1966 (22 fig. - en turc)	137
———— : Traduction en langue anglaise de l'article ci-dessus mentionné..	150
UZUNÇARŞILI, ORD. PROF. İ. HAKKI : L'Etat dit d'Eretna qui se trouvait dans les environs de Sivas et de Kayseri (en turc).....	161
———— : Kadı Burhaneddin Ahmed, monarque à Sivas et Kayseri (en turc)	191
TURAN, ŞERAFETTİN : Centre Commercial Turc à Venise (Fondaco dei Turchi) (2 fig., 1 carte. - en turc)	247
İNAN, PROF. DR. ÂFET : L'Entente Balkanique - 1934 (10 photocopies. - en turc)	285
Nécrologie :	
GOTZFELD, HEINZ : Prof. Dr. Franz Taeschner (1 fig. - en turc)	293
Bibliographie :	
KOŞAY, DR. PHIL. HÂMİT Z. : L'Histoire de Cilicie (en turc)	297

Sur la couverture : Sceau cylindrique en hématite, trouvé à Kültepe - Karum (environ 19e - 18e siècle avant J. - Chr.)

BELLETEN

PÉRIODIQUE TRIMESTRIEL

REVUE PUBLIÉE PAR LA
SOCIÉTÉ TURQUE D'HISTOIRE

Tome: XXXII

No: 126

Avril 1968

ANKARA — IMPRIMERIE DE LA SOCIÉTÉ TURQUE D'HISTOIRE

1 9 6 8